

ВСЕ БУДЕ УКРАЇНА! ВСЕ БУДЕ УКРАЇНА!

ДЕРЖАВНИЙ
ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

ASSOCIATION
OF REINTEGRATION
OF CRIMEA

Деокупація. Юридичний фронт

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОГО
ЕКСПЕРТНОГО КРУГЛОГО СТОЛУ

(Київ, 18 березня 2022 року)

ВСЕ БУДЕ УКРАЇНА! ВСЕ БУДЕ УКРАЇНА!

Київ 2022

ВСЕ БУДЕ УКРАЇНА! ВСЕ БУДЕ УКРАЇНА!

**Державний торговельно-економічний університет
Українська асоціація порівняльного правознавства
Українська асоціація міжнародного права
Асоціація реінтеграції Криму**

ДЕОКУПАЦІЯ. ЮРИДИЧНИЙ ФРОНТ

**МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОГО ЕКСПЕРТНОГО КРУГЛОГО СТОЛУ**

(Київ, 18 березня 2022 року)

Київ 2022

УДК 341.3/.4/.6+342+343.3/.4

Д 34

Деокупація. Юридичний фронт [Електронне видання]:
Д 34 матеріали Міжнародного експертного круглого столу (Київ, 18 березня 2022 р.) / Державний торговельно-економічний університет, Українська асоціація порівняльного правознавства, Українська асоціація міжнародного права, Асоціація реінтеграції Криму; упоряд. і наук. ред. О. В. Кресін. – Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2022. – 224 с.
ISBN 978-966-918-037-7
DOI: 10.31617/k.knute.2022-03-18

Матеріали Міжнародного експертного круглого столу «Деокупація. Юридичний фронт», проведеного у Києві 18 березня 2022 р., містять підготовлені колективом учених висновки і рекомендації з питань протидії російській агресії, відновлення територіальної цілісності України, захисту прав громадян України в умовах війни й окупації, притягнення до юридичної відповідальності держави-агресора, а також осіб і організацій, винних у скоєнні воєнних злочинів, колабораційній та іншій антидержавній діяльності тощо.

Матеріали друкуються в авторській редакції.

УДК 341.3/.4/.6+342+343.3/.4

ISBN 978-966-918-037-7

© Кресін О. В. (упоряд. і наук. ред.), 2022
© Державний торговельно-економічний університет, 2022
© Українська асоціація порівняльного правознавства, 2022
© Українська асоціація міжнародного права, 2022
© Асоціація реінтеграції Криму, 2022

ЗМІСТ

Вступ	8
-------------	---

Розділ І. КВАЛІФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ

БАБІН Б.

Правова оцінка російської агресії на Чорному та Азовському морях.....	10
---	----

БУТКЕВИЧ О.

Український вимір протидії «гібридній війні»	18
--	----

ГУМЕНЮК В.

Гібридна війна Росії проти України як загроза універсальній колективній безпеці.....	23
--	----

КОРТУКОВА Т.

Порушення Статуту ООН при наданні Російській Федерації постійного членства у Раді Безпеки ООН після розпаду СРСР	26
--	----

КРЕСІНА І., КРЕСІН О.

Кваліфікація статусу ОРДЛО і визнання РФ незалежності т.зв. «ДНР» та «ЛНР».....	29
---	----

КРЕСІН О.

Питання визначення правового режиму АР Крим та м. Севастополь в умовах російської агресії.....	34
--	----

НЕВАРА Л.

Порушення РФ як країною-агресором міжнародної системи прав людини	39
---	----

МАЛИШЕВА Н.

Екоцид як міжнародний злочин РФ на території України.....	42
---	----

ПАВКО Я.

Правове забезпечення екологічної безпеки на території України в умовах війни з Російською Федерацією	46
--	----

ТРАГНЮК О., ЯКОВЮК І.

Деякі питання правової регламентації забезпечення екологічної безпеки на територіях, анексованих та незаконно контрольованих Російською Федерацією.....	51
---	----

<i>FUTEY B.</i> Crimean Referendum to Join Russia Violates Ukraine’s Constitution, Domestic Laws, and General Principles of International Law	57
<i>ЯВІР В.</i> Російсько-українська війна 2014-2022 рр.: геноцид українців?	64
 Розділ II. ПРИПИНЕННЯ ВІЙНИ І ПРИТЯГНЕННЯ РОСІЇ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ, ВЧИНЕНІ В УКРАЇНІ	
<i>ЗВЕРЄВА К.</i> Економічні санкції стосовно держави-агресора у ХХІ ст.....	69
<i>КАМІНСЬКА Н., ЩЕРБАНЬ Є.</i> Проблеми імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду у контексті сучасних подій в Україні	71
<i>КОНОНЕНКО В., ТИМЧЕНКО Л.</i> Деякі особливості захисту інтересів держави в Міжнародному трибуналі з морського права	76
<i>КУЛИНИЧ П.Ф.</i> Конфіскація майна країни-агресора та її резидентів – належна форма захисту суверенітету і територіальної цілісності України	80
<i>NIERZECKA A.</i> Individual criminal responsibility of political and military leaders for the war crimes and crimes against humanity committed on the territory of Ukraine in the light of the ICC approach towards the concept of co- perpetration.....	83
<i>ПАЛЬЧУК П.</i> Відшкодування шкоди, заподіяної майну фізичних та юридичних осіб внаслідок воєнних дій	91
<i>ПРИМАК В.</i> Механізми відшкодування шкоди, завданої агресією Російської Федерації проти України	95
<i>ПРОЦЕНКО І.</i> Особливості юридичної кваліфікації примусового вилучення Україною об’єктів права власності Російської Федерації та її резидентів	98

САВЧУК К.

Перспективи міжнародної миротворчої операції в Україні на підставі положень Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Єдність заради миру» 104

СТОЙКО О.

Щодо засудження воєнних злочинів і злочинів проти людства, вчинених Російською Федерацією..... 107

Розділ III. КОЛАБОРАЦІЙНА ТА ІНША АНТИДЕРЖАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ І ПОКАРАННЯ ЗА НЕЇ**ДЕРЕВ'ЯНКО С.**

Заборона проросійських політичних партій: обов'язковість та політико-правові підстави..... 109

КАФАРСЬКИЙ В.

Конституційно-правові засади контролю інститутів громадянського суспільства щодо антидержавної діяльності релігійних об'єднань..... 113

КУБАЛЬСЬКИЙ В.

Проблеми встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність в Україні..... 115

РУБАЩЕНКО М.

Кримінальна відповідальність за колабораціонізм: тернистий шлях встановлення..... 120

ХОДАКІВСЬКИЙ М.

Заборона та припинення діяльності Української Православної Церкви (Московського Патріархату) в Україні 125

ЯКОВЮК І., РУБАЩЕНКО М., ШУЛЬЖЕНКО Н.

Колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК): загальний огляд та деякі законодавчі недоліки..... 130

Розділ IV. ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ТРАНСФОРМАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

АНАКІНА Т.

Механізм тимчасового захисту в праві Європейського Союзу..... 135

БАЙМУРАТОВ М., КОФМАН Б.

Про роль органів місцевого самоврядування в період воєнного стану в Україні..... 138

БІЛОУСОВ М.

Захист дітей-мігрантів з України під час збройного конфлікту в праві Європейського Союзу 141

БРЮХОВЕЦЬКА М.

Проблеми реалізації права на сурогатне материнство в умовах російсько-української війни 144

ВІННИК О.

Цифрові права громадян в умовах війни..... 147

ВОРОТІНА Н.В.

Фінансові механізми відновлення економіки та інфраструктури України, зруйнованої у результаті збройної агресії Російської Федерації 150

GARWOL M.

The scope of rights and freedoms of convicted person in the light of Ukrainian State's needs caused by military conflict – chosen aspects 153

КОРОЄД С.

Проблеми реалізації права фізичної особи на ім'я та визначення її походження на тимчасово окупованих територіях України 155

ЛАВРИК Г.

Політико-правовий порядок в Україні: свобода, досягнення дієвості верховенства права, правосуддя?..... 158

ЛУЦЬКА Г.

Законодавче забезпечення охорони і захисту цивільних прав громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях України..... 162

<i>МИРОНОВА Г.</i>	
Реалізація права на заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою з релігійних переконань під час мобілізації	165
<i>МОВЧАН У.</i>	
Зобов'язання держав щодо дотримання прав людини в умовах окупації.....	168
<i>PACILLO V.</i>	
Freedom of religion or belief in armed conflict. From the protection of a “core content” to the promotion of the groundwork for inclusive transitions from conflict and insecurity towards peace.	170
<i>САВЧИН М.</i>	
Виклики для конституційного ладу: війна та питання нового світового порядку	172
<i>ХАРИТОНОВ Є., ХАРИТОНОВА О.</i>	
Основи цивільного законодавства України під час війни	176

Звернення до читачів цих матеріалів

<i>ЄВГЕН ЦИБУЛЕНКО</i>	179
<i>ŁUKASZ DONAJ</i>	180
<i>VLAD CONSTANTINESCO</i>	182
Висновки і рекомендації Міжнародного експертного круглого столу «Деокупація. Юридичний фронт».....	183

Вступ

Широкомасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України стало новою стадією війни, яка триває вже дев'ятий рік, і гібридної агресії, закорінені у неготовності Кремля і значної частини росіян сприйняти незалежність нашої держави і навіть саме існування українського народу.

У цих умовах особливого значення набуває юридичний фронт протистояння агресору. По-перше, юристи покликані творити нові смисли, виваженою науковою мовою обґрунтовуючи наше право на існування, цілісність і суверенітет – на противагу дискурсу агресора, ладного виправдати своє порушення всіх принципів права і моралі. По-друге, своїм узагальненням і юридичною кваліфікацією величезної кількості злочинів, проблем і ситуацій, викликаних війною, своїми висновками і рекомендаціями юристи і політологи створюють фундамент захисту і відновлення прав та інтересів людини і держави. І хоча право не діє так швидко і ефектно, як військова сила, політичний та економічний тиск, але в тривалій перспективі воно є не лише більш ефективним, а й єдиним надійним засобом відновлення справедливості.

Тому вперше в умовах повномасштабної війни, як нової й трагічної реальності, було вирішено об'єднати зусилля багатьох учених для пошуку правових відповідей на проблеми, що постали перед нами. Для цього було обрано експериментальну форму проведення науково-практичного заходу, що поєднала платформу, створену в мережі Facebook, з комунікаційними засобами платформ Zoom та Youtube. Усе це допомогло забезпечити надзвичайну оперативність, доступність та інтерактивний характер підготовки і проведення заходу.

Міжнародний експертний круглий стіл «Деокупація. Юридичний фронт» було організовано Державним торговельно-економічним університетом за підтримки Української асоціації порівняльного правознавства, Української асоціації міжнародного права та Асоціації реінтеграції Криму. Він став першим у світі юридичним форумом, присвяченим юридичній оцінці проблем, викликаних новою стадією агресії РФ проти України.

Матеріали круглого столу готувалися і були представлені для обговорення завчасно. Вони охопили дванадцять обраних організаторами напрямів:

- Кваліфікація правового статусу АР Крим, м. Севастополь та ОРДЛО;
- Відповідальність за колабораціонізм на територіях, анексованих та незаконно контрольованих РФ;

- Захист прав людини на територіях, анексованих та незаконно контрольованих РФ;
- Охорона культурної спадщини та екологічна безпека на територіях, анексованих та незаконно контрольованих РФ;
- Кваліфікація агресії РФ проти України на морських просторах;
- Судовий фронт протистояння України та РФ і відповідальність останньої за здійснення агресивної війни та вчинення воєнних злочинів;
- Відповідальність РФ за терористичні й кібертерористичні дії проти України;
- Режими міжнародних санкцій проти РФ у зв'язку з агресією проти України;
- Кваліфікація гібридної війни РФ проти України та відповідальність за її ведення;
- Стан і перспективи міжнародної миротворчої діяльності в Україні;
- Заборона проросійських політичних партій, громадських об'єднань та ЗМІ, її законодавче забезпечення.

Міжнародний експертний Круглий стіл «Деокупація. Юридичний фронт» відбувся 18 березня 2022 року в нескореній столиці України Києві. Загалом було представлено 44 доповіді та 17 виступів, підготовлених дослідниками з усіх регіонів України, а також США, Польщі, Італії, Молдови, Естонії. Окрім англійської та української мовної сесії, на Круглому столі було також передбачено загальну дискусію. Загалом у цьому форумі на платформі Zoom взяли участь понад 90 учасників, а також багато учених скористалися трансляцією заходу в Youtube. З матеріалами Круглого столу, розміщеними на платформі Facebook, ознайомилися кілька сотень читачів.

Але найважливішим доробком учених стали підготовлені окремо докладні й конкретні висновки і рекомендації щодо кожного з визначених напрямів, що містять аналіз та юридичну кваліфікацію, конкретні пропозиції правотворчого, правозастосовного, політичного й управлінського характеру. Цей документ є першою комплексною експертизою правових проблем, викликаних російською агресією проти України. Його буде надіслано для розгляду і використання органам влади нашої держави, а також урядам зарубіжних держав, міжнародним організаціям і судовим інстанціям.

Розділ I. КВАЛІФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Бабін Б.,

доктор юридичних наук, професор,
експерт Асоціації реінтеграції Криму

ПРАВОВА ОЦІНКА РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ НА ЧОРНОМУ ТА АЗОВСЬКОМУ МОРЯХ

До 2022 року вітчизняні та іноземні експерти багаторазово писали про надмірну мілітаризацію Криму агресором з 2014 року, насамперед у розширенні потужностей Чорноморського флоту РФ. Насичення флоту агресора новою зброєю та кораблями тривало всі роки окупації Криму, а перед вторгненням на материкову Україну на лютий 2022 року Росія сконцентрувала у Чорному морі безпрецедентне угруповання кораблів – більше 40 одиниць, зокрема більше 10 десантних кораблів [1].

Для держави-агресора надважливо повністю взяти під контроль все узбережжя Азовського моря. За таких умов агресор здійснює підготовку до нових посягань на територіальну цілісність України у прихованій формі. Щодо Херсонщини наразі ці злочинні наміри розглядаються агресором у злочинній «альтернативі»: або у вимірі формування чергової фейкової «народної республіки», або в рамках замаху на «приєднання» зазначених територій до «республіки Крим» [2]. Для воєнних дій на морі в якості ключового плацдарму використовується окупований Кримський півострів.

Агресор використовує для бомбардування материкової України бомбардувальники Ту-22, які маневрують над морською акваторією [3]. Також для ракетних обстрілів використані підводні човни російського флоту проекту 636.3 «Варшавянка», які запускають ракети «Калібр», для враження об'єктів материкової України, зокрема цивільної інфраструктури [4], а також активно використовує бомбардувальну та винищувальну авіацію Чорноморського флоту, при чому російська армія несе відчутні втрати [5]. Для дій на морській акваторії росіянами активно використовуються надводні кораблі, із окупованим Севастополем як основою базою своєї діяльності [6]. Зокрема 15 березня угруповання російського флоту піддало ракетним обстрілам населені пункти Білгород-Дністровського району, що спричинило людські

жертви, агресор продовжує підготовку для десантних операцій в Одеській та Миколаївській областях [7].

Триває зберігання агресором озброєнь на захоплених ним вишках «Чорноморнафтогаз» та водночас підготовка ним цих об'єктів до знищення у випадку зміни стратегічної ситуації. Також окупанти терміново прораховують логістику істотного збільшення пропускної спроможності Керченської протоки у військових потребах, оперативно опрацьовують питання перекриття всіх підходів до протоки для торговельного судноплавства. Флот агресора захопив острів Зміїний та забезпечує блокування українських портів і захоплення окремих торговельних суден які з них вийшли [8].

Російський агресор декілька торговельних суден, які йшли під українськими прапорами, прикладом балкер AFINA номер IMO 8029272 та балкер PRINCESS NIKOL номер IMO 8319392 та погрожував знищити судна ракетною зброєю. Військова влада агресора оголосила так звану «антитерористичну операцію» у прилеглих до материкової України районах Чорного моря, де будь-яке торговельне судно могло бути знищене агресором. Здійснюється розграбування морського господарства, прикладом 13 березня окупанти вивезли з порту до окупованої Керчі плавучий земснаряд та два торговельних корабля, а потім – буксир «Корець» [9].

Агресивні військові дії Росії наносять акваторії істотну екологічну шкоду, зокрема в Криму наразі відмічається нечувана кількість вибитих на узбережжя Західного Криму загиблих дельфінів, які очевидно зазнали ушкоджень під час активних бойових дій російського флоту на акваторії Північно-Західної частини Чорного моря. Крім того орнітологи відмітили що через Крим не відбулася традиційна щорічна міграція птахів які обрали інші маршрути переміщення з півдня на північ [10].

Також держава-агресор розпочала транслювати пропагандистські заяви каналами морського зв'язку з Новоросійська, призначеними для навігаційних повідомлень. Як приклад можна навести берегове попередження від РФ АА89, яке не містить конкретної інформації для торговельного судноплавства, але зазначає про нібито «геноцид цивільного населення Донбасу, який проводився Україною вісім років», та про проведення Росією з 24 лютого нібито «військової операції з денацифікації та демілітаризації України».

Зокрема, у попередженні АА89 морською адміністрацією агресора наводяться відомості про нібито втрати України під час

конфлікту, Росія тим самим використовує для своєї пропаганди засоби морського зв'язку, призначені виключно для забезпечення морської безпеки». Примітно, що агресора стверджував у відповідному попередженні АА89 та інших трансляціях на каналах морської безпеки про «геноцид», дезінформація про що вже стала предметом розгляду в Міжнародному суді ООН за позовом України. Також агресор вказує в попередженні саме про «військову», а не про «спеціальну» операцію проти України [11].

Таким чином ескалація російської агресії з 24 лютого радикально погіршила стан морської безпеки у Чорноморському регіоні. За таких умов Морська адміністрація України звернулося до Міжнародної морської організації (ММО) та закликала практично усі іноземні адміністрації та реєстри судноплавства припинити співпрацю із судноплавними компаніями держави-агресора.

Асоціація Реінтеграції Криму також спрямувала звернення до ММО та до її держав-учасниць із закликом призупинити членство Росії в цій організації, припинити будь-яку співпрацю ММО із агресором, зокрема й фінансову, рекомендувати морським адміністраціям не визнавати документи російських класифікаційних товариств. Подібні звернення були спрямовані й до провідних морських адміністрацій світу [12]. 16 березня Міністр оборони України Олексій Резніков звернувся до мешканців Криму та Севастополя яких окупанти залучають до агресії на морі, зокрема й примусово [13].

27 лютого Туреччина схвалила рішення застосувати до Чорноморських проток – Босфору та Дарданелл режим воєнного часу. Це означає, згідно Конвенції Монтре, яку Туреччина оголошує ключовим у цій сфері актом, що нею можуть бути заборонені торговельні перевезення воєнного призначення [14].

Також нинішня російська агресія призвела до колапсу всієї системи ОБСЄ, утвореній в 70-ті роки ХХ сторіччя та до руйнації відповідних безпекових механізмів у Європі, зокрема на морі. Зокрема з 7 березня було припинено роботу Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні, яка мала відповідний мандат та офіси у Одесі, Херсоні та Маріуполі [15].

Вказані злочинні діяння порушують вимоги міжнародного гуманітарного права, зокрема Гаазьких та Женевських конвенцій а також вимоги Конвенції ООН з морського права та норм міжнародного права щодо рятування людського життя на морі та запобігання морським забрудненням. Це призвело до реагування міжнародних

структур, зокрема з урахуванням вказаних звернень української влади, правозахисних та експертних структур.

Прикладом, через російську агресію Рада з прав людини (РПЛ) ООН 4 березня 2022 року ухвалила Резолюцію 49/1 [16]. У цій резолюції РПЛ ООН закликала до швидкого та контрольованого виведення російських військ і підтримуваних Росією збройних формувань з усієї території України в межах її міжнародно визнаних кордонів та її територіальних вод, щоб запобігти подальшим порушенням та зловживанням прав людини та порушенням міжнародного гуманітарного права в країні, і наголосила на нагальній необхідності негайного припинення військових дій проти України [17].

Міжнародна морська організація (ІМО) провела позачергову сесію своєї Ради 10 та 11 березня, на якій розглянула вплив ситуації в Чорному та Азовському морях на торгівельне судноплавство та моряків [18]. Рада ІМО прийняла на цій сесії резолюцію C/ES.35, якою рішуче засудила порушення Росією територіальної цілісності та суверенітету України, що поширюється на її територіальні води, що суперечить принципам Статуту ООН та цілям ІМО, та становить серйозну небезпеку для життя та серйозний ризик для безпеки судноплавства та морського середовища. ІМО висловила жаль з приводу нападів Росії, спрямованих на комерційні судна, їх захоплення, включаючи пошуково-рятувальні судна, що загрожує безпеці та добробуту моряків та морського середовища [19].

Рада ІМО зажадала від Росії припинити свою незаконну діяльність, щоб забезпечити безпеку та добробут моряків, а також безпеку міжнародного судноплавства та морського середовища у всіх постраждалих районах, а також поважати свої зобов'язання за відповідними міжнародними договорами та конвенціями. Також ІМО підкреслила надзвичайну важливість збереження безпеки та добробуту моряків і закликала держави-члени та організації-спостерігачі надати максимальну допомогу морякам, які потрапили в конфлікт.

Рада ІМО наголосила на необхідності збереження безпеки міжнародного судноплавства та морської спільноти, а також ланцюгів поставок, які підтримують інші країни, включно із поставками, які забезпечують населення України необхідними продуктами харчування та ліками. ІМО висловила серйозне занепокоєння з приводу побічних ефектів військових дій в Україні на глобальне судноплавство, логістику та ланцюги поставок, зокрема вплив на доставку товарів і продовольства країнам, що розвиваються, та вплив на постачання

енергії; організація підкреслила, що судна, моряки та портові працівники, які займаються законною торгівлею, не повинні стати побічними жертвами політичної та військової кризи.

ІМО нагадала, що Україна має право без зволікання реалізувати всі її права щодо імплементації документів, прийнятих в рамках ІМО, як держави прапора, держави порту та прибережної держави. Також ІМО звернулася до своїх комітетів з проханням розглянути шляхи посилення зусиль держав-членів і організацій спостерігачів у підтримці постраждалих моряків та комерційних суден, розглянути наслідки цієї ситуації для виконання інструментів ІМО.

Рада ІМО погодилася заохочувати створення, в якості тимчасового та невідкладного заходу, блакитного безпечного морського коридору, щоб дозволити безпечну евакуацію моряків та кораблів із зон високого ризику та постраждалих районів у Чорному та Азовському морях до безпечного місця з метою захисту життя моряків, забезпечення мобілізації та комерційного плавання суден, які мають намір використовувати цей коридор, уникаючи військових нападів, а також захищаючи та убезпечуючи морське господарство.

Рада ІМО привітала пропозицію вжити низку кроків, щоб зменшити страждання моряків та їхніх сімей, і вказала на те, що першочергово слід дозволити судам виходити з портів України якнайшвидше без загрози нападу. ІМО заявила, що для тих кораблів, які не можуть відійти негайно, або там, де це було б небезпечно через наявність морських мін або інших небезпек, повинні бути створені гуманітарні коридори, які забезпечують безпеку моряків, дозволяючи їм залишати зону конфлікту та повернення додому, у разі необхідності; і морякам, які постраждали від конфлікту, слід надати вільний доступ до зв'язку зі своїми сім'ями.

ІМО заявила в резолюції, що якщо співробітникам інспекцій держав порту пред'являється прострочена документація, слід застосувати прагматичний підхід до інспекції, враховуючи винятковий характер ситуації.

В рамках реагування на описані вище порушення 9 березня Європейський Союз запровадив, шляхом схвалення Регламенту Ради ЄС 2022/394 санкції проти Російського морського реєстру судноплавства (РМРС). Це означає не лише відповідні обмеження російського комерційного судноплавства та суднобудування, але й позбавляє Росію щорічно щонайменш десятків мільйонів доларів прямого доходу. Також це знищує мережу російських спецслужб яка

діяла під парасолькою «офісів» реєстру у багатьох країнах Європи [20]. Також 11 березня Міжнародна асоціація класифікаційних товариств після відповідних звернень влади та експертного середовища України виключила РМРС з членів цієї організації.

Отже російська агресія на Чорному та Азовському морях є черговим грубим порушенням Конвенції ООН з морського права 1982 року, Міжнародної конвенції про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1978 року, Міжнародної конвенції про пошук і рятування на морі 1979 року, Угоди про співробітництво причорноморських держав з пошуку та рятування на Чорному морі 1998 року, Меморандуму про взаєморозуміння щодо контролю державою порту у Чорноморському регіоні, V, VI, VII та IX Гаазьких конвенцій 1907 року, II Женевської конвенції 1949 року та означає нехтування агресором Інструкції Сан-Ремо з міжнародного права, що застосовується до збройних конфліктів на морі та відмову Росії від усіх двосторонніх угод щодо статусу Азовського моря включно з Договором про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки 2003 року та міжвідомчою Угодою між з питань рибальства в Азовському морі 1993 року.

Вказані порушення вже отримали правову оцінку з боку Міжнародної морської організації, Дунайської комісії, ЄС, органів ООН та морських держав світу. Зважаючи на наведене, слід запропонувати такі рекомендації владі України та іншим цивілізованим державам та уповноваженим структурам.

Україна має денонсувати Договір про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки 2003 року та міжвідомчої Угоди між з питань рибальства в Азовському морі 1993 року.

Мають бути розпочатими провадження проти Росії у Міжнародному трибуналі з морського права з питань захоплених, пошкоджених та знищених торговельних суден під прапором України; бажаним є ініціювання подібних проваджень з боку третіх країн, під прапором яких судна зазнали ушкоджень, блокувань чи захоплень

Необхідною є постійна заємодія з морськими адміністраціями всіх цивілізованих країн світу щодо неухильного виконання резолюції ММО С/ES.35 та постанови Дунайської комісії про зупинення членства РФ; взаємодія з країнами ЄС щодо виконання санкцій проти РФ

у морському секторі проти російських судноплавних та страхових компаній та РМРС, сприяння поширенню цих санкцій.

Слід ініціювати обговорення з питань російської агресії на морі, із виходом на схвалення відповідних резолюцій спеціалізованими установами ООН, такими як ФАО (щодо порушень прав українських рибалок), МОП (щодо порушень прав українських моряків) та Світовий союз електров'язку (щодо порушень у сфері морського зв'язку та комунікаційних систем) та Паризький меморандум порозуміння щодо контролю державою порту; для цього важливим є невідкладна ратифікація Конвенції ООН про працю в морському суднопластві.

Уповноважені структури мають проводити інформування Офісу прокурору Міжнародного кримінального суду про воєнні злочини РФ на морі вчинені всупереч вимогам V, VI, VII та IX Гаазьких конвенцій 1907 року, II Женевської конвенції 1949 року. Також важливим вбачається лобювання гуманітарних «блакитних» коридорів до портів України під прапором ООН та МЧКХ із доставки в них гуманітарних вантажів, зокрема продуктів першої необхідності та харчування, медикаментів.

Список джерел

1. Russian Navy is Suffering Losses in the Black Sea. *ARC*. URL: <https://arc.construction/26835>
2. Russian Invaders Plan to Link Regime in Southern Ukraine with Crimea. *ARC*. URL: <https://arc.construction/27359>
3. Aggressor's "Crimean" Aircraft Suffered Heavy Losses. *ARC*. URL: <https://arc.construction/26820>
4. Russian Aggressors Replenish Missile Stocks. *ARC*. URL: <https://arc.construction/26809>
5. Aggressor's Air Forces Suffer Significant Losses. *ARC*. URL: <https://arc.construction/27007>
6. Aggressor Continues to Violate Maritime Safety Requirements. *ARC*. URL: <https://arc.construction/27077>
7. Russia Strengthened Its Military Presence in the Black Sea. *ARC*. URL: <https://arc.construction/27274>
8. Black Sea Becomes a Logistical Trap for Russian Navy. *ARC*. URL: <https://arc.construction/26797>

9. Russian Invaders are Taking Ships from Port of Berdyansk to Kerch. *ARC*. URL: <https://arc.construction/27204>
10. Environmental Consequences of Russian Aggression *ARC*. URL: <https://arc.construction/26843>
11. Aggressor Continues to Violate Maritime Safety Requirements. *ARC*. URL: <https://arc.construction/27077>
12. Aggressor Destroyed the Maritime Security of the Black Sea Region. *ARC*. URL: <https://arc.construction/26782>
13. Ukraine's Minister of Defense Addressed the Residents of Crimea. *ARC*. URL: <https://arc.construction/27341>
14. Turkey Has Applied a Regime of War to the Black Sea Straits. *ARC*. URL: <https://arc.construction/26765>
15. Russian Invaders Removed OSCE Mission's Personnel from Kherson. *ARC*. URL: <https://arc.construction/26892>
16. Resolution 49/1. Situation of human rights in Ukraine stemming from the Russian aggression. *UN OHCHR*. URL: <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session49/Pages/ResDecStat.aspx>
17. UN Human Rights Council Condemned Russian Aggression. *ARC*. URL: <https://arc.construction/27122>
18. IMO Extraordinary Council Session (C/ES.35): Black Sea and Sea of Azov situation impacts on shipping & seafarers. *IMO*. URL: <https://www.imo.org/en/MediaCentre/PressBriefings/pages/ECSStatement.aspx>
19. International Maritime Organization Condemned the Russia's Aggression. *ARC*. URL: <https://arc.construction/27053>
20. International Organizations Prepare Responses to Russia's Aggression at Seas. *ARC*. URL: <https://arc.construction/26989>

Буткевич О.,
доктор юридичних наук,
Президент Української асоціації міжнародного права

УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР ПРОТИДІЇ «ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ»

1. «Гібридна війна»* Росії проти України почалася принаймні з 2005–2006 років (після поразки проросійського кандидата на президентських виборах в Україні 2004 року). Саме на це спрямовувались економічні війни, дипломатичний тиск, створення несприятливого міжнародного середовища для України тощо. З одного боку це зумовлено юридичною заборонаю збройної агресії, а з іншого – невігідністю (економічною, політичною дипломатичною, безпековою та ін.) поширення своєї юрисдикції на нові території. Тому тривалий період «гібридна війна» проти України велась без прямого воєнного втручання. З іншого боку, це можна пояснити й підготовкою (передусім, ідеологічною, кадровою, якщо врахувати розвал безпекових інститутів України упродовж 2010–2013 рр., але також інформаційною та економічною) до «комфортного» проведення воєнної операції.

2. Причини таких дій Росії можна пояснити кризь призму подій кінця «холодної війни» і початку нової ери в міжнародних відносинах і міжнародному праві. Після розвалу Радянського Союзу і, як тоді вбачалося, закінчення «холодної війни» представники демократичного світу перебували у ейфорії настання нової ери в міжнародних відносинах і міжнародному праві.

Реваншистська спрямованість внутрішньої та зовнішньої політики Російської Федерації на початку XXI століття не була помічена юристами-міжнародниками. Більшість дослідників 1990-х років маже одноставно заговорили про початок нової ери у розвитку міжнародного права. В їхніх працях можна простежити дві ідеї: 1) кінець двоблоковості призводить до (американського) унілатералізму в міжнародному праві (або, як варіант, до універсалізації чи глобалізації, позначеної унілатералізмом); та 2) початок трансформаційного, перехідного етапу в цьому праві від епохи «холодної війни», двоблоковості до права глобалізованого світу. Втім деякі автори більш

---

* Термін «гібридна війна» вживається не як юридичний термін чи усталена дефініція, а як загальноживане означення поняття комплексного міжнародного конфлікту, у якому задіяно різні сфери життєдіяльності суспільства.

критично висловлювались стосовно настання в постбіполярному міжнародному праві консенсусу між державами, миролюбності, загальної підтримки ідеї міжнародного миру під егідою ООН та її Ради Безпеки. Як і СРСР Росія намагалася використати увесь спектр можливостей тиску задля реалізації імперських амбіцій. Це чітко простежується на прикладі російсько-українського збройного конфлікту.

3. Збройна агресія РФ проти України почалась 21.02.2014 спробою анексії АРК та окупації частини території Донецької і Луганської областей. З цього періоду існує міжнародний збройний конфлікт. Порухення постійним членом ООН та ще донедавна однією з 8 найбільш впливових держав світу (G-8), ядерною державою засадничого принципу сучасного міжнародного права заборони агресії та застосування сили відразу переросло рамки двостороннього конфлікту. Адже по-перше, було зачеплено інтереси усього світового суспільства, які містяться у нормах *erga omnes* (міжнародне право розглядає агресію найтяжчим злочином проти всієї міжнародної спільноти і жодна подібна ситуація не може залишитись у своїх двосторонніх чи партикулярних межах); а по-друге, у даному конфлікті задіяні дві найкрупніші держави Європи, одна з яких є постійним членом РБ ООН.

4. Агресія Росії проти України, її передумови та ідеологічний супровід не стали чимось специфічним, і їх можна порівняти з іншими більш давніми прикладами. Так, фактор втрати території і імперських амбіцій був також одним з вирішальних для початку II Світової війни (а саме – втрата Німеччиною за положеннями Версальського договору частин території, що розглядалась нею як принизливий факт). Так само і розпад СРСР породив в Росії відчуття приниження, втрати «споконвічних територій», «братерських зв'язків». Не даремно офіційні ідеологи цієї країни, не криючись, почали виправдовувати А. Гітлера в його політиці «збирача земель», називаючи його «політиком найвищого класу». Фактично, офіційною пропагандою Росії вже досить давно готувався ґрунт для початку III-ї світової війни.

Порушення Російською Федерацією норм вже сучасного міжнародного права є, за «принципом доміно», взаємопов'язаним, системним процесом нехтування міжнародними зобов'язаннями. Адже не можна виділити порушення Будапештського меморандуму 1991 р., від Хельсінкського Заключного акту НБСЄ 1975 р., останнього

від Декларації ООН про принципи мирного співіснування 1970 р., її від зобов'язань за Статутом ООН тощо.

Обсяг накладених міжнародною спільнотою на РФ санкцій, починаючи з 2014 року, був очевидно недостатнім, характеризувався політикою «примирення агресора», що врешті призвело до ескалації збройної складової російсько-українського конфлікту у 2022 році та її поширенні на усю територію України.

5. Сутність російсько-українського конфлікту як «гібридної» війни розкрита у позиції Міністерства закордонних справ України: «Збройна агресія є лише одним з елементів гібридної війни Росії проти України. Іншими елементами стали: 1) пропаганда, що базується на брехні та підміні понять; 2) торговельно-економічний тиск; 3) енергетична блокада; 4) терор і залякування громадян України; 5) кібератаки; 6) категоричне заперечення самого факту війни попри наявність безлічі неспростовних доказів; 7) використання у своїх інтересах проросійських сил та держав-сателітів; 8) звинувачення іншої сторони у власних злочинах» (10 фактів про збройну агресію Росії проти України. Опубліковано 09 грудня 2019 року о 14:10. – Available at: <https://mfa.gov.ua/10-faktiv-pro-zbrojnu-agresiyu-rosiyi-proti-ukrayini>).

6. Однією з цілей Росії при цьому було недопущення зближення, не кажучи вже про досягнення реальної перспективи членства України у ЄС та НАТО. Не дивлячись на це, у 2019 році було прийнято відповідні зміни до Конституції України щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Відповідні заяви російського керівництва щодо недопущення зближення України з НАТО та ЄС робилися постійно. Перешкоджання євроатлантичній перспективі України було однією з головних причин «гібридної війни» Росії проти України. Так, перші кроки до поглиблення співпраці України з НАТО було перервано спеціально спланованим «касетним скандалом», який надовго відтіснив українську дипломатію з передових рубежів на міжнародній арені. Утім Росією вживалися кроки й на інших напрямках, зокрема договірному, економічному та ін. з метою встановити повноцінний контроль над українською внутрішньою та зовнішньою політикою.

7. Сферами, які зазнали впливу «гібридної війни» з метою недопущення євроатлантичної інтеграції України, стали договірні, торговельні, дипломатичні та ін.

У російсько-українському конфлікті характер «гібридної війни» (міждержавний конфлікт, де задіяні військові, терористичні, економічні, інформаційні, політичні та дипломатичні засоби; збройний конфлікт, що охоплює лише частину території держави, тоді як більша її частина та її економіка залишаються «відокремленими» від війни) актуалізувалось питання «економічної агресії»; більше уваги слід приділити питанню укладення договору «під загрозою або застосуванням економічної сили» та чинності такого договору. Відмова від підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом у 2013 році, що спричинила Революцію гідності в Україні, була зроблена, серед іншого, під економічним тиском Російської Федерації, що може розцінюватися як економічний примус. Наприкінці липня 2013 року Росія запровадила експортну блокаду українського виробництва та блокувала продаж української продукції, що призвело до значних втрат для української економіки.

8. Разом з тим, можна вказати й на низку недалекоглядних кроків у зовнішній політиці України. Починаючи з 1991 року Україна проголошувала свій стратегічний курс на європейську інтеграцію. Хоча на практиці це розходилося із договірною діяльністю країни. Так, станом на початок 2018 року (починаючи з 1991 р.) Україною було укладено понад 6518 договорів з країнами СНД (усього 11 держав) і біля 3451 договорів з усіма державами-членами ЄС (усього 28 держав-членів ЄС), не дивлячись на проголошений курс на євроінтеграцію. В середньому на 1 країну ЄС припадало 50-60 договорів; на 1 країну СНД – 500 договорів. При цьому з Російською Федерацією Україна мала найбільше укладених договорів у різних галузях – 1041. Звичайно, збройний конфлікт з РФ вплинув на перегляд договірної бази України.

9. Можна виділити декілька сфер, які потребуватимуть врегулювання внаслідок збройного конфлікту, і які складаються з різних взаємопов'язаних питань:

1) Безпека: 1.1. повне виведення окупаційних військ під належним контролем ЗСУ (та, можливо, міжнародних спеціальних моніторингових органів) та роззброєння проросійських терористичних і бандитських угруповань; 1.2. встановлення контролю над українсько-російським кордоном; 1.3. створення ефективної системи українських правоохоронних органів на раніше окупованих територіях; 1.4. забезпечення належних контррозвідувальних заходів; 1.5. процес розмінування тощо.

2) Права людини: 2.1. звільнення військовополонених і заручників, утримуваних в Росії; 2.2. повернення біженців та внутрішньо переміщених осіб (повернення обох категорій має бути пов'язане з а) належною компенсацією від держави-окупанта та б) розробкою відповідного законодавства України щодо правового статусу, гарантій прав власності та фінансової підтримки таких осіб).

3) Економіка: 3.1. відшкодування моральної та матеріальної шкоди від окупації Криму та частин Луганської і Донецької областей (у тому числі упущеної вигоди); 3.2. післявоєнне відновлення довкілля; 3.3. повернення незаконно вивезених з території України матеріальних і культурних цінностей; 3.4. індивідуальні (недержавні) звернення українських фізичних та юридичних осіб до міжнародних судових органів щодо відновлення їх прав та відшкодування завданих збитків тощо; 3.5. відшкодування агресором усіх матеріальних збитків, завданих під час ескалації збройного конфлікту у 2022 році.

4) Кримінальне переслідування: 4.1. кримінальна відповідальність РФ (а з 2022 року і РБ за сприяння у скоєнні) за злочин агресії, воєнні злочини, злочини проти людяності, у тому числі відповідальність за порушення, починаючи з 2014 року прав людини в Криму та в окупованих регіонах на Сході України, порушення прав власності в окупованому Криму та на східних територіях України; належна компенсація потерпілим від таких злочинів тощо; 4.2. кримінальна відповідальність за порушення міжнародного права та грубі порушення прав людини (як у випадку спроби анексії та окупації Криму, так і стосовно російської агресії проти України на Донбасі найсуворіше покарання має бути передбачене для державних службовців, військових і працівників міліції, відповідальних за державну зраду під час підтримки анексії та окупації українських територій, оскільки вони порушили присягу українському народу); 4.3. забезпечення амністії за незначні правопорушення та правопорушення з метою постконфліктної інтеграції українського суспільства (з урахуванням того, що амністія за міжнародні злочини заборонена міжнародним правом та відповідними міжнародними зобов'язаннями України). 4.4. з метою належної реалізації кримінального правосуддя мають бути задіяні усі наявні інституції та створено нові: міжнародний трибунал щодо агресії РФ, МС ООН, МКС, ЄСПЛ, національні суди гібридного характеру (доцільним є підтримати ідеї т. зв. «Харківського трибуналу»).

Відповідь на «гібридну агресію», як і сама «гібридна війна» має бути багатовекторною, і у цьому процесі не може бути упущено жодного аспекту, за яким ця війна велася.

Гуменюк В.,
аспірант кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету ім. Т. Шевченка

ГІБРИДНА ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ ЯК ЗАГРОЗА УНІВЕРСАЛЬНІЙ КОЛЕКТИВНІЙ БЕЗПЕЦІ

Аналізуючи сучасні міжнародні відносини в історичному контексті, стає зразу очевидно, що протистояння на світовій арені ніколи не припинялося. Незважаючи на міжнародні договори, домовленості, угоди, статuti тощо, держави все одно змагаються між собою. Однак у 21 столітті держави винайшли нові способи ведення війни, більш інноваційні, новітні, адаптивні та менш очевидні. Можемо говорити про значну модернізацію такого виду конфлікту, як гібридна війна.

Хоч багато науковців стверджують, що поняття гібридної війни зовсім не нове, міжнародна спільнота досі не запропонувала єдиної дефініції, яка б могла чітко охарактеризувати це явище. Ми вважаємо визначення, запропоноване в *The Military Balance 2015*, найбільш точним. У цій праці вказується, що гібридна війна передбачає (1) використання військових і невійськових засобів у комплексній кампанії, спрямованій на досягнення ефекту несподіванки, захопленні ініціативи та отриманні психологічних та фізичних переваг дипломатичними шляхами; (2) проведення складних та швидких інформаційних, електронних та технологічних операцій; (3) здійснення як прихованих, так і явних військових та розвідувальних дій; (4) здійснення економічного тиску [1].

Однозначно можна стверджувати, що гібридна війна отримала новий імпульс розвитку з початком агресивних дій Росії у відношенні України (втручання у внутрішню політику України, окупація східних територій держави, анексія Криму тощо). Як приклад можна навести твердження НАТО, що Росія досягла своїх цілей у Криму в 2014 році завдяки поєднанню таких різних факторів, як: російський спецназ, місцеві озброєнні угруповання, економічний вплив, інформаційна війна та дезінформація, експлуатація соціально-політичної поляризації [2].

Ведення гібридної війни порушує усі принципи міжнародної безпеки. В цьому аспекті ми б хотіли зосередити увагу на універсальній системі колективної безпеки. В основі такої системи лежать три ключових зобов'язання держав-членів ООН: (1) не вдаватися до

застосування сили чи загрози силою; (2) вирішувати спори у мирний спосіб; (3) активно співпрацювати у справі усунення небезпек для міжнародного миру [3, с. 215]. Дотримання цих та інших фундаментальних принципів контролюється ООН та її державами-членами на основі Статуту ООН та інших міжнародних угод. Зокрема, стаття 1 Статуту ООН чітко передбачає превентивні та регуляторні шляхи забезпечення міжнародної безпеки: «вживати ефективних колективних заходів для *запобігання* та *усунення* загрози миру й *придушення* актів агресії, або інших порушень миру» [4]. Як відмічає В.Г. Буткевич, Рада Безпеки (РБ) – це єдиний орган ООН, який уповноважений приймати заходи превентивного і примусового характеру від імені ООН задля забезпечення міжнародного миру та безпеки [5, с. 271]. Більше того, відповідно до статті 25 Статуту держави зобов'язані виконувати рішення РБ. З іншої сторони, Генеральна Асамблея може надавати лише рекомендації щодо забезпечення миру й безпеки у світі. Отже, ООН має усі необхідні інструменти для того, щоб проактивно відстоювати міжнародний мир та гарантувати колективну безпеку. В свою чергу РБ, з огляду на покладені на неї повноваження, є найвпливовішим органом на міжнародній арені, який здатний виносити обов'язкові рішення для всіх держав-членів ООН. Але, на жаль, на прикладі гібридної війни Росії проти України, ми бачимо повну нездатність ООН гарантувати колективну безпеку світу.

З огляду на події останніх років чітко зрозуміло, що Росія повністю нехтує міжнародним правом та взятими на себе зобов'язаннями. У рамках гібридної війни, вона розробила надпотужну пропагандистську систему як в себе в країні, так і за кордоном, яка допомагає спотворювати інформацію та подавати її у вигідному для себе світлі. Також Росія, як постійний член РБ, має право накладати вето у своїх інтересах на будь-які рішення РБ, що вона десятиліттями й робить, зокрема, активно накладає вето на будь-які спроби РБ засудити агресивні дії Росії в Україні. Крім цього, країна-агресор намагається виправдати повномасштабну гібридну війну проти України, яку вона розв'язала 24 лютого 2022 року.

Ми вважаємо, що своїми агресивними діями Росія поставила під сумнів силу та авторитет ООН, яка в свою чергу виявилася нездатною ефективно реагувати на порушення Росією норм міжнародного права на території України. ООН починає розглядатися як платформа для вирішення власних національних інтересів постійних членів РБ, які у своїх інтересах здатні закривати очі на порушення фундаментальних

принципів міжнародного права чи накладати вето на дійсно важливі рішення. Неможливість ООН реагувати на міжнародні правопорушення, та, як наслідок, зменшення довіри до неї може призвести до кризи універсальної колективної безпеки та зміщення акцентів на користь двосторонніх угод між державами. Вважаємо за доцільне продовжити дослідження цієї теми у наступних працях.

Список джерел

1. The Military Balance 2015. : website. URL: <https://www.iiss.org/publications/the-military-balance/the-military-balance-2015> (Last accessed 20.03.2022).
2. Hybrid Warfare – New Threats, Complexity, and ‘Trust’ as the Antidote. : website. URL: <https://www.nato.int/docu/review/articles/2021/11/30/hybrid-warfare-new-threats-complexity-and-trust-as-the-antidote/index.html> (Last accessed 20.03.2022).
3. Міжнародне публічне право : підручник : у 2 т. / [В.В. Мицик, М.В. Буроменський, М.М. Гнатовський та ін.] ; за ред. В.В. Мицика. – 2-ге вид., змін. – Харків : Право, 2020. – 624 с.
4. Статут Організації Об’єднаних Націй. URL: https://unic.un.org/aroundworld/ unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (Last accessed 20.03.2022).
5. Міжнародне право: Основні галузі: Підручник / За ред. В.Г. Буткевича. – К.: Либідь, 2004. – 816 с.

Кортукова Т.,

доктор філософії у галузі міжнародного права
доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного
права Державного торговельно-економічного університету

ПОРУШЕННЯ СТАТУТУ ООН ПРИ НАДАННІ РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ ПОСТІЙНОГО ЧЛЕНСТВА У РАДІ БЕЗПЕКИ ООН ПІСЛЯ РОЗПАДУ СРСР

14 грудня 1939 року, після того як СРСР здійснив бомбардування цивільних об'єктів у Фінляндії була скликана 20-та сесія Асамблеї Ліги Націй, на якій було засуджено дії СРСР із подальшим її виключенням з не тільки постійних членів, але і організації в цілому. Ліга Націй не виконала свої завдання, цілі та принципи і припинила своє існування. На зміну Ліги Націй у 1945 році був створено Організацію Об'єднаних Націй.

Починаючи з кінця ХХ століття, а саме з агресивної війни Російської Федерації в Чеченській Республіці Ічкерія, окупації Російською Федерацією грузинських територій, інтервенції Російської Федерації в Сирію, анексії Криму, окупації Донецької та Луганської областей України, агресивної війни Російської Федерації проти України, розпочатої 24 лютого 2022 року ООН, міжнародна організація, в статуті якої закріплено мету щодо підтримання міжнародного миру та безпеки, не розглядала можливість виключення Російської Федерації, яка систематично розпочинає агресивні війни у світі, з постійних членів Ради Безпеки ООН, хоча є всі правові підстави для цього.

Це означає, що ООН є ще більш не спроможною дотримуватись свого статуту, ніж Ліга Націй. Якщо ООН не виконає свої цілі, завдання і не дотримуватиметься свого Статуту, то так само як і Ліга Націй діяльність цієї міжнародної організації має бути припинена. У першу чергу, ООН має припинити постійне членство Російської Федерації в Раді Безпеки ООН.

У статті 23 Статуту ООН [3] закріплено, що одним із постійних членів Ради Безпеки ООН є СРСР, а не Російська Федерація. При цьому, ООН ніколи не приймала резолюцію щодо правонаступництва

у зв'язку з припиненням існування СРСР, як це було зроблено, зокрема, у 1971 році, коли Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію 2758, яка, серед іншого, визнала представників уряду КНР єдиними законними представниками Китаю в ООН, додавши, що КНР є одним із п'яти постійних членів Ради Безпеки. [2] Зокрема, ця резолюція стала правовою основою того, що влада Тайваню не може претендувати на місце постійних членів Ради Безпеки в ООН.

Коли Чехословаччина припинила своє існування в 1992 році і розкололася на Чехію та Словаччину, то обидві країни подали заявку на членство в ООН, відповідно до статті 4 Статуту ООН [3]. На початку 1990-х років розпалася Соціалістична Федеративна Республіка Югославія і виникли нові держави, вони також подали заявку та приєдналися до ООН згідно офіційної процедури, закріпленої Статутом ООН.

В ООН ніколи не було офіційного процесу прийняття Російської Федерації до організації після розпаду СРСР і місце в Раді Безпеки було надано без жодної резолюції Генеральної Асамблеї ООН, яка представляє позиції усіх держав світу, що є порушенням, зокрема, статті 4 Статуту ООН [3].

Більше того, СРСР було нелегітимним утворенням. Декларація та Союзний договір про створення СРСР були затверджені лише в основі. Цей документ потрібно було передати на додаткове опрацювання Центральному виконавчому комітету союзних республік. Потім на найближчій сесії Союзу СРСР отримані відгуки необхідно було розглянути та затвердити, після чого Декларація та Союзний договір тимчасово вводилися у дію. Остаточо прийняти їх мали на Другому з'їзді Рад СРСР, після чого ці тексти потрібно було ратифікувати у всіх союзних республіках. Лише у цьому випадку проголосовані документи мали б міжнародну юридичну силу. [1] Проте цього не було зроблено, саме тому СРСР не мало правової основи для його існування та функціонування і тим більше після його розпаду права займати постійне місце в Раді Безпеки ООН.

Враховуючи порушення Статуту ООН, необхідно негайно зібрати Генеральну Асамблею ООН і проголосувати державам світу щодо скасування членства Російської Федерації в ООН на підставі порушення процедури при набутті членства Російської Федерації в

ООН та зайняті місця постійного представника в Раді Безпеки. При чому, це можна зробити і без рекомендації Ради Безпеки ООН, адже мова йде про прийняття в члени (стаття 4 Статуту ООН), не про виключення з ООН внаслідок порушення її принципів (стаття 6 Статуту ООН), а про виключення Російської Федерації з ООН внаслідок порушення процедури набуття її членства в Організації після розпаду СРСР, що знаходиться в компетенції Генеральної Асамблеї ООН, відповідно до статті 18 Статуту ООН [3].

Список джерел

1. Камеристов Р. (2018) Союз, которого не было. Почему СССР оказался фантомом. URL: <https://focus.ua/archivist/390343>.
2. Restoration of the lawful rights of the People's Republic of China in the United Nations. A/RES/2758(XXVI), 1972. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/192054>.
3. United Nation Charter (UN), 1945. URL: <https://www.icj-cij.org/en/charter-of-the-united-nations>.

Кресіна І.,

доктор політичних наук, член-кореспондент Національної академії правових наук, завідувач відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України

Кресін О.,

доктор юридичних наук, член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права, керівник Центру порівняльного правознавства Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, професор Державного торговельно-економічного університету

КВАЛІФІКАЦІЯ СТАТУСУ ОРДЛО І ВИЗНАННЯ РФ НЕЗАЛЕЖНОСТІ Т.ЗВ. «ДНР» ТА «ЛНР»

21 лютого 2022 р. Президент Російської Федерації В. Путін підписав укази про визнання незалежності «Донецької Народної Республіки» та «Луганської Народної Республіки» – псевдодержав, що фактично і згідно з міжнародним правом мають розглядатися як окупаційні адміністрації РФ на територіях окремих районів Донецької і Луганської областей України, утворені з частковим залученням колаборантів. Причинами такого кроку В. Путін проголосив: небажання України виконувати Мінські угоди 2014-2015 рр., воєнну загрозу згаданим псевдодержавам з боку України, здійснення останньою щодо них політики геноциду. До цього кроку рішення було ініційоване і схвалене Державною Думою РФ і Радою Безпеки РФ. 22 лютого Федеральні Збори РФ ратифікували договори про дружбу і взаємну допомогу з «ДНР» та «ЛНР», що передбачали, зокрема, військову допомогу, можливість створення військових баз РФ у ОРДЛО та ін. Після цього керівники «ДНР» та «ЛНР» звернулися до В. Путіна за військовою допомогою проти України.

Проголошення 24 лютого В. Путіним проведення «спеціальної операції», а фактично – переведення міжнародного воєнного конфлікту низької інтенсивності, замаскованого під внутрішній, громадянський конфлікт в Україні, – у стан повномасштабної війни – перебуває в єдиному комплексі рішень з визнанням РФ незалежності «ДНР» та «ЛНР». У своєму зверненні до росіян В. Путін, звинувативши Україну

в мілітаризації та бажанні вступити до НАТО, вказав на те, що вона становить загрозу для РФ – зокрема, вона буде прагнути до реінтеграції ОРДЛО воєнним шляхом. Але безпосередньою причиною проведення «спеціальної операції» проти України було назване саме прагнення забезпечити безпеку і територіальну цілісність «ДНР» та «ЛНР». У пізніших виступах В. Путіна, заявах від його імені прес-секретаря Д. Пєскова та міністра закордонних справ С. Лаврова до України висувається вимога визнання незалежності «ДНР» та «ЛНР», а інші вимоги безпосередньо пов'язуються з нею.

У зв'язку з цим надзвичайно важливо надати юридичну кваліфікацію сутності та статусу псевдодержавних (або квазідержавних) утворень, і зокрема ОРДЛО, в міжнародному праві.

1. У міжнародному праві протягом більш як століття передбачено можливість окремого регулювання щодо суверенітету і законних прав держави на територію, з одного боку, та здійснення режиму незаконного контролю щодо території – з іншого. Втрата урядового контролю щодо певних територій внаслідок міжнародного конфлікту жодним чином не означає втрати суверенітету держави щодо них. Водночас тимчасовий правовий режим останніх у цій ситуації має бути визначено, класифіковано для окреслення статусу населення і застосовних правових засобів захисту його прав.

Незаконний контроль щодо території можна розглядати як правовий режим, однією з форм здійснення якого є окупація, інші ж визначаються як ефективний, всеохопний, загальний, фактичний контроль і пов'язані з неоголошеними діями та неофіційними засобами, до яких вдаються держави-агресори. Для цього режиму характерне здійснення влади щодо території з волі зарубіжної держави, а форми реалізації режиму відрізняються залежно від того, чи така воля офіційно визнається, чи приховується.

2. Попри відмінності окупації та ефективного або іншого контролю території міжнародне право у всіх цих випадках визнає поширення на окуповану чи іншим чином незаконно контрольовану територію юрисдикції держави, яка цей контроль здійснює. Відповідно на цій території, зокрема, зберігається й дія міжнародних договірних правових інструментів, сторонами яких є і держава-суверен, і держава, яка здійснює незаконний контроль території. Окупація не передбачає зміни державної належності окупованої території, а все цивільне

населення визнається захищеними особами, визначаються його мінімальні права. Трансформація міжнародного гуманітарного права після Другої світової війни стерла межі між визнаною і невизнаною офіційно окупацією, залежність прав населення на окупованих територіях від наявності чи відсутності дипломатичних відносин між державами – окупантом та жертвою окупації, прив'язку режиму окупації до проведення воєнних дій. Важливо й те, що окупація пов'язується з виконанням функцій уряду на окупованій території, але статус останньої не змінюється від запровадження змін в управлінні нею чи укладення угод між державою-окупантом та фактичною владою території. На це вказують: IV Гаазька конвенція про закони та звичаї сухопутної війни 1907 р., Положення про закони та звичаї сухопутної війни, що є додатком до цієї конвенції, Женевська конвенція (IV) щодо захисту цивільних осіб під час війни 1949 р. та Додатковий протокол (Протокол I) до неї 1977 р., рішення Міжнародного Суду ООН, міжнародних трибуналів та ін.

3. Ефективний, всеосяжний, загальний, фактичний контроль є формами здійснення незаконного контролю території, відмежованими від окупації, але не розмежованими чітко між собою. На відміну від окупації, факт здійснення якої може бути очевидний, факт здійснення ефективного або іншого незаконного контролю щодо території вимагає встановлення міжнародними судовими органами. Основними показниками тут є здійснення зарубіжною державою фінансової підтримки, військового постачання/устаткування, тренування, координації дій чи участі у плануванні дій збройних формувань, що контролюють територію чи частину території іншої держави і здійснюють там фактичну владу. На це, зокрема, вказують низка рішень Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії та ЄСПЛ, Резолюція ГА ООН 1983 р. «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння» (має авторитетний доктринальний характер)

4. Кваліфікація статусу ОРДЛО в міжнародному праві неоднозначна. Зокрема, Мінські угоди 2014 р. уникали визначення другої сторони конфлікту (перша – Україна), а в 2015 р. другою стороною названі збройні формування ОРДЛО. При цьому не вказано, кому вони підпорядковуються і хто може вважатися представниками ОРДЛО.

5. Кваліфікація конфлікту на сході України та пов'язаного із цим статусу ОРДЛО міститься також у рішеннях міжнародних організацій

та законодавстві України. Зокрема, Резолюція Ради Безпеки ООН визнає втрату урядом України контролю над певними територіями, а резолюції ПАРЄ та законодавство України визнають подвійний факт наявності тимчасової окупації ОРДЛО Росією і здійснення нею ефективного контролю щодо незаконних збройних формувань на цій території. Важливо, що ПАРЄ вказує на застосовність щодо збройного конфлікту в Україні, й зокрема ситуації в ОРДЛО, IV Женевської конвенції 1949 р.

6. Повноцінне визнання наявності незаконного контролю Росії щодо ОРДЛО (у формі окупації, ефективного чи іншого контролю) слід очікувати в процесі розгляду низки справ у Міжнародному суді ООН, Міжнародному кримінальному суді, Європейському суді з прав людини.

Зокрема, Міжнародний кримінальний суд у звіті 2016 р. щодо своїх попередніх розслідувань зазначив, що взаємний обстріл військових позицій сторін та взяття Україною в полон російських військово-службовців і навпаки «може свідчити про безпосереднє воєнне зіткнення між російськими збройними силами та українськими урядовими силами, що передбачає існування міжнародного збройного конфлікту в контексті збройного протистояння у східній Україні щонайпізніше з 14 липня 2014 р. паралельно з не-міжнародним збройним конфліктом», який триває принаймні з 30 квітня 2014 р. і сторонами якого є Україна, «ЛНР» та «ДНР». Водночас сам по собі цей вислів та його контекст не дають підстав стверджувати, що йдеться про встановлений факт. Також у 2016 р. і пізніше у звітах МКС вказувалося на розгляд інформації про «можливе здійснення Російською Федерацією всеохопного контролю щодо збройних груп у східній Україні протягом частини чи всього часу збройного конфлікту».

Висновки:

1. «ДНР» та «ЛНР» не можуть вважатися державами. Попри те, що їх статус нині визначається майже виключно рішеннями міжнародних організацій, здебільшого рекомендаційного характеру, є всі підстави визначати їх як псевдодержави (квазідержави), які насправді є адміністраціями, створеними Російською Федерацією.

2. Територія ОРДЛО згідно з міжнародним правом є такою, що перебуває під ефективним контролем РФ, що передбачає збереження суверенних прав України щодо неї.

3. Визнання «ДНР» та «ЛНР», здійснене державою-агресором, як і будь-якою іншою третьою державою, не змінює згаданий статус їх та території ОРДЛО в міжнародному праві. Те ж саме стосується їх договорів із РФ, які можуть слугувати хіба що додатковою кваліфікуючою ознакою здійснення останньою ефективного контролю на території ОРДЛО.

4. Офіційне введення військ РФ на територію ОРДЛО, яке поки не підтверджується і не спростовується її керівництвом, суттєво змінить кваліфікацію дій РФ: від ефективного контролю, факт якого має доводитися в суді, – до окупації, яка такого доведення не потребує. Це передбачатиме простіший і більш швидкий характер ухвалення рішень міжнародними організаціями і міжнародними судовими органами. При цьому вирішальною стане саме усталена практика кваліфікації таких утворень, як «ДНР» та «ЛНР», як псевдодержав.

5. Відповідно звернення В. Путіна при проголошенні «спеціальної операції» до ст. 51 частини 7 Статуту ООН (право на індивідуальну самооборону) є фальшивим, адже суверенні права на територію ОРДЛО належать Україні і їх не змінює заснування тут псевдодержав під ефективним контролем самої РФ.

Кресін О.,

доктор юридичних наук, член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права, керівник Центру порівняльного правознавства Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, професор Державного торговельно-економічного університету

ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ АР КРИМ ТА М. СЕВАСТОПОЛЬ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Збройна агресія, яку щодо території України здійснює Російська Федерація, викликала необхідність її юридичної кваліфікації, а також використання всіх можливих правових засобів протидії цій агресії, захисту прав і свобод громадян України. Це пов'язано з пошуком найбільш адекватних термінів і понять у міжнародному та національному праві. У цих тезах ми пропонуємо роз'яснення термінології, яка використовується щодо правового режиму АР Крим та м. Севастополь в умовах агресії РФ. Щодо нього, починаючи з весни 2014 р., використовуються два основні терміни – анексія (або спроба анексії) та окупація (тимчасова окупація), які вимагають роз'яснення та юридичної кваліфікації.

Анексія (англ. – annexation) – це одностороннє рішення держави щодо насильницької інкорпорації всієї чи частини території іншої держави, тобто поширення на цю територію свого суверенітету. Вона відрізняється від завоювання та окупації як пов'язаних форм отримання фактичного контролю щодо території тим, що передбачає проголошення зміни суверенітету щодо території. І також відрізняється від цесії тим, що є насильницькою і односторонньою, а не добровільною та договірною (чи результатом міжнародного арбітражу). Зазвичай анексія слідує за воєнною окупацією території чи встановленням незаконного контролю щодо неї іншим шляхом. Сама по собі анексія в міжнародному праві не створює правовий режим території.

Сучасне міжнародне право проголошує анексії незаконними через те, що вони порушують принцип незастосування сили чи погрози силою, а також інші принципи міжнародного права. Анексія є однією з форм здійснення агресії та як така порушує норми Статуту ООН (ст. 1, 2 та ін.) і має розглядатися як загроза міжнародному миру та безпеці. Згідно з Декларацією про принципи міжнародного права 1970 р.

анексію можна віднести до дій, спрямованих на «повне чи часткове порушення національної єдності та територіальної цілісності держави чи країни чи їх політичної незалежності», адже «територія держави не повинна бути об'єктом набуття іншою державою в результаті погрози силою чи її застосування. Жодні територіальні набуття, що є результатом погрози силою чи її застосування, не повинні визнаватися законними». Згідно з Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) 1974 р. «Визначення агресії» анексію із застосуванням сили, як і воєнну окупацію, проголошено формами здійснення агресії – злочину проти міжнародного миру. Винятком може вважатися анексія території, що згідно з міжнародним правом є нічийною (*terra nullius*) та фактично контролюється державою, але це стосується реалій минулого.

Анексії Ізраїлем Голанських висот у 1981 р. та Іраком Кувейту в 1990 р. були проголошені нікчемними та недійсними в рішеннях Ради Безпеки ООН. Анексію АР Крим і м. Севастополя було здійснено шляхом підписання Президентом РФ В.В. Путіним т. зв. «Договору між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття до Російської Федерації Республіки Крим та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів» 18 березня 2014 р., ратифікації цього документа Федеральними Зборами РФ 20-21 березня 2014 р., внесення змін до Конституції РФ 11 квітня 2014 р. Факт здійснення РФ анексії АР Крим і м. Севастополя визнано в актах міжнародного права. Наприклад, у Резолюції ПАРЄ 2132 (2016) від 12.10.2016 р. «Політичні наслідки агресії Росії в Україні».

Автономну республіку Крим та м. Севастополь слід вважати анексованими Російською Федерацією в результаті здійснення нею агресії проти України у формі окупації частини території останньої з наступним проголошенням входження окупованих територій до складу РФ на підставі «договору» з нелегітимними контрольованими РФ утвореннями. Таке визначення відповідає не лише українській доктрині міжнародного права, а й найбільш авторитетним зарубіжним довідниковим виданням (*The Max Planck Encyclopedia of Public International Law, Encyclopaedia Britannica* та ін.).

Кваліфікація «спроба анексії» (*anticipated annexation, alleged annexation*) щодо цих територій, що зустрічається в науковій літературі, є юридично не зовсім коректною. Точніше було б кваліфікувати ситуацію щодо АР Крим і м. Севастополь як здійснену анексію, яка є за визначенням незаконною, адже в іншому випадку вона була б уже не анексією, а цесією чи сецесією з наступним добровільним

входженням території до іншої держави. Водночас словосполучення «спроба анексії» підкреслює, що згідно з міжнародним гуманітарним правом під час конфлікту до укладення мирного договору між державами режим окупованої території та відповідні права її мешканців як захищених осіб не змінюються навіть у випадку проголошення анексії цієї території державою-окупантом (окупаючою державою) – згідно із Женевською конвенцією (IV) щодо захисту цивільних осіб під час війни 1949 р. та іншими актами міжнародного права.

Невизнання не лише законності анексії Російською Федерацією АР Крим і м. Севастополь, а й самого її факту підкреслює Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 68/262 від 27 квітня 2014 р. «Територіальна цілісність України»: «Закликає всі держави, міжнародні організації та спеціалізовані агентства не визнавати будь-яку зміну статусу Автономної Республіки Крим та міста Севастополя на підставі вищезазначеного референдуму та утримуватися від будь-яких дій чи угод, які можуть тлумачитися як визнання будь-якого такого зміненого статусу». Так само невизнання цієї анексії при одночасному засудженні тимчасової окупації відображене в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН 71/205 від 19 грудня 2016 р., 72/190 від 19 грудня 2017 р. та ін.

Окупація (англ. – occupation, military occupation, belligerent occupation) – правовий режим території, форма здійснення ефективного контролю держави чи групи держав щодо території (всієї чи частини) іншої держави за відсутності суверенних прав на неї. Основними ознаками окупації є встановлення та здійснення контролю щодо території збройними силами іншої держави або іррегулярними формуваннями, асоційованими з іншою державою, а також здійснення владних функцій на території іншою державою або уповноваженими, керованими чи контрольованими нею утвореннями (зокрема, псевдо-державами). На кваліфікацію окупації не впливають наявність чи відсутність опору збройних сил держави-суверена, наявність чи відсутність проголошеного чи реального стану війни між державами, припинення чи збереження дипломатичних зв'язків між ними, проголошення чи не-проголошення окупації – окупація визначається як факт на підставі її основних ознак. Окупація має тимчасовий характер, адже не передбачає переходу суверенних прав на окуповану територію.

В умовах окупації повноваження законної влади фактично переходять до рук держави-окупанта, яка зобов'язана вживати всіх

доступних їй заходів для збереження і забезпечення публічного порядку та безпеки, забезпечення прав мешканців території (захищених осіб), зберігаючи і поважаючи при цьому, окрім випадків, коли це цілковито неможливо, чинне право країни. Правовий режим окупації триває до припинення здійснення влади державою-окупантом, звільнення, репатріації та відновлення у правах мешканців території або до набуття чинності міжнародного договору між державою-сувереном і державою-окупантом щодо цесії з переданням усіх суверенних прав щодо окупованої території та поширення на неї дії конституції приймаючої держави. Незаконна окупація (яка здійснюється за відсутності волі держави чи рішення Ради Безпеки ООН) є однією з форм агресії та як така є злочином, за який відповідає держава-окупант – навіть якщо окупація здійснюється не безпосередньо, а уповноваженими, керованими чи контрольованими державою-окупантом утвореннями, супроводжується змінами в управлінні територією, угодами держави-окупанта з владою окупованої території чи анексією території.

Ці норми в їх еволюції розкриваються в актах загального міжнародного права (Статут ООН, Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами згідно із Статутом ООН 1970 р., Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) 1974 р. «Визначення агресії», Заключний акт НБСЄ від 01.08.1975 р., Консультативний висновок Міжнародного Суду ООН щодо правових наслідків будівництва стіни на окупованій палестинській території 2004 р.), міжнародного гуманітарного права (IV Гаазька конвенція про закони та звичаї сухопутної війни 1907 р. й додане до неї Положення про закони та звичаї сухопутної війни 1907 р., Женевська конвенція (IV) про захист цивільних осіб під час війни 1949 р. і Додатковий протокол (Протокол I) до неї 1977 р., Коментар МКЧХ до неї 1958 р.), міжнародного кримінального права (наприклад, Рішення Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії у справі *The Prosecutor v. Tihomir Blaškić* 2000 р. та ін.).

В українському законодавстві щодо АР Крим та м. Севастополь починаючи з весни 2014 р., а згодом і щодо ОРДЛО, використовується термін «*тимчасово окупована територія*». Ознакою тимчасової окупації називається, зокрема, перебування підрозділів збройних сил іншої держави з порушенням процедури, визначеної в національному та міжнародному праві. При цьому юридично окупована територія

України залишається невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України; не визнається примусова, зокрема автоматична, зміна громадянства мешканців окупованої території. Будь-які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території та їх діяльність вважаються незаконними, якщо вони створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом; будь-який акт (рішення, документ), виданий такими органами та/або особами, є недійсним і не створює правових наслідків (Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» № 1207-VII від 15.04.2014 та ін.). Засудження окупації АР Крим і м. Севастополя міститься у численних актах органів ООН, ОБСЄ, Ради Європи, ЄС та інших міждержавних організацій.

Кваліфікація АР Крим і м. Севастополя як окупованих територій не викликає жодних сумнівів. Термін «тимчасово окуповані території» щодо них містить смисловий повтор (адже окупація за визначенням є тимчасовою), але так само може використовуватися для означення правового режиму цих адміністративно-територіальних одиниць України. Отже, зважаючи на те, що анексія АР Крим та м. Севастополя Російською Федерацією сама по собі не визначає правовий режим цих територій, у законодавстві України та в актах міжнародних міжурядових організацій не лише засуджується, а й не визнається як факт, ці адміністративно-територіальні одиниці України більш юридично коректно визначати як окуповані або тимчасово окуповані території.

Невара Л.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету

ПОРУШЕННЯ РФ ЯК КРАЇНОЮ-АГРЕСОРОМ МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ ПРАВ ЛЮДИНИ

Захист прав людини є одним з найважливіших напрямків діяльності Організації Об'єднаних Націй. Стаття 1 та стаття 55 Статуту ООН, прийнятого у 1945 р., проголосила однією з цілей створення організації: «ООН зобов'язана сприяти «загальній повазі і дотриманню прав людини і основних свобод для всіх без розмежування раси, статі, мови або релігії» [1]. У 1948 р. ГА ООН закріпила цілі шляхом прийняття Загальної декларації прав людини (ЗДПЛ). Статут ООН у ст. 56 закріпив обов'язок держав співробітничати задля досягнення цілі захисту прав людини. На Всесвітньому саміті 2005 р. ГА ООН було прийнято Резолюцію 60/1 [2], у якій права людини, поряд з іншими цінностями та принципами, були проголошені однією з основ колективної безпеки та добробуту. Саме в рамках ООН склалася універсальна система міжнародного захисту прав людини і контролю за здійсненням державами їх зобов'язань у цій сфері.

І у цій системі, РФ, яка є державою-учасницею ООН, підло і грубо порушує безпеку миру, цілі і принципи міжнародного права, права людини. Постає питання: чи має моральне право держава-порушниця, держава-терорист, бути членом ООН? Чи може бути позбавлена «права вето» така держава? Напевно, відповіді на ці та багато подібних питань потребують нагальних змін у системі ООН.

У 1996 році Рада Європи, включивши до складу РФ, дала їй шанс стати на шлях демократії, захисту прав людини і верховенства права. Але цей вступ РФ використала, за твердженням Ярослава Матійчука, «з метою позірної демонстрації приналежності до цивілізованого світу, задля культурного й правового «зближення» із Заходом і заручення його політичною й економічною підтримкою, задоволення рольових амбіцій у світовій політиці, формування позитивного міжнародного авторитету» [3]. Однак, сутність цивілізованого світу полягає у прагненні миру і обмеженні насильства. Дії росії мають абсолютну

протилежність. Вона є спонсором тероризму та сама чинить державний терор як всередині своєї держави так і на території України, знищуючи інфраструктуру, лікарні, школи, вбиваючи дітей, жінок, літніх, хворих людей, свідомо створюючи гуманітарну катастрофу, влаштовуючи ядерний терор.

За злочини проти людяності, терор та геноцид українського народу, які рф здійснює на території України, Рада Європи ухвалила рішення про виключення росії із Організації [4]. Під час розгляду резолюції надійшло повідомлення про те, що росія, зрозумівши неунікність свого виключення, сама подала до Страсбурга заяву про самотійний вихід. Але, це не перериває процедуру виключення. В ухваленій резолюції ПАРЕ рекомендує припинити членство рф у Раді Європи через несумісність її дії з принципами організації. Невиправдана і неспровокована агресія рф проти України привела до рішення Комітету міністрів і Парламентської асамблеї розпочати процедуру виключення рф з Ради Європи, передбачену статтею 8 Статуту. «Відповідно до статуту Ради Європи, Комітет міністрів припинив право РФ на представництво в Комітеті міністрів і в Парламентській асамблеї, з негайним набуттям чинності цим рішенням, внаслідок збройного нападу Російської Федерації на Україну» [5]. Парламентська асамблея одноголосно (за – 216, проти – 0, утрималися – 3) вирішила, що рф більше не повинна бути державою-членом Організації.

За повідомленням Ради Європи, «вранці 16 березня 2022 року на позачерговому засіданні Комітет міністрів у контексті процедури, розпочатої відповідно до статті 8 Статуту Ради Європи, ухвалив рішення, що Російська Федерація з сьогоднішнього дня припиняє бути державою-членом Ради Європи, після 26 років членства» [6].

Крім того, з 16 березня 2022 року рф денонсувала Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (1950), яку сама ж підписала, чим позбавляє свій народ європейської системи захисту прав людини, включаючи юрисдикцію Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Однак, заяви, подані проти рф, будуть розглядатися та вирішуватись ЄСПЛ у разі, якщо порушення були скоєні до 16 березня 2022 року.

Своїми діями рф намагається уникнути покарання за грубі порушення прав людини скоєні на території України, але цього їй не вдасться.

Верховна Рада України у 2015 році визнала росію країною-агресором, що підтримує тероризм. Настав час визнати росію державою-терористом на міжнародній арені та притягнути її до міжнародної відповідальності за державний тероризм на території України.

Список джерел

1. Статут ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text
2. Резолюція 60/1, прийнята Генеральною Ассамблеєю Організації Об'єдинених Націй, "Итоговый документ Всемирного саммита 2005 года". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e56#Text
3. Російська Федерація у Раді Європи. URL: <http://fpp.com.ua/30448-2/>
4. Лідери Ради Європи зробили спільну заяву щодо виключення Російської Федерації з Ради Європи. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/council-of-europe-leaders-make-joint-statement-on-the-exclusion-of-the-russian-federation-from-the-council-of-europe>
5. Рада Європи зупинила членство РФ у двох органах – офіційно. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/02/25/7134684/>
6. Російська Федерація виключена з Ради Європи. <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/the-russian-federation-is-excluded-from-the-council-of-europe>

Малишева Н.,

доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України,
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України

ЕКОЦИД ЯК МІЖНАРОДНИЙ ЗЛОЧИН РФ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Війна РФ проти України триває з 2014 р. Але до 24 лютого 2022 р. вона була неоголошеною і відповідно до адаптованої у світі термінології отримала назву «гібридної». Починаючи з вказаної дати вона стала «повноцінною», хоча поки що кваліфікується як війна РФ проти України, хоча за оцінкою багатьох зарубіжних та українських експертів ця війна виходить далеко за межі регіону РФ-Україна і за багатьма ознаками може означати початок III світової війни.

Якщо у військово-політичному сенсі відповідна ситуація ще знаходиться під знаком питання та масштаби її можливого поширення ще дискутуються і значною мірою залежать від безмежної стійкості наших Збройних сил, то долання регіональних меж війни вже відбулося в контексті екологічних наслідків варварських дій російських військових на території нашої держави.

Починаючи з тимчасової окупації окремих районів Донбасу, окупанти та їх найманці безжально нищили екосистеми відповідних територій. Зазначимо, що військовий конфлікт почався у найбільшому в Європі вугледобувному регіоні, де зосереджена п'ята частина промислового потенціалу України, що охоплює 5,5 тис. промислових підприємств, серед яких 78 % віднесені до потенційно небезпечних об'єктів [1; 2]. А за оцінкою експертів Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) тільки внаслідок військових дій на Донбасі було порушено екосистеми на площі принаймні у 530 тис. га, зруйновано 18 заповідних об'єктів загальною площею у 80 тис. га. Постраждало 150 тис. га лісів...[3]. Екологічна ситуація на окупованому Донбасі наблизилась до критичної внаслідок масового затоплення вугільних шахт, що створило ризик забруднення води, виникнення численних хвостосховищ промислових підприємств, руйнування дамб тощо.

Перелік небезпечних екологічних наслідків бойових дій по обидва боки лінії зіткнення можна продовжувати.

Після повномасштабного вторгнення РФ на територію України, застосування агресором серед іншого засобів ураження, заборонених міжнародним правом, шкода навколишньому середовищу зростає на порядок. Крім «традиційних» екологічних проблем, пов'язаних з забрудненням поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, землі, неконтрольованої вирубки лісів на територіях тимчасової окупації, зливання паливно-мастильних речовин у ґрунти, знищення тваринного і рослинного світу та місць їх перебування (знаходження), світ опинився під загрозою ядерного забруднення внаслідок військових дій в периметрі принаймні трьох атомних електростанцій України. Так, у зв'язку з реальною загрозою інциденту на найкрупнішій у Європі Запорізькій АЕС, не лише Україна, а й весь світ може зазнати наслідків, які у 10 разів перевищать негативний вплив аварії на Чорнобильській АЕС. І така загроза продовжує існувати, доки агресор залишається на українській землі.

Сьогодні на території України створено загрозу екологічній безпеці, яка є однією з найважливіших складових національної безпеки нашої держави. Вже без перебільшення можна говорити про стан навколишнього природного середовища, який підпадає під ознаки «екоциду» (термін від грец. *οικος* — будинок і лат. *caedo* — вбиваю). Водночас варто зазначити, що шкода від військових дій агресора на нашій території, яку вже намагаються піддати експертній оцінці, не враховує шкоду довкіллю, яка в довгостроковій перспективі може виявитись набагато більш масштабною, ніж шкода, спричинена матеріальним об'єктам, оскільки вона ставить під загрозу саме існування людської популяції.

Згідно зі ст. 441 Кримінального кодексу України під екоцидом розуміється масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Нажаль, відповідна стаття ККУ сформульована таким чином, що її важко, якщо не неможливо, застосувати на практиці. Тому вона залишалась декларативною впродовж 20 років після її введення в дію.

В актах міжнародного права термін «екоцид» допоки не використовується. Це однак не означає, що міжнародне право не містить важелів впливу щодо міжнародних злочинів на довкілля, особливо, якщо такі злочини пов'язані з воєнними конфліктами. Питання відповідальності за такі злочини вперше з'явилися в актах, що регламентують правила ведення збройних конфліктів. Так, Додатковим протоколом I до Женевських конвенцій 1949 р. (ч. 3 ст. 35, ст. 55) забороняється застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті заподіяти або, як можна очікувати, завдати великої, довготривалої та серйозної шкоди природному середовищу і тим самим спричинять збитки здоров'ю чи виживанню населення.

Міжнародно-правовим актом спеціального регулювання відповідних відносин стала Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (набула чинності 05.10. 1978), якою шкода довкіллю внаслідок військових дій вже кваліфікується як загроза міжнародній безпеці. Конвенція містить організаційно-інституційні механізми, які вже сьогодні слід починати застосовувати відносно злочинів екоциду, що вчиняються РФ в Україні.

У ситуації, що наразі склалась в екологічній сфері України внаслідок агресії РФ, необхідно:

1) вести цілеспрямовану роботу щодо фіксації відповідних екологічних злочинів, надаючи відповідну інформацію для обробки, зберігання та передачі до спеціального оперативного штабу з фіксації екозлочинів, створеного 16.04. 2021 р. під егідою Державної екологічної інспекції України [4];

2) використовувати механізми, передбачені міжнародними договорами відповідного профілю: насамперед Конвенцією про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (1977), Конвенцією про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (1979), Конвенцією про транскордонний вплив промислових аварій (1992), Конвенцією про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті (1991) та ін.;

3) надсилати звернення, а також безпосередньо працювати з міжнародними організаціями природоохоронного профілю (а таких існують десятки на міждержавному та недержавному рівнях) для фокусування їх уваги, а через них – урядів зарубіжних держав та світової громадськості до злочинів РФ щодо екоциду на території України.

Список джерел

1. Пріоритетні напрями протидії екологічним і техногенним загрозам в зоні військового конфлікту на Сході України. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/prioritetni-napryami-protidii-ekologichnim-i-tekhnogennim-zagrozam>
2. Резніков О. ОРДЛО знаходиться на межі екологічної катастрофи. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/02/21/novyna/suspilstvo/ordlo-znakhodytsya-mezhi-ekolohichnoyi-katastrofy-reznikov>
3. Донбасс – на порозі екологічної катастрофи. URL: <https://news.un.org/ru/story/2018/11/1342192>
4. Оперативний штаб при Державній екологічній інспекції України. URL: https://shtab.gov.ua/?fbclid=IwAR1iPoG_-7wcaBiUyxk6UXdhVGa0e7nvLynRxx397qs2DecPoAb00K-E7xc

Павко Я.,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
відділу міжнародного права та порівняльного правознавства
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ З РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

24 лютого 2022 року Російська Федерація здійснила військове вторгнення на територію України, у результаті якої було завдано значну шкоду об'єктам інфраструктури нашої держави, її громадянам та довкіллю. Забезпечення екологічної безпеки на українських територіях в умовах війни з Російською Федерацією є одним із важливих питань, які перебувають на порядку денному, особливо у зв'язку з тимчасовим захопленням російськими військовими Чорнобильської та Запорізької атомних електростанцій. Російська Федерація намагається взяти під свій контроль основні енергетичні об'єкти України та шантажувати її цим. Зауважимо, що будь-який вибух на вищевказаних атомних електростанціях може призвести до екологічної катастрофи не тільки в нашій державі, а у всій Європі. Рівень радіоактивних викидів від потрапляння російського снаряду в них зможе перевищити рівень викидів, які були під час аварій на Чорнобильській АЕС в 1986 році та АЕС «Фукусіма-1» в 2011 році. Безперечно, такі дії Російської Федерації можна розцінювати як акти ядерного тероризму. Крім того, вона поширює неправдиву інформацію стосовно планів України розробити «брудну бомбу», яка розсіює радіоактивні матеріали, та прагнень володіти власною ядерною зброєю, ставивши під сумнів діяльність Міжнародного агентства з ядерної енергетики (МАГАТЕ) загалом [1].

Необхідно зазначити, що згідно зі ст. 16 Конституції України обов'язком нашої держави є забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу [2]. У свою чергу, одним із основних пріоритетів охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів в Україні на підставі Постанови Верховної Ради України від 5 березня 1998 року №188 «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля,

використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» є гарантування екологічної безпеки ядерних об'єктів і радіаційного захисту населення та довкілля [3]. Саме тому Україна звернулася до МАГАТЕ та НАТО з проханням закрити небо над нашою державою з метою недопущення нападів на ядерні об'єкти та установки. На екстремному засіданні Ради Безпеки ООН заступниця Генерального секретаря ООН з політичних питань Р. Дікарло визнала, що такі напади є неприпустимими та суперечать нормам міжнародного права. 11 березня цього року Звернення про введення Зони заборони доступу/закриття території над Україною було підписано Головою Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування О. Бондаренко, Головою Комітету Верховної Ради України з питань енергетики та житлово-комунальних послуг А. Герусом та в.о. Міністра захисту довкілля та природних ресурсів Р. Стрільцем [4]. Так, Генеральний директор МАГАТЕ В. М. Гроссі запропонував рамковий механізм, який би дозволив міжнародній організації надавати допомогу щодо безпечної та надійної експлуатації всіх ядерних об'єктів України. На його думку, для реалізації цього механізму потрібна згода всіх учасників конфлікту, виражена ними в окремому документі [5].

Доцільно зауважити, що ядерна та радіаційна безпека є складовими екологічної безпеки в цілому. З часу отримання Україною незалежності було сформовано національне законодавство, яке регламентує відносини в сфері використання ядерної енергії та забезпечення радіаційної безпеки. Серед нормативно-правових актів, що заслуговують на увагу, слід назвати Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 року та Закон України «Про поводження з радіоактивними відходами» від 30 червня 1995 року. Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» був першою спробою на законодавчому рівні закріпити пріоритет безпеки людини та навколишнього природного середовища, а також визначити права і обов'язки громадян у сфері використання ядерної енергії. Крім того, Розділ XII даного закону присвячений запобіганню використанню ядерних матеріалів, обладнання та технологій у воєнних цілях [6]. Зокрема, Закон України «Про поводження з радіоактивними відходами», який було прийнято 30 червня 1995 року, спрямований на забезпечення захисту людини та навколишнього природного середовища від шкідливого впливу радіоактивних відходів на сучасному етапі та в майбутньому [7]. До інших важливих

нормативно-правових актів у цій сфері належать наступні: Закон України «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» від 14 січня 1998 року, «Про дозвільну діяльність в сфері використання ядерної енергії» від 11 січня 2000 року, «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» від 19 жовтня 2000 року, «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення» від 13 грудня 2001 року, «Про впорядкування питань, пов'язаних із забезпеченням ядерної безпеки» від 24 червня 2004 року, «Про порядок прийняття рішень про розміщення, проектування, будівництво ядерних установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, які мають загальнодержавне значення» від 8 вересня 2005 року та ін. Особливе місце в системі ядерного та радіаційного законодавства посідають підзаконні акти, які встановлюють правила та стандарти щодо безпеки об'єктів ядерної енергетики. Також доречно нагадати, що Україна є учасницею таких міжнародних договорів, як: Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1963 року, Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 року, Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок від 3 березня 1980 року, Конвенція про ядерну безпеку 1994 року та ін. Варто підкреслити, що, незважаючи на ґрунтовну правову базу в сфері забезпечення ядерної та радіаційної безпеки, на сьогоднішній день відсутній закон, який би визначав правовий режим охорони ядерних об'єктів та установок під час воєнних дій. Разом з тим, в ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року вказано, що в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть встановлювати (посилювати) охорону об'єктів державного значення, об'єктів державного значення національної транспортної системи України та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення, і вводити особливий режим їх роботи [8].

До речі, Офіс генерального прокурора України відкрив кримінальне провадження, кваліфікувавши дії Російської Федерації стосовно Чорнобильської та Запорізької АЕС, тобто їх обстріл і захоплення, які створюють загрозу екологічній катастрофі, як екоцид. Згідно зі ст. 441 Кримінального кодексу України екоцидом є масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну

катастрофу. Кримінальна відповідальність за вчинення злочину екоциду передбачає позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років [9]. Зауважимо, що відповідно до норм міжнародного гуманітарного права Російська Федерація вчинила воєнний злочин, порушивши ст. 56 I Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів 1977 року. Ця стаття передбачає, що установки і споруди, які містять небезпечні сили, а саме: греблі, дамби й атомні електростанції, – не повинні ставати об'єктами нападу навіть у тих випадках, коли такі об'єкти є військовими об'єктами, якщо такий напад може викликати звільнення небезпечних сил і наступні тяжкі втрати серед цивільного населення [10].

Таким чином, з метою забезпечення екологічної безпеки в Україні в умовах війни з Російською Федерацією слід розробити та прийняти ряд нормативно-правових актів, спрямованих на захист ядерних об'єктів і установок від військових нападів та їх правомірне використання. З нашої точки зору, це мають бути такі закони, як Закон України «Про особливий правовий режим охорони ядерних об'єктів та установок в Україні під час воєнних дій» і Закон України «Про забезпечення екологічної безпеки ядерних об'єктів в умовах воєнних дій». Крім того, доцільно прийняти у перспективі й Закон України «Про відшкодування шкоди, заподіяної ядерним об'єктам і установкам, розміщеним на території України, у результаті військового вторгнення Російської Федерації», який би визначив підстави та порядок відшкодування збитків, завданих нашій державі державою-агресором.

Список джерел

1. Росія може застосувати хімічну або біологічну зброю в Україні. 10.03.2022 р. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60688247>.
2. Конституція України від 28.06.1996 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 №188. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Україна звернулася до МАГАТЕ та НАТО з проханням закрити небо над нашою країною. 11.03.2022. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/220365.html>

5. IAEA Director General Statement on Situation in Ukraine. 13.03.2022. URL: <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-20-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine>
6. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 08.02.1995. № 39/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Про поводження з радіоактивними відходами: Закон України від 30.06.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/255/95-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
9. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
10. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

Трагнюк О.,

кандидат юридичних наук, професор, доцент кафедри права
Європейського Союзу Національного юридичного університету імені
Ярослава Мудрого

Яковюк І.,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права
Європейського Союзу Національного юридичного університету імені
Ярослава Мудрого

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НА ТЕРИТОРІЯХ, АНЕКСОВАНИХ ТА НЕЗАКОННО КОНТРОЛЬОВАНИХ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

Забезпечення екологічної безпеки¹ на територіях, які внаслідок протиправних дій Російської Федерації, перебувають під контролем держави-агресора або ж є анексованими, було і залишається однією із найбільш гострих проблем, що стоять перед нашою державою та потребують чималих зусиль для їх вирішення. Безумовно, вороже вторгнення та бойові дії РФ на території нашої держави, починаючи з 24.02.2022 року актуалізували ці проблеми та поставили на порядок денний як питання попередження екологічної катастрофи, так і подолання її наслідків, що є руйнівними не лише для навколишнього середовища та людських життів в Україні, але і для екосистеми Європи загалом. Мова йде передусім про атаки на об'єкти критичної інфраструктури, зокрема атомні електростанції. Таким чином сучасний стан екологічної безпеки в Україні, повинен розглядатися в тісному зв'язку з техногенними та іншими екологічними загрозами, а також

---

¹ Не вдаючись до аналізу різних підходів до визначення екологічної безпеки, можна у загальному зауважити, що екологічна безпека є складовою національної безпеки та є таким станом навколишнього природного середовища, за якого забезпечується запобігання погіршенню екологічної обстановки та виникненню небезпеки для здоров'я людей [2]. Крім того, проблема екологічної безпеки має глобальний характер. Так, «Порядок денний XXI століття», ухвалений на конференції ООН у Ріо-де-Жанейро (1992 р.), закликає до глобального партнерства держав у всіх сферах для здійснення стабільного соціального, економічного й екологічного розвитку, які є запорукою сталого розвитку. Під час конференції учасники наголошували, що проблеми безпеки життєдіяльності людей необхідно вирішувати на міждержавному та державному рівні [3, с. 12].

вже існуючими наслідками для навколишнього середовища [1], завданими бойовими діями. Ще одним фактором, який на сьогодні визначає можливості держави у забезпеченні екологічної безпеки є її здатність здійснювати повноцінний контроль за якістю навколишнього середовища в умовах воєнного стану [4]. Ситуація також ускладнюється неможливістю здійснення екологічного моніторингу, відсутністю повної інформації про характер пошкоджень підприємств, як із режимом секретності, так і без такого, неможливістю достовірної оцінки стану пошкоджень, а отже здійснення необхідних ремонтних й відновлювальних робіт. Небезпечні зміни екологічного стану навколишнього природного середовища, які відбулися за період з початку агресії РФ наразі визначити складно. Критичність екологічної ситуації посилюється тим, що, що воєнні дії відбуваються у промислових регіонах, де сконцентровано велику кількість екологічно небезпечних об'єктів.

До головних екологічних небезпек на територіях, які анексовані, контролюються РФ та на яких ведуться бойові дії, слід віднести такі:

- 1) радіаційна, хімічна небезпека, вибухонебезпека;
- 2) забруднення поверхневих та підземних вод: підвищення у водах вмісту шкідливих речовин (нерадіоактивний стронцій, барій, які використовуються у промисловості, а також є стандартними складниками сучасних боєприпасів, азот, фосфор, хлориди, сульфати, інші мінеральними солі і важкі метали), засолення підземних питних вод шахтними водами; підтоплення шахт, які використовувались як сховища відходів;
- 3) забруднення атмосферного повітря, підвищення концентрації ртуті в ґрунтах;
- 4) забруднення ґрунтового покриву, що відбувається за масштабного розливу та згоряння паливно-мастильних матеріалів (маневри великої військової техніки, військові навчання та будівництво фортифікаційних споруд, знешкодження боєприпасів, розсіювання хімічних речовин також знижують якість ґрунтового покриву);
- 5) завдання шкоди лісовим насадженням та природнозаповідному фонду;
- 6) небезпека епідемій, зокрема у зв'язку із влаштуванням масових та стихійних поховань у непридатних місцях без дотримання санітарно-гігієнічних вимог, з порушенням та призупиненням роботи об'єктів системи водопостачання, водоочищення і водовідведення, не здійснення дезінфекції води;
- 7) пожежі, навмисні підпали та вибухи боєприпасів тощо. Такий перелік не є вичерпним. Він дає можливість позначити напрямки

правового регулювання попередження та подолання наслідків негативного впливу на навколишнє середовище бойових дій на території України [5, с. 117–118].

Важливим елементом політики держави у сфері забезпечення екологічної безпеки є національне законодавство, яке формує основи для запровадження правових механізмів вирішення екологічних проблем. Як відомо, забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України є обов'язком держави (ст. 16 Конституції України) [6]. Попри наявність нормативних актів, які були прийняті після 2014 року та спрямовані на попередження і подолання екологічних загроз на територіях, які перебувають під тимчасовою окупацією Російської Федерації (Крим, частина Донецької та Луганської областей) [7], наразі існує потреба у прийнятті низки актів та державної програми, які би стосувалися забезпечення екологічної безпеки на території України в умовах воєнних дій і у зв'язку із військовим вторгненням РФ.

Оскільки атаки РФ на об'єкти критичної інфраструктури, зокрема на атомні електростанції (Чорнобильську та Запорізьку), можуть кваліфікуватися з точки зору міжнародного права як міжнародні злочини (Росія порушила усі статті Глави III Частини III I Додаткового протоколу до Женевських Конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), зокрема: ст. 52. Загальний захист цивільних об'єктів, ст. 53. Захист культурних цінностей і місць відправлення культів, ст. 54. Захист об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення; ст. 56. Захист установок і споруд, що містять небезпечні сили) [8], а за національним законодавством, містять ознаки такого злочину як екоцид (с. 441 КК) [9], існує також нагальна потреба у забезпеченні притягнення РФ та осіб, які підозрюються у скоєнні таких злочинів до відповідної відповідальності (міжнародної або міжнародної кримінальної).

Очевидно, що, крім вже зазначених, рекомендації, які можна сформулювати з метою оптимізації забезпечення екологічної безпеки на територіях, анексованих та незаконно контрольованих РФ, та на територіях України, де ведуться бойові, полягають у створенні організаційно-правового механізму як притягнення РФ та окремих

посадових осіб до відповідальності за вчинення міжнародних злочинів, так і подолання наслідків руйнівного впливу на навколишнє середовище, спричинених воєнним вторгненням РФ на територію України. Такими пропозиціями, зокрема є такі:

1. Верховній Раді України: ратифікувати Римський статут.

2. Профільним міністерствам та службам:

– розробити та затвердити методику документування і обрахування шкоди довкіллю, що спричинена бойовими діями;

– запровадити сучасну централізовану мережу моніторингу стану довкілля з урахуванням особливостей доступу до об'єктів та подальшого використання отриманих даних на наступних типах об'єктів:

а) на територіях, де ведуться/велися бойові дії;

б) у зонах ураження від об'єктів підвищеної небезпеки та об'єктів, що є джерелами потенційних ризиків виникнення надзвичайного стану техногенного характеру;

в) об'єктах критичної інфраструктури, зокрема об'єктах водопостачання задля подальшого використання даних моніторингу, як доказів нанесення шкоди довкіллю ЗС Російської Федерації;

– розробити комплексну програму належної консервації екологічно небезпечних об'єктів (в тому числі, на непідконтрольній території), відновлення стану елементів довкілля.

3. Органам прокуратури та іншим правоохоронним органам: використовуючи масив наявних доказів та за наявності необхідних ознак, впровадити практику належної кваліфікації воєнних злочинів проти довкілля.

4. Органам державної влади на місцях: реалізувати державну програму із підвищення рівня готовності територіальних громад до надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, що можуть виникнути на зазначених територіях внаслідок бойових дій.

5. Командуванню Збройних сил України:

– організувати відведення (в разі відсутності військової необхідності) військових позицій та бойових точок від об'єктів інфраструктури та промислових об'єктів, пошкодження яких може нести загрозу довкіллю.

– провести оцінку рівня готовності підрозділів збройних сил, що розташовані біля об'єктів критичної інфраструктури та великих

промислових об'єктів до реагування на надзвичайні ситуації техногенного характеру. За необхідності -провести навчання особового складу та забезпечити матеріально-технічну підтримку, необхідну для реагування на надзвичайні ситуації.

6. Міжнародній спільноті: посилювати тиск на Російську Федерацію, щодо забезпечення доступу на об'єкти потенційної екологічної небезпеки, які розташовані на тимчасово непідконтрольних Уряду України територіях насамперед представників МАГАТЕ для проведення аудиту об'єктів з підвищеним рівнем радіоактивного ураження — в тому числі, наголошуючи, що забруднення матиме транскордонний характер та загрожує довкіллю самої РФ.

7. Неурядовим організаціям: продовжувати активно стежити за ситуацією з довкіллям в зоні бойових дій на Сході України та сприяти поширенню повної та достовірної інформації про її актуальний стан.

Серед рекомендацій, які спрямовані, на притягнення держави-агресора до відповідальності за злочини проти навколишнього середовища на територіях, анексованих та незаконно контрольованих РФ, є створення належної правової бази для боротьби з екоцидом як міжнародним злочином та вироблення механізму притягнення до відповідальності посадових осіб за прийняття злочинних рішень, наслідком яких є завдання шкоди навколишньому середовищу.

Список джерел

1. Личенко І.О. Проблеми екологічної безпеки тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та організаційно-правові засади їхнього вирішення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2016. № 845. С. 279–284.
2. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ . *Відомості Верховної Ради.* 1991. № 41. – Ст. 546.
3. Безпека життєдіяльності та охорона праці : підручник : у 2 ч. / Я.О. Серіков та ін. ; Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова ; Краків : ЄАС, 2021. Ч. 1: Безпека життєдіяльності. 255 с.

4. Закон України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX «Про затвердження Указу Президента України Про введення воєнного стану в Україні». *Голос України* від 24.02.2022. № 37
Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64 «Про введення воєнного стану в Україні». URL.: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
5. Кучер В.О. Забезпечення екологічної безпеки на території окупованого Донбасу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 115–118.
6. Конституція України. Закон від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України* від 23.07.1996, № 30, стаття 141.
7. Екологічний аспект реінтеграції окупованих районів Донецької та Луганської областей. URL: [https://www.dsns.gov.ua/ua/Ostanninovini/82389.html?PRINThttps://www.dsns.gov.ua/ua/Ostanni-novini/82389.html? PRINT](https://www.dsns.gov.ua/ua/Ostanninovini/82389.html?PRINThttps://www.dsns.gov.ua/ua/Ostanni-novini/82389.html?PRINT)
8. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
9. Кримінальний Кодекс України. Закон України від 05.04.2001 *Відомості Верховної Ради України*, 2001, № 25–26, ст. 131.

Futey B.,
Judge, Chairman of the Constitutional Law Committee, Ukrainian
American Bar Association (UABA)

**CRIMEAN REFERENDUM TO JOIN RUSSIA VIOLATES
UKRAINE'S CONSTITUTION, DOMESTIC LAWS,
AND GENERAL PRINCIPLES OF INTERNATIONAL LAW**

The Crimean referendum to join Russia on March 16 is illegal and threatens Ukrainian sovereignty, territorial integrity, national and world peace, and international order and security. It is against the Constitution of Ukraine, its laws, generally accepted norms and principles of international law, and every conceivable principle of democracy. Countless international organizations and most countries around the world have already stated that under no circumstances is the Crimean Referendum legitimate; therefore, its results will not be accepted and recognized by the international community.

First, it is plainly obvious that a Crimean-only referendum regarding its status is in direct violation of the Constitution of Ukraine. Article 2 of the Constitution (both 1996 and 2004 versions) clearly states that Ukraine is a unitary state and that its territory within its present borders shall be indivisible and inviolable. Ukraine is comprised of 25 administrative regions (including the Autonomous Republic of Crimea), plus the capital of Kyiv and the city of Sevastopol. Crimea is an integral constituent part of Ukraine (Article 134). The territorial structure of Ukraine is based on the principles of unity and integrity of the State territory (Article 134). The Constitution of Ukraine cannot be amended if the amendment is aimed at the liquidation of the independence or violation of the territorial integrity of Ukraine (Article 157). Article 73 of the Constitution clearly prescribes that any alterations to the territory of Ukraine shall be approved exclusively by an all-Ukrainian referendum. Article 72 provides an imperative procedure for the all-Ukrainian referendum that must be strictly observed.

The Crimean referendum also contradicts the Constitution of the Autonomous Republic of Crimea. Paragraph 2 of part 2 of its Article 7 unequivocally states that any referendum to change the territorial boundaries of Crimea must be conducted in accordance with the Constitution of Ukraine. Further, the opening paragraph of the Crimean

Constitution makes a general declaration that the Autonomous Republic of Crimea is an integral part of Ukraine and shall govern itself within the boundaries set by the Ukrainian Constitution. Drawing on this principle, paragraph 2 of Article 2 of the Crimean Constitution states that the Constitution of Ukraine preempts any conflicting law passed by the Autonomous Republic of Crimea.

According to paragraphs 13 and 20 of Article 92 of the Constitution of Ukraine, the questions of territorial integrity and the conduct of referenda are to be regulated exclusively by the laws of Ukraine adopted by the Verkhovna Rada (Ukrainian parliament). There is presently no law in Ukraine that regulates regional (local) referenda. Thus, the mere fact the Crimean parliament decided to hold a local referendum without an existing procedure defined by the law is, on its face, unlawful and violates human and citizen rights. Article 57 of the Constitution of Ukraine states that everyone has the right to know his or her rights and duties. Furthermore, laws and other regulatory legal acts defining the rights and duties of citizens are invalid, unless the population has been notified in compliance with the procedure established by law. Because the law on local referendum does not exist, the rights and duties of citizens are not defined and, evidently, no one knows the extent of such rights and duties.

Even from a practical point of view, the referendum cannot pass the test of legitimacy. The referendum was organized in 10 days by a self-appointed Crimean leader who represents the Russian Unity Party, which received less than 4% of support in last election. There is no expert analysis of the wording of the questions included on the referendum ballot, the procedure for running the vote is more than questionable, and the international experts and observers have not been allowed into the region. Moreover, the «voting» will be held in an environment where armed soldiers, with no insignia but widely considered to be Russian, are overseeing the event. It is hard to imagine that the free expression of the voters' will, required by part 2 of Article 71 of the Constitution of Ukraine, can be guaranteed under these circumstances. The voters, if they do vote, will be doing so under duress.

Various ethnic and religious minority groups in Ukraine, including the Crimean Tatars and the Jews, as well as Ukraine's civic sector have all expressed their desire to preserve status quo and stay with Ukraine and not to be forced to flee their homes and leave their lives behind. Notably, the Majlis of the Crimean Tatar People has asked the Crimean residents to

boycott the sham referendum. Crimea's indigenous population of about 300,000 Crimean Tatars, who suffered persecution and killings under the Soviet regime and Stalin, spent decades to return to their homeland, yet are facing grave danger again. It needs to be noted that the wording of the referendum ballot does not even allow for preservation of the status quo. This clearly violates citizens' rights and restricts basic freedoms, in contradiction of the Constitution of Ukraine.

The referendum in Crimea has also been universally condemned as unconstitutional and illegal by the Ukrainian government institutions, as well as by representatives of Ukraine's ethnic and religious minorities and the civic sector. On March 7, the interim President of Ukraine Oleksandr Turchynov suspended the Crimean parliament's resolution authorizing the March 16 referendum. On March 11, the Verkhovna Rada issued a statement demanding the Crimean parliament to immediately revise its decision in compliance with the Constitution and the laws of Ukraine. Ukraine's Minister of Justice Pavlo Petrenko, Ombudsman Valeriya Lutkovska, and Chair of the Council of Judges Vasyl Onopenko have come out with similar statements. On March 14, the Constitutional Court of Ukraine ruled that the Crimean referendum is unconstitutional and ordered the peninsula's authorities to immediately cease any preparatory actions in this regard. Furthermore, on March 15, the Council of Europe's Venice Commission for Democracy through Law issued an opinion holding the referendum illegitimate, as the possibility of such a vote is not provided for by either the Ukrainian or the Crimean Constitution and the procedure and circumstances under which it is being conducted are contrary to all democratic principles.

The legality of the referendum in Crimea similarly does not pass muster under the general principles of international law. On one hand, both the Charter of the United Nations (UN Charter) and the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR) recognize that «[a]ll peoples have the right to self-determination.» On the other hand, under Article 2(4) of the UN Charter and the Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Cooperation Among States in Accordance with the Charter of the United Nations (1970), «Members shall refrain in their international relations from the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of any state...» The Helsinki Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe (1975) reiterates this principle and continues, in its

Chapter 1, that, while the national borders can be changed, this must occur «in accordance with international law, by peaceful means and by agreement.» Most recently, on September 19, 2012, world leaders and civil society representatives adopted the Declaration on the Rule of Law at the National and International Levels, reaffirming their commitment to upholding the sovereign equality of all States, respecting their territorial integrity and political independence, refraining from the threat or use of force in a manner inconsistent with the UN Charter, and upholding the peaceful resolution of disputes in conformity with the principles of justice and international law.

The international legal framework recognizes the need to carefully balance two competing principles – the right to self-determination and the territorial integrity of the state. In this context, the accepted position under international law and established practice gives clear preference for maintaining the status quo with respect to recognized territorial borders of the states. The 1993 Vienna Declaration of the UN World Conference on Human Rights states that the right to self-determination «shall not be construed as authorizing or encouraging any action which would dismember or impair, totally or in part, the territorial integrity or political unity of sovereign and independent States...» In other words, in the event of a conflict between the people’s right to self-determination and the principle of territorial integrity of the state, the latter usually prevails.

International law does not recognize the right to secession as a preferred manifestation of the right to self-determination. In fact, it has been said that such a narrow interpretation of the right to self-determination threatens territorial integrity and can only lead to greater problems than solutions. Instead, the right to self-determination should be interpreted broadly, including through such forms as right to cultural independence, religious freedom, use of own language, and enhanced autonomy, all exercised within the confines of existing national borders and falling short of secession. Every effort should be made to preserve territorial integrity and political unity of the states.

This preference for territorial integrity over separatism does not mean that the international legal framework does not recognize the right to secession in certain, limited conditions. However, this right to remedial secession may only be triggered under the most extreme circumstances, typically involving situations of widespread, continuous pattern of gross human rights violations (such as crimes against humanity or genocide)

against a vulnerable group. The exercise of the right to self-determination through secession is viewed as a last resort, through the prism of the duty of international community to protect against gross abuses of human rights. Moreover, even in such instances, the international practice does not recognize the right of a people to unilateral secession from a recognized state. Instead, any settlement of domestic conflict that deviates from the territorial status quo must necessarily rely on an internationally sanctioned negotiation process among all interested parties and, to the extent possible, the consent of disputing parties.¹

It appears that no one but Russia believes that the situation in Crimea presents any of the extreme circumstances that could justify the argument for the exercise of the right self-determination by means of remedial secession. In fact, it should be stressed that no evidence exists whatsoever that Ukraine's interim government threatens the population of Crimea in any way. Specifically, the Russian population in Crimea has not been subject to violations of their human rights or oppression in the exercise of their cultural, religious, or linguistic rights, and so cannot be seen as a vulnerable group in this context. Moreover, the new Ukrainian authorities have signaled their willingness to negotiate the granting of expanded autonomy to the Crimean citizens, most recently during the speech by Prime Minister Arseniy Yatsenyuk before the UN Security Council on March 13. Additionally, the Crimean Tatars, which represent the indigenous population of Crimea, have consistently expressed their support for preservation of territorial integrity and sovereignty of the independent Ukraine. Russian and other ethnic populations present in Crimea are fully able to exercise their rights within the established territorial boundaries of Ukraine, and therefore are not entitled to separate from Ukraine in a unilateral manner. It is for this very reason that the referendum in Crimea does not enjoy the support of international community, having been

---

¹ In this regard, a 1998 advisory opinion of the Supreme Court of Canada, *Reference re Secession of Quebec*, offers instrumental guidance with respect to the present situation in Crimea. In it, the Court held that Quebec's proposed referendum on separation from Canada was unconstitutional under Canada's Constitution. Instead, any proposed secession would require a nationwide referendum and, if approved by such referendum, be followed by intensive negotiations to define the terms under which Quebec would gain independence from Canada. The Court also reaffirmed the fact that international law does not entitle constituent parts of a sovereign state to secede unilaterally from the parent state, as long as the people are able to meaningfully exercise their right to self-determination within an existing nation state.

condemned by the UN Security Council,² Council of Europe, OSCE, EU, NATO, the United States, and most other countries around the world. The Crimean referendum is seen as disruptive of the established international order, the preservation of which is one of the key objectives of international security systems.

Russia and separatist groups in Crimea have recently invoked Kosovo in support of their position for the right to self-determination through secession. It must be noted, however, there are fundamental differences between the situation of ethnic Albanians in Kosovo under the former Yugoslavian rule and that of ethnic Russians in Crimea under the Ukrainian government. Kosovo's remedial secession was a result of a clear and documented pattern of mass atrocities perpetrated against its predominantly ethnic Albanian population. The referendum concerning Kosovo's political status was explicitly required by the 1999 UN Security Council Resolution 1244, and as such was an internationally sanctioned and accepted process. Between 1999 and Kosovo's referendum in 2008, the territory was administered as a UN protectorate, which allowed to engage in extensive international negotiations and a mediation process overseen by an international Contact Group.

Russia has explicitly rejected such an approach with respect to settlement of the status of Crimea. It refused to participate in a proposed Contact Group, and continues to rely on its surrogates in Crimea to physically intimidate and prevent access to the peninsula by the UN and the OSCE monitors. The hypocrisy of Russia's reference to Kosovo is even more astonishing, given the fact that Russia has not recognized Kosovo's independence. In fact, in its written statement to the International Court of Justice submitted as part of a proceeding to issue an advisory opinion on the status of Kosovo, Russia argued that unilateral secession as a manifestation of the right to self-determination should apply «only in extreme circumstances, when the people concerned is continuously subjected to most severe forms of oppression that endangers [their] very existence...» and that «the situation [in Kosovo] does not even begin to come close to the 'extreme circumstances' under which the right to secession may be invoked.»

---

² On March 15, the UN Security Council would have issued a formal resolution strongly condemning the Crimean referendum as illegal, but for Russia's veto over the proposed document. The other 13 members of the Council voted in favor of the resolution, with China abstaining.

In light of the above analysis, any referendum in Crimea would have no legal effect under either Ukrainian or international law. Given the lack of adequate preparation and the intimidating presence of Russian troops, it would also be a deeply flawed process, which would have no moral effect. The annexation of Crimea could have grave implications for the international legal order that protects the unity and sovereignty of all states. The referendum outcome, despite being illegal and illegitimate under both national and international rules and principles in the first place, is almost certain to push Crimea into the unresolved status. For all of the reasons stated above, Ukraine and all civilized nations will definitely not recognize the referendum. Russia, however, will keep referring to its fraudulent results. For years to come, Russia can use this uncertainty around the peninsula as a certain degree of leverage in the game which the people of Ukraine have never intended to be a part of. Everything they wanted was to eliminate the vestiges of their totalitarian Soviet past and the corrupt and bloody dictatorship of Yanukovich, in order to build a strong and democratic European state. Given the strong commitment to advancing the rule of law both at the national and international levels, it is critical on this truly historic occasion for all political forces in Ukraine to respect national laws, and for all members of the international community to respect international law and justice. Most notably, it bears reminding that, under the 1994 Budapest Memorandum on Security Assurances, the United States, Great Britain, and Russia have all undertaken a commitment to provide guarantees against threats or use of force against the territorial integrity or political independence of Ukraine, in exchange for Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons and giving up the world's third largest nuclear arsenal. Ukraine has complied with its end of this agreement, and the time has now come for its other signatories to adhere to their obligations.

Явір В.,

доктор політичних наук,
Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА 2014–2022 рр.: ГЕНОЦИД УКРАЇНЦІВ?

Навіть до відкритого порушення суверенітету і територіальної цілісності – вторгнення військ РФ на територію України у 2022 р. дії РФ містили ознаки геноциду. 24 лютого 2022 р. Президент РФ оголосив спеціальну військову операцію на Донбасі. «Відповідно до ст. 51 Статуту ООН, із санкції Ради Федерації мною прийнято рішення про проведення спеціальної військової операції... Ми прагнутимемо демілітаризації та денацифікації України», – аргументував її проведення президент РФ. Мета спеціальної військової операції – «захистити людей, які протягом 8 років піддаються знуцанням, геноциду з боку київського режиму», – заявив В. Путін [1], поклавши відповідальність за можливе кровопролиття на владу України (яке «буде цілком і повністю на совісті правлячого українського режиму»).

В ході війни на території України було зафіксовано скидання російськими військами на цивільні об'єкти касетних бомб, а саме балістичних ракет «Точка» серії 9М79 з касетним боєприпасом 9Н123»; 220-мм ракет «Ураган», або 9М27К, або 9М27К1, що несе 30 касетних боєприпасів 9Н210 або 9Н235; бомбових касет калібром 500 кг – РБК-500. Касетні боєприпаси – це авіабомби та артилерійські снаряди, що складаються з виштовхуваного заряду і сотень вибухонебезпечних малих бойових елементів, які вибухають у повітрі, розкидаються на значній за площею території. Касетні суббоєприпаси часто не вибухають при початковому ударі, залишаючи рештки, які діють як наземні міни. Нерідко вони залишаються в бойовому стані багато років, становлячи перманентну загрозу для цивільного населення.

Касетні бомби використовувалися у військових конфліктах в Афганістані, Іраку, Косові та Лівані. Міжнародна правозахисна організація Human Rights Watch звинуватила Росію у використанні касетних бомб на території України 24 лютого під час обстрілу

лікарні в м. Часів Яр Донецької області [2]. 4 березня 2022 р. російські війська обстріляли м. Покровськ Донецької області касетними реактивними снарядами. Генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг підтвердив, що Росія використовує на території України різноманітні види забороненої зброї, серед яких – касетні бомби [3]. Міжнародне гуманітарне право забороняє застосування зброї невибіркової дії, яка становить довготривалу небезпеку для цивільного населення, зокрема касетні боєприпаси Конвенцією з касетних боєприпасів (2008). Вчинення невибіркових нападів, у результаті яких гине або отримують поранення цивільне населення, вважається військовим злочином.

Згідно зі Конвенцією кожна держава-учасниця зобов'язується ніколи і не яких обставин: а) не застосовувати касетні боєприпаси; б) не розробляти, не виробляти, не купувати іншим не накопичувати, не зберігати і не передавати нікому, прямо чи опосередковано, касетні боєприпаси (ст. 1). Однак ні Росія, ні Україна не є її учасниками. Конвенція з касетних боєприпасів (2008) була прийнята, виходячи з принципів та норм міжнародного гуманітарного права, зокрема принципу, за яким право сторін у збройному конфлікті обирати методи чи засоби ведення війни не є необмеженим, і норм, які передбачають, що сторони у конфлікті повинні завжди проводити різницю між цивільним населенням та комбатантами, а також між цивільними об'єктами та військовими об'єктами та відповідно спрямовувати свої дії тільки проти військових об'єктів, що під час проведення військових операцій постійно повинна проявлятися турбота про те, щоб щадити цивільне населення, цивільних осіб та цивільні об'єкти, та що громадянське населення та окремі цивільні особи користуються загальним захистом від небезпек, що виникають у зв'язку з військовими операціями [4].

Крім того у Харкові було зафіксовано скидання касетних бомб із протипіхотними мінами «лепесток», забороненими Оттавською конвенцією або Конвенцією про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення (1997), яка була підписана Україною в 1999 р. На час підписання угоди Україна мала 5-й найбільший арсенал протипіхотних мін у світі (після Китаю, Російської Федерації, США та

Пакистану), що дістався їй від Радянського Союзу та налічував 6 млн мін типу ПФМ, а на момент ратифікації (2005 р.) вже не мала жодної, увесь їх запас було ліквідовано. РФ цей міжнародний договір не ратифікувала і застосовує їх від початку війни з Україною в 2014 р. Так, українська делегація при ОБСЄ інформувала про використання російськими збройними формуваннями на Донбасі заборонених протипіхотних мін. Зокрема було зафіксовано використання протипіхотної міни направленої дії МОН-50 21 березня 2016 р. в районі м. Попасна в Луганській області, яка відповідно до маркування була виготовлена у 2003 р. на заводі «Полімер» у м. Чапаєвськ Самарської області РФ [5].

Оттавська конвенція була прийнята, щоб покласти край стражданням і нещастям, викликаним протипіхотними мінами, які вбивають і калічать сотні людей, головним чином невинних і беззахисних цивільних осіб, і в першу чергу дітей, перешкоджають економічному розвитку і відновленню, ускладнюють репатріацію біженців і осіб, переміщених в межах країни, і призводять до інших тяжких наслідків протягом багатьох років після їх встановлення [6].

Обстріли військами РФ цивільних об'єктів і цивільної інфраструктури, в тому числі з використанням забороненої зброї призвели і призводять до масової загибелі цивільних осіб, що вказує на ознаки геноциду. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (1949) або Женевська конвенція, забороняє будь-коли та будь-де насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури з особами які не беруть активної участі в бойових діях, з ними поводяться гуманно, без будь-якої ворожої дискримінації, причиною можуть слугувати раса, колір шкіри, релігія чи вірування, стать, походження чи майновий стан чи будь-які інші подібні критерії (ст. 3) [7].

Станом на 31 січня 2021 р., загальна кількість людських втрат в російсько-українській війні становить 42–44 тис. осіб, з яких загинуло 3375 і поранено 7000–9000 цивільних осіб [8]. Станом на 3 березня за 7 днів відкритого вторгнення загинуло понад 2000 цивільних в ході знищення сотень об'єктів транспортної інфраструктури, житлових будинків, лікарень та дитячих садків [9], Росія випустила майже 500 ракет по території України під час артилерійських обстрілів. Відтак

загибель цивільного українського населення внаслідок військових дій РФ містить не лише ознаки порушення гуманітарного права, але й геноциду, забороненого Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948), ратифікована в 1954 р. Згідно з цим міжнародним договором геноцид незалежно від того, чи відбувається він у мирний або у воєнний час, є злочином, який порушує норми міжнародного права і підлягає покаранню.

Під геноцидом розуміються такі дії, що здійснюються з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку, зокрема: а) вбивство членів такої групи; б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумових розладів членам такої групи; с) навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на повне чи часткове фізичне знищення її (ст. 2) [10]. Геноцид є міжнародним злочином, водночас за нього передбачена кримінальна відповідальність за українським законодавством (ст. 442 ККУ).

Україна направила позов проти Росії до Міжнародного суду ООН у Гаазі з вимогою притягнути Росію до відповідальності за спотворення поняття геноциду для виправдання агресії. Наразі РФ під прикриттям протидії геноциду, чинить злочин геноциду проти Української нації і держави [11]. Умови РФ для припинення військового вторгнення на територію України також містять ознаки геноциду, позаяк передбачають: визнання російського суверенітету над Кримом, забезпечення демілітаризації та денацифікації української держави (під чим і розуміється деукраїнізація, тобто навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на повне чи часткове фізичне знищення) та нейтрального і без'ядерного статусу України.

Список джерел

1. Путін оголосив військову операцію на Донбасі, Байден каже про катастрофічні жертви. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60502927/>

2. HRW про загибель людей у Часовому Ярі: Росія має припинити використання касетних бомб. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-hrw-chasiv-jar-likarnya-rosija-kasetni-bomby/31724329.html>
3. Росія скидає на Україну заборонені касетні бомби – Столтенберг. URL: <https://prm.ua/rosiia-skydaie-na-ukrainu-zaboroneni-kasetni-bomby-stoltenberh/>
4. Конвенція з касетних боєприпасів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_k20#Text
5. Росія на Донбасі використовує заборонені протипіхотні міни. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2020/01/rus-mine-on-donbas.html>
6. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379#Text
7. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154
8. ООН підрахувала кількість жертв бойових дій на Донбасі. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-kst-gertv-boyovyh-donbas/31110937.html>
9. За сім днів війни загинули понад 2000 цивільних – ДСНС. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-viyna-zhertvy-dsns/31732280.html>
10. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948). URL: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_155#Text
11. Україна подала позов проти Росії до Міжнародного суду в Гаазі. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60545890>

Розділ II. ПРИПИНЕННЯ ВІЙНИ І ПРИТЯГНЕННЯ РОСІЇ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ, ВЧИНЕНІ В УКРАЇНІ

Зверєва К.,
адвокат, аспірантка кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права Державного
торговельно-економічного університету

ЕКОНОМІЧНІ САНКЦІЇ СТОСОВНО ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА У XXI СТ.

Людство пережило безліч воєн, агресій, захоплення територій і щоразу змушене було вживати нових заходів, щоб це не повторилося в майбутньому. Світове співтовариство домовлялося, підписувало міжнародні договори, утворювало міжнародні організації.

Так, після 1ї світовою створено Лігу Націй, яка була покликана забезпечити мир на умовах: «всі за всіх». Війна була допустимим методом розв'язання спірних питань, а порушення миру трактувався, як акт війни проти усіх членів цієї організації.

З початком 2ї світової війни стало очевидним, що такий механізм спричинює багато людських жертв. Так було вирішено створити ООН, як орган, який забезпечуватиме мир. У преамбулі Статуту ООН вказується, що «народи об'єдналися аби позбавити майбутні покоління від лиха війни, що двічі принесли людству невимовне горе» [1]. Україна виступила однією з країн-засновниць ООН.

Сьогодні Україна веде активну зовнішньоекономічну діяльність, є партнером більшості держав світу, співпрацює в різних галузях економіки та уклала значну кількість міжнародних договорів і підписала рід конвенцій в галузі безпеки, в тому числі й безпеки торгівлі. Усе це покликано сприяти ефективним партнерським відносинам на міжнародній арені.

Проте кожен учасник договірних відносин, що їх порушив повинен нести відповідальність за негативні наслідки, спричинені його діями.

Так 24 лютого 2022 року Російська Федерація почала війну на території України, порушивши принципи міжнародного права та міжнародні домовленості держав у сфері безпеки, що підриває світову безпеку та стабільність. Щодня ми є свідками того, як держава-агресор нехтує усіма домовленостями та здійснює злочини проти людства винищуючи українське населення, знищуючи наші будинки, захоплюючи мирних громадян у полон тощо.

Більшість світових лідерів, голів держав та міжнародні організації виражають занепокоєння, вводяться персональні санкції проти російських політиків та бізнесменів. Проте ніхто не хоче допомагати нам військовими побоюючись того, що почнеться третя світова. Цікавим навіть є те, що новини стосовно позиції ООН викладаються виключно англійською без російського перекладу, хоча сайт має російську версію також. Дане питання залишається риторичним та буде з'ясоване з часом [2].

Вперше ми є свідками того, як держава (тут Україна) захищає своїх громадян по всіх фронтах: кожне міністерство, організація, небайдужий громадянин привертають увагу світу. Так, станом на середину березня 2022 року світові корпорації не лише публічно засуджують дії агресора, а й виходять з російського ринку, закривають свої представництва, зупиняють продажі та виробництво на території РФ. Також люди з усього світу, організації та держави надсилають матеріальну допомогу на підтримку ЗСУ. Країни надають військову техніку та грошові кошти.

Результатом захисту миру з боку людей (громадян різних країн, в тому числі й громадян країни-агресора), ТНК та з боку суб'єктів міжнародного публічного права стало падіння національної валюти РФ, вихід світових брендів у галузі техніки й електроніки, автомобільної промисловості, високої моди, фастфудів тощо. 14 березня 2022 року ЄС ухвалив рішення щодо введення четвертого пакету санкцій проти Росії.

Так світ також зазнав значних економічних втрат через військові дії «рашистів»¹ на території України та через введені санкції, проте можливо третя світова війна це не лише війна холодною чи вогнепальною зброєю та погрози ядерними/хімічними вибухами? *Можливо третя світова війна має торговельно-економічне забарвлення?*

Список джерел

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 15.03.2022).
2. Meetings Coverage and Press Releases. URL: <https://www.un.org/press/en/content/meetings-coverage> (дата звернення: 15.03.2022).

---

¹ прим. автора Рашизм – радикальна авторитарна ідеологія ідеєю якої є провокування та розв'язування воєн та конфліктів з метою захоплення чи об'єднання земель задля створення «руського миру».

Камінська Н.,

доктор юридичних наук, професор,
Інститут законодавства Верховної Ради України

Щербань Є.,

доктор філософії у галузі право,
Окружний адміністративний суд м. Києва

ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ РИМСЬКОГО СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПОДІЙ В УКРАЇНІ

В останні роки спостерігалась активізація досліджень, присвячених міжнародній кримінальній відповідальності, Римському статуту Міжнародного кримінального суду (МКС), міжнародній кримінальній юстиції тощо. Важливо, що сучасні вітчизняні та зарубіжні вчені звертали увагу не лише на теоретичні, а й на практичні аспекти даної проблематики. Погоджуємось, що давно затребуваною є ратифікація Україною Римського статуту та його імплементація у національне законодавство. Але реалії української дійсності засвідчили тривалий пошук оптимальної моделі чи способу імплементації Римського статуту на конституційно-правовому рівні.

Слід зауважити, що вивчення історичного досвіду дозволило узагальнити спроби утворити постійно діючий міжнародний судовий орган, що передував МКС, а саме міжнародний судовий орган для притягнення до відповідальності осіб, якими порушено Женевську конвенцію про поліпшення долі поранених і хворих воїнів у воюючих арміях 1864 р., Верховний суд міжнародного правосуддя щодо злочинів проти міжнародного громадського порядку й універсального міжнародного права 1920 р., Міжнародний воєнний трибунал (*ad hoc*), нарешті Міжнародний кримінальний суд. Компетенція останнього, як відомо, поширюється на держави, що ратифікували відповідний установчий договір, власне Римський статут 1998 р., або визнали юрисдикцію цього суду. До того ж до компетенції МКС належать такі категорії міжнародних злочинів: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, злочини агресії [1]. Варто згадати ключові засади імплементації Римського статуту та визнання юрисдикції МКС, що

впливають з їх правової природи та особливостей національної правової системи, а саме: принцип комплементарності МКС відносно національної судової системи; «*ne bis in idem*»; принцип невидачі власних громадян; імунітетів посадових осіб; помилування та ін. Договірний характер природи юрисдикції Суду свідчить про те, що право держав здійснювати правосуддя за національним законодавством є первинним.

На наше переконання, імплементація Римського статуту є однією з умов належного здійснення певних прав та свобод людини і громадянина, зокрема права на судовий захист та ін. Це організаційно-правова діяльність держави в особі уповноважених суб'єктів, що реалізується в законодавчо визначеному порядку і складається з послідовних законодавчих та інших процедур, спрямованих на забезпечення здійснення юрисдикції МКС стосовно осіб, відповідальних за особливо тяжкі злочини у порядку, визначеному Римським статутом.

Класифікація моделей та способів імплементації Римського статуту у практиці зарубіжних країн зумовлена такими підходами: 1) прийняття законодавчого акту, спрямованого на здійснення імплементації, який буде мати пріоритет над національними законами та іншими нормативно-правовими актами при виникненні протиріч стосовно юрисдикції МКС; 2) внесення змін та доповнень до конституції та інших нормативно-правових актів; 3) внесення змін і доповнень до відповідних законодавчих актів, що супроводжується прийняттям спеціального законодавства про співпрацю з МКС.

Аналіз конституційно-правового забезпечення імплементації Римського статуту у зарубіжних країнах демонструє такі тенденції: 1) як і Конституція України, Основні закони Франції, Люксембургу та Португалії також доповнено аналогічними нормами про визнання юрисдикції МКС на умовах, визначених Римським статутом; 2) Фінляндія, Швейцарія, Нідерланди обрали спосіб імплементації Римського статуту шляхом ухвалення окремих законів («Про імплементацію положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду та про застосування Статуту», «Про міжнародну правову допомогу з кримінальних питань», «Про співробітництво з Міжнародним кримінальним судом», внесено відповідні поправки до кримінальних кодексів; 3) Норвегія, Канада, Франція, Нідерланди, Португалія, Іспанія,

Швеція, ПАР здійснили імплементацію Статуту в національне законодавство після його ратифікації; 4) Німеччиною застосовано спосіб внесення змін до Конституції, за результатами чого було забезпечено узгодженість Статуту з нормами національного законодавства, прийнято новий Кримінальний кодекс та Закон «Про співпрацю з Міжнародним кримінальним судом»; 5) досвід пострадянських країн засвідчує, що недостатньо лише у кримінальні і кримінальні процесуальні кодекси імплементувати норми Римського статуту, доцільним є прийняття спеціального закону про співробітництво з МКС.

Визначено оптимальний для України спосіб імплементації Римського статуту на конституційно-правовому рівні, пов'язаний з прийняттям спеціального законодавства про співпрацю з МКС, що супроводжуються внесенням змін і доповнень до відповідних законодавчих актів. Основний Закон держави, є, по-перше, гарантією дотримання державою прав і свобод громадян, відповідальних за особливо тяжкі злочини, стосовно щодо яких здійснюється юрисдикція МКС; по-друге, правовою основою для здійснення такої юрисдикції стосовно визначеного кола своїх громадян у порядку, встановленому Статутом.

З огляду на підписання Україною Римського статуту в 2000 р., приєднання до Угоди про привілеї та імунітети Міжнародного кримінального суду 2002 р., а також Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 2014 р., Україна зобов'язана ратифікувати та імплементувати в національне законодавство норми Статуту, а також пов'язані з ним документи. На цій основі визначено систему суб'єктів забезпечення імплементації Римського статуту, що включає Президента України, Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції України, Міністерство закордонних справ України, Конституційний Суд України, Міжвідомчу комісію з імплементації міжнародного гуманітарного та кримінального права в Україні, інші органи. Визначальною є роль Верховної Ради України у питанні ратифікації міжнародного договору на підставі конституційних положень і Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», а також Конституційного Суду України, що уповноважений приймати висновки щодо відповідності Конституції України міжнародного

договору, надати його юридичну оцінку та загалом прийняти подальше рішення про ратифікацію Римського статуту Україною.

Нами було розроблено проєкт Закону України «Про співробітництво України з Міжнародним кримінальним судом», у якому визначені компетентні державні органи влади України, відповідальні за співробітництво з МКС, а також форми надання взаємної правової допомоги у процесі такого співробітництва. Запропоновано визначити Міністерство юстиції України національним органом, відповідальним за координацію співробітництва між МКС та Україною [2].

Слід відзначити, що з розгортанням нищівної війни з боку росії проти нашої держави, Україна активно використовує можливість притягнути до відповідальності і росію, і главу цієї держави у ряді міжнародних судових інституцій, які можуть розглядати справи щодо війни росії проти України, громадян України. Йдеться таким чином про Міжнародний кримінальний суд (International Criminal Court); Спеціальний трибунал для покарання злочину агресії проти України (в процесі створення); Міжнародний Суд ООН (International Court of Justice); Європейський суд з прав людини (European Court of Human Rights).

З квітня 2014 р. в МКС перебувала справа «Ситуація в Україні» щодо вбивств на Майдані, а також ситуації у Криму та на Донбасі. У грудні 2020 р. у МКС завершилась стадія попереднього вивчення цієї справи. Прокурорка МКС Фату Бенсуда дійшла висновку про достатність підстав вважати, що *«великий спектр дій, які містять воєнні злочини та злочини проти людяності, юрисдикцію над якими має суд, були вчинені у контексті ситуації в Україні»*. Після нападу росії 24.02.2022 прокурор МКС Карім Хан розпочав розслідування нових воєнних злочинів та злочинів проти людяності, представники МКС прибули в Україну для розслідування та збирання доказів [3].

У свою чергу, Спеціальний трибунал для покарання злочину агресії проти України розглядатиме кримінальні справи щодо конкретних осіб. У Римському статуті є застереження про те, що МКС не матиме юрисдикції розглядати справи, що стосуються злочину агресії, якщо вони вчинені громадянами держави, яка не ратифікувала Статут. Росія цього не зробила і не зробить.

З огляду на це Україна ініціювала створення спеціального трибуналу для покарання злочину агресії проти України. Так, 04.03.2022 було

проголошено Декларацію про створення Спеціального трибуналу для покарання злочину агресії проти України. Зараз розробляється механізм його створення.

Звісно, притягнення до відповідальності за заподіяні збитки є тривалим і не простим процесом, але сподіваємось на консолідацію зусиль представників влади, відповідних правоохоронних органів, науковців, експертів на цьому шляху. Загалом державна політика України у цьому напрямі повинна бути системною і послідовною, науково обґрунтованою, відображати національні інтереси держави, спрямовуватись на забезпечення прав і свобод людини та громадянина за загально визнаними демократичними стандартами, а винні за найтяжчі міжнародні злочини мають бути покарані щонайшвидше і сповна!

Список джерел

1. Rome Statute of the International Criminal Court (Rome, 17 July 1998). United Nations, Treaty Series, vol. 2187. URL: https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute%28r%29.pdf.
2. Камінська Н.В., Щербань Є.В. Імплементація Римського статуту Міжнародного кримінального суду: досвід зарубіжних держав та України. Київ–Одеса : Фенікс, 2021. 214 с.
3. Юридичний фронт: кого і як Україна може притягти до відповідальності у міжнародних судах. URL: <https://dejure.foundation/tpost/1u106gg0r1-yuridichnii-front-kogo-yak-ukrana-mozhe>

Кононенко В.,
доктор юридичних наук (Харків)
Тимченко Л.,
доктор юридичних наук (Ірпінь)

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ В МІЖНАРОДНОМУ ТРИБУНАЛІ З МОРСЬКОГО ПРАВА

Для здійснення міжнародно-правового захисту інтересів України на морських просторах в умовах агресії Російської Федерації (далі – Росія, РФ) проти України треба розглянути нюанси вживання терміну «агресія» і так само «збройна агресія» в юридичній площині. Для чого пропонуємо повернутися до справи «Україна проти Росії» в Міжнародному трибуналі з морського права. Як відомо, 25.11.2018 після спроби пройти через Керченську протоку в Азовське море російські силовики обстріляли і захопили три кораблі Військово-морських сил України, які прямували з Одеси до Маріуполя. У полон потрапили 24 українці.

Україна звернулась до Міжнародного Трибуналу з морського права (далі – Трибунал) згідно із Конвенцією 1982 р. (UNCLOS). РФ визнає юрисдикцію Трибуналу, але з застереженнями відносно процедур, передбачених розділом 2 частини XV Конвенції, щодо спорів, що стосуються військової діяльності. Україна характеризує зазначений інцидент як російську агресію. І хоча Росія відмовилася брати участь у провадженні, вона виклала аргументи проти юрисдикції Трибуналу у зв'язку із зазначеним застереженням.

Як бачимо, Україна, формально заявивши претензії до РФ в Трибуналі, фактично намагалась вивести її з-під його юрисдикції за допомогою застереження Росії відповідно до ст. 298 UNCLOS (про невизнання юрисдикції Трибуналу у справах про суперечки щодо військової діяльності, включаючи військову діяльність урядовими суднами та літаками). Можливо, саме тому здійснювалась таке безпрецедентне затягування представниками України подання заяви до Трибуналу: затримання моряків відбулося 25.11.2018 і тільки 16.04.2019 Україна подала Запит на припис тимчасових заходів. Тобто майже 5 місяців (без 10 днів) знадобилося для написання не дуже складного процесуального документа на 21-му аркуші (з яких

11 – перші сторінки, зміст, адреса Міністерства закордонних справ України, підписи, список затриманих моряків та перелік додатків і посилань) [1]. Нагадаємо, що 23 роки тому, в найпершій справі, що розглядав Трибунал стосовно судна «Сайга» (Saiga), коли ще була відсутня будь-яка практика, Республіка Сент-Вінсент і Гренадіни змогла за 14 днів скласти заяву і за 16 днів з моменту затримання вже подати її в канцелярію Трибуналу. 28.10.1997 відбулось затримання судна «Saiga»; 11.11.1997 представником Республіки вже була підписана заява [2].

По запиту України рішення про тимчасові заходи винесено 25.05.2019, тобто через 33 дні після подачі заявив, але через 6 місяців(!) після затримання, (нагадаємо, що Республіка Сент-Вінсент і Гренадіни спромоглась отримати аналогічне рішення через 37 днів після затримання екіпажу). П. Клімкін тоді написав: «Почитайте мляву і беззубу заяву МЗС РФ щодо рішення Трибуналу, і зрозумієте масштаб нашої сьогоднішньої перемоги» [3]. Але офіційна реакція про «перемогу» не відповідає об'єктивній реальності, оскільки Трибунал завжди постановляє рішення про звільнення екіпажу. Як заявила Л. Зеркаль: «Із нами була компанія *Covington & Burling*, яка надає юридичний супровід наших справ. Крім цього, з нами в команді були Жан-Марк Тювенін і Альфред Соонс – два дуже відомі професори міжнародного права» [4]. Але чому влада України залучила таких іноземних фахівців, за допомогою яких майже п'ять місяців писався документ, який багато років тому представник Сент-Вінсент і Гренадін зміг скласти за 14 днів? Можливо, така затримка в часі була потрібна, щоб надати можливість Росії провести всі слідчі дії та процесуально закріпити свою позицію. А іноземні фахівці були долучені тому, що українські юристи-міжнародники навряд чи погодились би саботувати справу.

При розгляді справи ключовим питанням було те, чи є російська операція «військовою діяльністю» і, як наслідок, чи повинна вона бути звільнена від юрисдикції відповідно до російського застереження згідно зі ст. 298 UNCLOS. Не зважаючи на протидію України, Трибунал все ж визначив, що російські операції не були військовою діяльністю, а тому він може розглядати запит України на застосування заходів. На думку Ю. Иши, Трибунал наважився ігнорувати будь-який ширший контекст суперечки, не зважаючи на характеристику Україною цього інциденту як «нападу», «акту агресії»

та «незаконного застосування сили» [5]. Дж. Краска вважає, що Наказ Трибуналу – це намагання змусити Росію відповісти за свою агресію проти України, що є похвальною метою. Але, роблячи це Трибунал запровадив обхід застереження щодо звільнення від юрисдикції військової діяльності, спричинивши непередбачувані наслідки для держав, які скористалися своїм правом відповідно до ст. 298 Конвенції щодо застережень про звільнення військової діяльності від юрисдикції Трибуналу. З цього випливають сумніви, наскільки Наказ служить корисним прецедентом для майбутніх справ...[6]

Отже, при плануванні захисту інтересів України в Трибуналі з морського права, треба зважати, що офіційне вживання термінів «агресія», «збройна агресія» в юридичній площині може вивести РФ з-під юрисдикції Трибуналу за допомогою застереження останньої відповідно до ст. 298 UNCLOS щодо юрисдикції Трибуналу про суперечки щодо військової діяльності, включаючи військову діяльність урядовими суднами та літаками.

Трибунал ухвалив Наказ про звільнення членів екіпажів затриманих військових суден України всупереч її позиції про саме військову діяльність РФ. Трибунал встановив, що протистояння з приводу мирного проходу було скоріше навігаційним питанням, ніж питанням військової діяльності, а тимчасове припинення Росією мирного проходу для зупинки транзиту українських військових кораблів, є правоохоронною, а не військовою діяльністю. Але, оскільки це вже є прецедентом, в подальшому в можливих провадженнях, пов'язаних з агресією Росії проти України, Трибуналу буде складніше обґрунтувати свою юрисдикцію, оскільки його позиція у загаданому рішенні буде протирічити застереженню РФ щодо військової діяльності.

Список джерел

1. Case concerning the detention of three Ukrainian naval vessels (Ukraine v. Russian Federation), Provisional Measures: Request of Ukraine for the prescription of provisional measures under article 290, paragraph 5, of the United Nations Convention on the Law of the Sea of 16 April 2019 URL: https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/case_no_26/01_Request_of_Ukraine_for_Provisional_Measures.pdf (Дата звернення: 14.03.2022).

2. The M/V «SAIGA» Case (Saint Vincent and the Grenadines v. Guinea): Application submitted by Saint Vincent and the Grenadines. URL: https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/case_no_1/application_without_annexes_svg_131197_eng.pdf (Дата звернення: 14.03.2022).
3. Зрозуміти масштаб перемоги: Клімкін закликав подивитися на «мляву і беззубу» реакцію Москви. ТСН. 25.05.2019. <https://tsn.ua/politika/zrozumiti-masshtab-peremogi-klimkin-zaklikav-podivitisya-na-mlyavu-i-bezzubu-reaksiyu-moskvi-1351587.html> (Дата звернення: 14.03.2022).
4. «Щоб наші хлопчики повернулися». Зеркаль про перебіг справи щодо українських моряків. <https://www.radiosvoboda.org/a/29936080.html> (Дата звернення: 14.03.2022).
5. Ishii Y. The Distinction Between Military and Law Enforcement Activities: Comments on Case Concerning the Detention of Three Ukrainian Naval Vessels (Ukraine v. Russian Federation), Provisional Measures Order. (May 31, 2019). URL: <https://www.ejiltalk.org/the-distinction-between-military-and-law-enforcement-activities-comments-on-case-concerning-the-detention-of-three-ukrainian-naval-vessels-ukraine-v-russian-federation-provisional-measures-order/>. (Дата звернення: 14.03.2022).
6. James Kraska. Did ITLOS Just Kill the Military Activities Exemption in Article 298? (May 27, 2019). URL: <https://www.ejiltalk.org/did-itlos-just-kill-the-military-activities-exemption-in-article-298/> (Дата звернення: 14.03.2022).

Кулинич П.,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

КОНФІСКАЦІЯ МАЙНА КРАЇНИ-АГРЕСОРА ТА ЇЇ РЕЗИДЕНТІВ – НАЛЕЖНА ФОРМА ЗАХИСТУ СУВЕРЕНІТЕТУ І ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ

В Україні протягом останніх 30-років відбувалася постійна і послідовна гармонізація вітчизняної правової системи з правовими системами демократичних країн світу. У процесі такої гармонізації законодавство України і практика його застосування все більше «насичувалася» найкращими світовими правовими принципами, концепціями, стандартами. Як наслідок, в країні відбулася масштабна правова реформа, яка почала давати позитивні результати у багатьох сферах суспільного життя.

Одним із ключових результатів правової реформи в нашій країні стало закріплення не тільки у законодавстві і судовій практиці, а й у правовій свідомості більшості членів нашого суспільства принципу святенності, непорушності права власності як одного з ключових правових інститутів вітчизняної правової системи. Особливі зміни сталися в сприйнятті та імплементації такого різновиду цього інституту як право приватної власності, яке тісно асоціюється з інтересами людини і громадянина. Його суспільна ефективність особливо чітко проявилася у сфері правового регулювання відносин щодо володіння і користування землею, будівлями, спорудами та іншими об'єктами нерухомого майна. Принцип непорушності права власності набув такого ж значення як і право на безпечне і здорове довкілля, право на працю та деякі інші правові ідеї.

Переломним моментом у формуванні в Україні принципу непорушності права власності стало прийняття 28 червня 1996 р. Конституції нашої держави. У ст. 41 Основного закону чітко

зазначено, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом, і ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

У цій же статті також чітко окреслені винятки з загального правила про непорушність права приватної власності. Зокрема, дозволяється примусове відчуження об'єктів права приватної власності з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. А в умовах воєнного чи надзвичайного стану допускається примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості. Нарешті, статтею передбачено, що конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. За законодавством України така конфіскація майна здійснюється у рамках притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Запроваджений Конституцією України принцип непорушності права приватної власності є важливим атрибутом правової держави і є ефективним правовим регулятором відносин між людьми за умови, що всі вони визнають та дотримуються принципів правової держави.

На жаль, російська агресія проти України свідчить, що країна-агресор повністю ігнорує принципи правової держави, у тому числі й принцип непорушності права приватної власності. Про це свідчить факт навмисних обстрілів та руйнування російськими військами цивільних об'єктів, зокрема, житлових будинків, інших об'єктів цивільної інфраструктури. Це означає, що оскільки росіяни не визнають принципи правової держави, то такі принципи не можуть застосовуватися і по відношенню до них самих. В першу чергу Україна має повне право не визнавати непорушність прав власності на майно, що належить росіянам, принаймні тим з них, які не засудили військове вторгнення Росії в Україну. В зв'язку з цим уявляється абсолютно правомірним прийняття Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів», який вводить додаткові

до передбачених Конституцією України підстави для примусового припинення прав власності росіян на майно в нашій країні. Крім того, Комітет Верховної Ради України з питань економічного розвитку ухвалив рішення розширити перелік осіб, які підпадають під дію Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» шляхом прийняття законопроекту «Про внесення змін до Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської федерації та її резидентів» щодо уточнення окремих положень», № 7169. Його прийняття сприятиме удосконаленню законодавчого врегулювання відносин у сфері захисту суверенітету і територіальної цілісності України. Наразі в нашій країні росіянам належить 13,6 тис компаній. На наш погляд, у світлі російської агресії проти нашої держави така власність більше не має конституційного захисту у світлі принципу непорушності права приватної власності. Отже, конфіскація майна країни-агресора та її резидентів – це належна форма захисту суверенітету і територіальної цілісності України.

Nieprzecka A.
advocate, PhD candidate at the Jagiellonian University in Kraków
and Universität Hamburg

**INDIVIDUAL CRIMINAL RESPONSIBILITY OF POLITICAL
AND MILITARY LEADERS FOR THE WAR CRIMES
AND CRIMES AGAINST HUMANITY COMMITTED ON THE
TERRITORY OF UKRAINE IN THE LIGHT OF THE ICC
APPROACH TOWARDS THE CONCEPT
OF CO-PERPETRATION¹**

Along with decision of the ICC Prosecutor Karim A.A. Khan QC to proceed with opening an investigation into the Situation in Ukraine announced on 28 February 2022, a number of questions concerning the prospects for the future proceedings has arisen. Naturally, the possibility to make political and military leaders acting on behalf of the Russian Federation criminally accountable attracts considerable attention. This short paper is not aimed to reflect on the ICC jurisdiction or any other procedural matters the ICC authorities needs to tackle in the future. Instead, the paper is aimed to present some selected remarks dedicated to the material grounds of individual criminal responsibility. Thereby, I will try to show which normative concepts adopted in the current caselaw of the ICC might enable to impose responsibility on the one who do not physically commit acts of violence and often are not even personally present on the territory of Ukraine, but are the leaders whose political or military decisions have been crucial for the decision to initiate the act of aggression against Ukraine and the way this act of aggression is currently executed. In these regard, I will focus primarily on the ICC approach towards co-perpetration.

At the outset, it seems necessary to indicate that the situation in Ukraine may be subject to the ICC jurisdiction in terms of war crimes, crimes against humanity and the crime of genocide committed on any part of the territory of Ukraine by any person from 21 November 2013 onwards.² Consequently, in this case the ICC might not exercise its

---

¹ This paper is the result of the implementation of the research project no. 2017/27/N/HS5/00994 funded by the National Science Center in Poland.

² See <https://www.icc-cpi.int/ukraine> [accessed: 15 March 2022].

jurisdiction with regard to the crime of aggression defined in Article 8 *bis* of the Rome Statute. Yet, we might nonetheless refer to the expression ‘act of aggression’ or ‘aggression’ in order to describe the current situation in Ukraine. What clearly distinguishes the crime of aggression amidst other international core crimes within the ICC jurisdiction is that it enables to impose responsibility on the political and military leaders for their personal contributions to the violations of *jus ad bellum* (the right to wage war) attributable to the State.³ In the doctrine of international criminal law the violations of *jus ad bellum* are generally separated from the violations of *jus in bello* which concerns the methods and means of war.⁴ The violations of the latter are generally criminalized as war crimes and to some extent – as crimes against humanity (as long as the violations of *jus in bello* amount to the widespread or systematic attack against civilian population within the meaning of Article 7 of the ICC Statute). In a nutshell, it could be concluded that the violations of *jus ad bellum* may constitute the crime of aggression (though not every violation of *jus ad bellum* justifies individual responsibility for the crime of aggression) and be attributed only to a rather narrow category of leaders who effectively control or direct the actions of State, whereas the violations of *jus in bello* might be qualified as war crimes.

Having said that and with no prejudice to this distinction established in international law, it is necessary to mention that substantive grounds of individual criminal responsibility described in Article 25 (3) and Article 28 of the Rome Statute may be viewed as ‘a bridge’ which in fact bonds together these two traditionally separated perspectives (*ius ad bellum* – *ius in bello*). In practice these provision enable to impose criminal responsibility on those who are not physically engaged in the acts of violence qualified as war crimes or crimes against humanity, but whose

---

³ William Schabas, *The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute*, 301 – 321 (2016);

Andreas Zimmermann, Elisa Freiburg, *Article 8bis. Crime of aggression*, in *ROME STATUTE OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT. A COMMENTARY* (O. Triffterer, K. Ambos eds., 2016), 580 – 618. In short, criminal responsibility is imposed on a person in a position effectively to exercise control over or to direct the political or military action of a State, for planning, preparation initiation or execution of the act of aggression committed by the State against another State which constituted a manifest violation of the UN Charter.

⁴ See Kai Ambos, *Treatise on International Criminal Law. Volume 2: The Crimes and Sentencing*, 117 – 118 (2014); Yoram Dinstein, *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*, 4 – 6 (2016).

activity has been decisive for the initiation and execution of the act of aggression in the course of which the individual acts of violence occur on a large scale and are committed in the organized manner, subordinated to the plan of aggression. In short, I strongly believe that the material grounds of individual responsibility provided in the Rome Statute enable to bring to justice the leaders who masterminded the initiation and execution of the aggression against another State for war crimes and crimes against humanity that occur in the course of ongoing military operations, also in the form of crime's commission. Definitely – it is not a perfect solution, but bearing in mind the absence of the ICC jurisdiction in respect of the crime of aggression allegedly committed on the territory of Ukraine, the significance of this perspective should not be undermined.

It is necessary to stress that Article 25 (3) of the Rome Statute recognizes three forms of perpetration – committing a crime as an individual, jointly with another person or through another person. Whereas it is clear that the crime's commission in the form of single (individual) perpetration amounts to physical act of carrying out all of the crime's elements with a required *mens rea*, the current caselaw of the ICC suggests that the approach towards co-perpetration (crime's commission jointly with another person) and indirect perpetration (commission through another person) goes far beyond the act of physical perpetration of crime. Whereas in the case of indirect perpetration it seems to be quite obvious, taking into consideration that the concept itself envisages that the indirect perpetrator does not complete the crime personally, but by means of someone else (direct perpetrator),⁵ the inclusive approach towards the concept of co-perpetration requires some further remarks. Importantly, the ICC has distanced itself from the objective and subjective approach towards co-perpetration and instead shifted its focus on the doctrine of 'functional control over the act' rooted in the German doctrine.⁶ This relatively broad and open-texture expression ('functional control over the act') gains

---

⁵ See Kai Ambos, *Article 25. Individual criminal responsibility*, in ROME STATUTE OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT. A COMMENTARY (O. Triffterer, K. Ambos eds., 2016), 994 – 1001; Florian Jessberger, Julia Geneuss, *On the Application of a Theory of Indirect Perpetration in Al Bashir*, 6 JOURNAL OF INTERNATIONAL CRIMINAL JUSTICE 853 – 869 (2008).

⁶ See *Prosecutor v. Lubanga*, No. ICC-01/04-01/06-803-tEN, Decision on the confirmation of charges, 29 January 2007, par. 291 et seq.; Kai Ambos, *Article 25. Individual criminal responsibility*, in ROME STATUTE OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT. A COMMENTARY (O. Triffterer, K. Ambos eds., 2016), 991 – 993.

significant importance considering that this ‘control’ is exercised by virtue of one’s essential personal contribution to the crime and the resulting power to frustrate the commission of the crime.⁷ The individual contribution of the co-perpetrator shall be such that without it, the crime could not have been committed at all or would have been committed in a significantly different way.⁸

What makes this concept particularly powerful and inclusive is the fact that this essential contribution to the crime does not have to be made at the execution stage of the crime.⁹ This contribution might be provided by the person who is not personally engaged in the physical perpetration of any of incriminated conducts, or even was not present on the territory of the State where these acts of violence occur. As indicated by the Appeals Chamber in *Lubanga case*: ‘the question of whether an accused «committed» a crime – and therefore not only contributed to the crime committed by someone else – cannot only be answered by reference to how close the accused was to the actual crime and whether he or she directly carried out the incriminated conduct. Rather, what is required is a normative assessment of the role of the accused person in the specific circumstances of the case’. With no doubt this approach enables to ‘reach’ the high-ranked individuals who have been territorially detached from the place where the hostilities occurred. What is more, if the personal contribution of the alleged co-perpetrator is not limited to the personal involvement at the execution stage of crime, the essential contribution might take place before the completion of the crime (at the stage of planning or organizing the crime).¹⁰ The latter naturally brings us back to

---

⁷ See *Prosecutor v. Lubanga*, No. ICC-01/04-01/06-A5, Judgement on the appeal, 1 December 2014, par. 473; *Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo et al.*, No. ICC-01/05-01/12 A, Judgement on the appeal, 8 March 2018, par. 810; *Prosecutor v. Paul Gicheru*, No. ICC-01/09-01/20, Decision on the confirmation of charges, 15 July 2021, par. 174.

⁸ See *Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo et al.*, No. ICC-01/05-01/12 A, Judgement on the appeal, 8 March 2018, par. 820.

⁹ See *Prosecutor v. Lubanga*, No. ICC-01/04-01/06-A5, Judgement on the appeal, 1 December 2014, par. 473; *Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo et al.*, No. ICC-01/05-01/12 A, Judgement on the appeal, 8 March 2018, par. 810; *Prosecutor v. Paul Gicheru*, No. ICC-01/09-01/20, Decision on the confirmation of charges, 15 July 2021, par. 174.

¹⁰ See *Prosecutor v. Lubanga*, No. ICC-01/04-01/06-A5, Judgement on the appeal, 1 December 2014, par. 478; *Prosecutor v. Lubanga*, No. ICC-01/04-01/06, Judgement pursuant to Article 74 of the Statute, 14 March 2012, par. 1219.

the top political and military leaders who not only make a decision to initiate the act of aggression, but also plan the means and methods that will be used in order to execute such act ‘effectively’ and often exercise effective control over this act.

This particular feature is not without significance in the context of objective element of co-perpetration, i.e. essential contribution to the crime which manifests itself in the ability to frustrate the commission of the crime.¹¹ Definitely, this contribution does not need to amount to the *actus reus* of the crime in question, or its part. In *Bemba et al.* the Appeals Chamber held that the essential contribution may take many forms and need not be «criminal» in nature.¹² If this contribution does not have to form even the part of *actus reus* of the crime attributed to the individual and in fact, does not have to be ‘criminal’ in nature, there seem to be no obstacle to argue that this contribution may amount to carrying out the objective elements of other crime (in this case – the crime of aggression). Importantly, in this case the criminal responsibility would not be imposed for the crime of aggression (that with regard to the situation in Ukraine falls beyond the ICC jurisdiction), but for the co-perpetration in the commission of war crimes or crimes against humanity. To illustrate, if the military or political leader is empowered to effectively direct and control military or political actions of a State and therefore, has an ability to end the entire act of aggression committed by the State, such leader is almost automatically enabled to frustrate the commission of the war crimes and crimes against humanity which occur in the context of aggression. In short, if one is able to initiate, suspend and end the actions of the whole State, this person has by all means the ability to frustrate or prevent the commission of crime by the persons who serve in the armed forces of this State. This correlation stems from the nature of effective powers characterizing top military and political leaders, although they usually do not have personal contact with the persons who physically commit the

---

¹¹ See *Prosecutor v. Lubanga*, No. ICC-01/04-01/06-A5, Judgement on the appeal, 1 December 2014, par. 473; *Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo et al.*, No. ICC-01/05-01/12 A, Judgement on the appeal, 8 March 2018, par. 810; *Prosecutor v. Paul Gicheru*, No. ICC-01/09-01/20, Decision on the confirmation of charges, 15 July 2021, par. 174.

¹² See *Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo et al.*, No. ICC-01/05-01/12 A, Judgement on the appeal, 8 March 2018, par. 810.

crime. Yet, the existing superior-subordinate hierarchy enables them to frustrate the commission of war crimes and crimes against humanity.¹³

One could argue that the inclusive character of this interpretation of ‘essential contribution’ might be somewhat narrowed by the requirement concerning the existence of agreement which leads to the commission of one or more crimes under the ICC jurisdiction, clearly distinguished in the caselaw.¹⁴ There is little doubt that this requirement is fundamental for co-perpetration (as it lies in the very heart of the concept which enables the reciprocal imputation of the acts committed by different persons)¹⁵ and aims to narrow the ambit of this concept. However, in practice the scope of this ‘narrowing’ should not be overestimated. The ICC jurisprudence shows that the agreement might also be implied and does not need to be specially directed at the commission of a crime.¹⁶ Instead, it needs to be established that as a consequence of the common plan, the crime within the ICC jurisdiction will occur in the ordinary course of events.¹⁷ As a consequence, it is not exaggeration to suggest that if the general plan for the aggression against another State envisages *inter alia* the occupation and attacks on the main cities or bombardments (especially of the civilian, non-military objects), the commission of war crimes seems to be unavoidable. It is, unfortunately, a natural consequence of the use of armed forces against the sovereignty and independence of another State. It is, therefore, not illogical to claim that the agreement within the meaning adopted by the ICC in fact exists, though the roles and significance of the actors engaged in the creation and realization of this agreement are definitely not equal.

---

¹³ In fact, in the context of crimes against humanity this correlation is even more evident. In accordance with the contextual element defined in Article 7 (2)(a) of the Rome Statute the attack against civilian population is a course of conduct (...) pursuant to or in furtherance of a State or organizational policy (...). If one is able to control the actions of the State, this person must also be able to frustrate the whole policy of this State which amounts to the multiple commission of acts of violence against civilian population.

¹⁴ See *Prosecutor v. Lubanga*, No. ICC-01/04-01/06-A5, Judgement on the appeal, 1 December 2014, par. 445.

¹⁵ See *Prosecutor v. Paul Gicheru*, No. ICC-01/09-01/20, Decision on the confirmation of charges, 15 July 2021, par. 173.

¹⁶ See *Prosecutor v. Lubanga*, No. ICC-01/04-01/06-A5, Judgement on the appeal, 1 December 2014, par. 445 – 446.

¹⁷ See *Prosecutor v. Lubanga*, No. ICC-01/04-01/06-A5, Judgement on the appeal, 1 December 2014, par. 450 – 451; *Prosecutor v. Lubanga*, No. ICC-01/04-01/06, Judgement pursuant to Article 74 of the Statute, 14 March 2012, par. 1018.

Quite the contrary, some of the perpetrators have an unquestionable position of the military or political leader. Having said that, an inequality among the alleged co-perpetrators does not preclude the existence of agreement as such (though depending on the circumstances such inequality of actors and the instrumentalization of the role played by direct perpetrators may rather suggest the indirect perpetration as a more adequate basis for criminal responsibility). The potential disproportions between the co-perpetrators whose own contribution to the crime might slightly differ is addressed at the level of sentencing bearing in mind the circumstances of the given case.¹⁸

In terms of subjective elements of co-perpetration, it seems worth to add a few words concerning *mens rea*. Clearly, it is emphasized in the ICC caselaw that the co-perpetrators need to have mutual awareness that implementing common plan would result in the fulfilment of the material elements of the crimes, and they performed their actions with the intent to bring about the *actus reus* of the crime, or with the awareness that it will occur in the ordinary course of events.¹⁹ As intentional character of the essential contribution is concerned, the existing jurisprudence indicates that the essential contribution to the crime's commission needs to be made with intent and knowledge.²⁰ On the other hand, however, it is also believed that the broad understanding of 'agreement' (or common plan) as the objective element of co-perpetration²¹ may influence the requirements concerning criminal intent (intentional character of essential contribution). In this context, the Appeals Chamber has expressed the view that requiring that each co-perpetrator should make an intentional contribution to each of the specific crimes or offences that were committed on the basis of the common plan would be clearly incompatible with broad understanding of agreement and in general – the broad understanding of concept of co-

---

¹⁸ See *Prosecutor v. Domenic Ongwen*, No. ICC-02/04-01/15, Sentence, 6 May 2021, par. 142 – 143.

¹⁹ See *Prosecutor v. Paul Gicheru*, No. ICC-01/09-01/20, Decision on the confirmation of charges, 15 July 2021, par. 178.

²⁰ See *Prosecutor v. Paul Gicheru*, No. ICC-01/09-01/20, Decision on the confirmation of charges, 15 July 2021, par. 177.

²¹ Importantly, the ICC consider the existence of agreement as an objective and not subjective requirement of co-perpetration, unlike form instance Polish doctrine which allocate the agreement at the level of subjective elements.

perpetration.²² Whereas without evidence it seems impossible to make any firm conclusions on the subjective aspects of co-perpetration, at this stage suffice it to state that neither of these requirements seem to preclude the criminal responsibility of the high-ranked political and military leaders for co-perpetration of war crimes and crimes against humanity. As usual, such leaders contribute to the decision-making process knowingly and intentionally – in full knowledge of possible consequences that may occur. It could be even argued that their knowledge and ability to predict far-reaching consequences of their conduct are incomparable to the one which characterize physical perpetrators of the crimes. Also both the high-ranked leaders and their direct and indirect subordinates are usually aware (at least in general terms) of their mutual role in the whole undertaking.

All in all, upon the approach towards co-perpetration adopted by the ICC it is possible to reconstrue a rather broad criminalization ambit. By all means, this approach seems to enable to impose criminal responsibility on the political and military leaders. In addition to that, the Rome Statute provides also for indirect perpetration as one of the form of crime's commission. Importantly, this form of crime's commission comes into an equation even if the direct perpetrator is a fully criminally responsible actor. Furthermore, Article 25 (3) (b – d) of the Statute entail a number of inclusive grounds of individual criminal responsibility, which might be imposed on the military and political decision makers as well. Besides that, Article 28 of the Statute provides for the extended grounds for criminal responsibility of military and non-military superiors for the crimes committed by their subordinates. Consequently, with no doubt – as the material grounds of responsibility are concerned, the regulation of the Rome Statute seems to be more than sufficient to effectively prosecute and punish both political and military leaders.

---

²² See *Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo et al.*, No. ICC-01/05-01/12 A, Judgement on the appeal, 8 March 2018, par. 821.

Пальчук П.,
кандидат юридичних наук, доцент,
Державний торговельно-економічний університет

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЯКА ЗАПОДІЯНА МАЙНУ ФІЗИЧНИХ ОСІБ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ

Після 24.02.2022 звичний для всіх людей правопорядок змінився. Перестали бути цінністю надбання людства, які були напрацьовані та закріплені в міжнародних документах в другій половині двадцятого століття. Насамперед це міжнародні акти, які визначають права та свободи фізичних осіб, зокрема Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 [1], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 [2], Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 [3] відповідні положення щодо прав та свобод людини та громадянина закріплені в Конституції України [4], Цивільному кодексі України [5] та інших законодавчих актах.

Всі людські цінності, які були напрацьовані європейською та світовою спільнотою та закріплені в актах Організації Об'єднаних Націй, інших міжнародних організацій і були закріплені в національному законодавстві були порушені країною агресором – Російською Федерацією. До таких порушень прав фізичних осіб та організацій необхідно відносити:

- ✓ злочини проти особи (вбивство, катування, знущання, викрадення, умисні тілесні ушкодження, обстріл місць перебування мирного населення) тощо;
- ✓ злочини проти майна (знищення, заволодіння та пошкодження майна, мародерство, пограбування, тощо);
- ✓ порушення права на особисте та приватне життя (обшуки приватних будівель та бізнесу, позбавлення житла та примусове виселення, примушування до отримання російського паспорту тощо);
- ✓ порушення права на свободу віросповідання та переслідування за релігійними ознаками;
- ✓ порушення права на свободу зібрань (перешкоджання проведенню та участі в мітингах та мирних зборах, санкції за таку участь тощо);

- ✓ порушення права на свободу пересування (депортація, примушення до переселення та евакуації, заборона виїзду чи в'їзду, перешкоджання залишити небезпечну територію тощо);
- ✓ тероризм (будь-яка дія, яка має на меті спричинити смерть чи тяжке тілесне ушкодження цивільній чи іншій особі, яка не бере активної участі у бойових діях у ситуації збройного конфлікту, а також дії спрямовані проти невійськових об'єктів підвищеної небезпеки) [6].

Зупиняючись на такому виді порушення прав фізичних осіб та юридичних осіб в Україні як пошкодження та/або позбавлення майна внаслідок військових дій країни – агресора маємо вказати, що це порушення майнових прав фізичних та юридичних осіб передбачає відшкодування витрат за рахунок Російської Федерації з урахуванням певних особливостей, але які не повно на сьогодні закріплені в законодавстві України, а також міжнародних актах.

Власне захист майнових прав осіб, чиї майнові права були порушені внаслідок проведення бойових дій, є можливим в разі наявності правового механізму захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, визначення та формування системи органів на національному й міжнародному рівні, які мають забезпечити захист прав постраждалих від збройної агресії осіб.

Слід вказати, що Цивільному кодексі України, а також в інших актах законодавства України відсутні норми прямої дії, які передбачають відповідальність за знищення або пошкодження майна (рухомого або нерухомого майна), яке було знищене або пошкоджено під час бойових дій.

Зокрема науковці, які досліджували питання відшкодування шкоди під час збройного конфлікту вказували, що в Україні відсутні спеціальне законодавство щодо відшкодування заподіяної шкоди внаслідок бойових дій, а науковий аналіз даної проблематики повно не досліджувалися [7, с. 13], [8, с. 93]. У разі відсутності спеціальних положень судами та іншими юрисдикційними органами підлягають застосуванню чинні загальні положення цивільного законодавства щодо притягнення до майнової відповідальності правопорушника (в даному випадку – Російська Федерація).

За загальним правилом щодо відшкодування заподіяної шкоди, згідно ст. 1166 Цивільного кодексу України шкода відшкодовується заподіювачем шкоди. Слід зазначити, що чинне законодавство України, яке врегульовує відносини із відшкодування шкоди, не обмежуються самим лише Цивільним кодексом України. Окрім нього наразі діють також інші закони України, підзаконні нормативно-правові акти, які унормовують спеціальні положення щодо відшкодування заподіяння шкоди (спеціальні делікти).

Цивільний кодекс України в ст. 1177 закріплює положення, що шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та порядку, передбачених законом. Проте в даному випадку не наголошується на характері кримінального правопорушення та порядку відшкодування заподіяної шкоди.

До прийняття у встановленому порядку закону України, який має визначати порядок відшкодування заподіяної шкоди, яка заподіяна під час бойових дій застосовуються положення Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації, який затверджено постановою Кабінету Міністрів України, проте із застереженням, що зазначений вище Порядок передбачає виплату грошової компенсації тільки в частині відшкодування витрат за пошкоджене житло [9]. Щодо відшкодування шкоди за пошкодження або знищення інших видів майна постановою Кабінету Міністрів України від 02.09.2020 № 767 не передбачено.

Отже, маємо вказати на необхідність прийняття у встановленому порядку закону України, який має встановити правовий механізм відшкодування заподіяної шкоди майну фізичних та юридичних осіб, яке було знищено або пошкоджено під час інтервенції за рахунок держави агресора, шляхом акумулювання відповідних сум у державному бюджеті України. При цьому, положення відповідного закону України мають ґрунтуватися на висхідних засадах міжнародного права, зокрема європейського права, які встановлюють та охороняють права людини і громадянина.

Список джерел

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042
4. Конституція України від 28.06.1996. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-в>
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
6. Міжурядова платформа для збору доказів для захисту та представництва України в Європейському суді з прав людини та Міжнародному суді ООН. URL : <https://humanrights.gov.ua>
7. Анісімова А. Відшкодування збитків, завданих пошкодженням або знищенням житла внаслідок збройного конфлікту. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 13–17.
8. Мамчур Л.В., Тульчевська М.М. Особливості відшкодування шкоди, завданої майну фізичних осіб під час проведення АТО/ООС. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 92–95.
9. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 02.09.2020 № 767. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/767-2020-%D0%BF#Text>

Примак В.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету,
провідний науковий співробітник відділу міжнародного приватного
права та правових проблем євроінтеграції НДІ
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України

МЕХАНІЗМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Повномасштабна війна, розгорнута Російською Федерацією проти України, актуалізувала питання щодо перспектив побудови або ефективності вже наявних міжнародних та національних правових механізмів забезпечення права на відшкодування шкоди, завданої жертвам збройної агресії – у даному випадку, як державі Україна загалом, так і різноманітним категоріям потерпілих фізичних і юридичних осіб, на яких поширюється її юрисдикція. Причому правовий статус останніх кризь призму тієї чи іншої кваліфікації міжнародно-протиправних дій держави-агресора може бути пов'язаний з визнанням відповідних осіб потерпілими від злочину агресії, порушень прав людини і міжнародного гуманітарного права, терористичних актів тощо.

У такого роду ситуаціях при визначенні належних засобів правового захисту міжнародно-правові норми орієнтують насамперед на певні форми реституції або матеріальної компенсації майнових та немайнових втрат. Аналогічний підхід є усталеним і в деліктному праві. Тож варто, наприклад, зіставити положення ст. 2.101 Принципів європейського деліктного права і п. 20 Основних принципів і керівних положень щодо права на правовий захист і відшкодування шкоди для жертв грубих порушень міжнародних норм у сфері прав людини і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, щоб дійти висновку про можливість паралельного функціонування водночас декількох (національних і міжнародних) механізмів компенсаційного захисту осіб, потерпілих від зовнішньої агресії. Хоча у цьому

контексті доволі невизначеною залишається можливість застосування відшкодування моральної шкоди як універсального засобу правового захисту – надто коли йдеться про юридичних осіб, а тим паче державу як жертву агресії, а також можливість практичної реалізації принципу повного відшкодування завданої шкоди.

Крізь призму національного права проблема відшкодування шкоди, завданої у тому числі й злочином агресії, трансформується у питання про: а) організаційні (процесуальні зокрема) механізми деліктної відповідальності держави-агресора, дії якої у кінцевому рахунку призвели до порушення абсолютних майнових і особистих немайнових прав потерпілих; б) встановлення майна, за рахунок якого буде реалізована зазначена відповідальність; в) політико-правову готовність іноземних (умовно дружніх або нейтральних до жертви агресії) юрисдикцій до виконання судових рішень проти держави-агресора (не виключається й встановлення універсальної юрисдикції судів іноземної держави щодо справ про відшкодування шкоди, завданої під час вчинення злочину агресії). Примітно, що основними засадами, які визначатимуть особливості функціонування зазначеного механізму, будуть притаманні деліктному праву принцип повного відшкодування завданої шкоди та принцип вини.

Натомість у міжнародно-правовій площині та сама мета відшкодування шкоди принаймні частково може бути реалізована за рахунок репарацій (що потребує ефективного контролю над вже переможеним агресором або його майном), створення під егідою міжнародних організацій або добровільних фінансових донорів міжнародних або національних компенсаційних фондів.

За відсутності міжнародно-правового вирішення проблеми відшкодування шкоди, завданої агресією, у тому числі через прийняття окремого рішення Ради Безпеки ООН щодо впровадження спеціальної міжнародної компенсаційної програми, певним чином ефективними можуть виявитися звернення держави Україна з майновими вимогами до Російської Федерації в інтересах конкретних потерпілих осіб до Міжнародного суду ООН, а так само компенсаційні механізми Міжнародного кримінального суду та, певною мірою, Європейського суду з прав людини.

Частково компенсаційна функція майнової відповідальності держави-агресора може бути реалізована й через конфіскацію належного їй майна на території держави, проти якої було вчинено агресію. З цього погляду слід визнати цілком правомірним підхід, реалізований вітчизняним законодавцем у нормах Закону України від 03.03.2022 № 2116-IX «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів». З іншого боку, перспективним способом забезпечення інтересів різних категорій жертв агресії може бути накладення арешту на виявлені в іноземних юрисдикціях активи держави-агресора або її резидентів, причетних до вчинення конкретних міжнародно-протиправних дій.

Отже, національні й міжнародні правові системи принципово уможливають одночасне функціонування принаймні кількох організаційно-правових механізмів майнової відповідальності держави-агресора за завдану нею шкоду. Втім, фактична реалізація такої відповідальності через звернення стягнення на майно держави-агресора або її резидентів потребує політико-правових рішень з боку уповноважених міжнародних інституцій, органів влади (включно з судами) третіх країн або безпосередньо держави, що захищається. Загалом успішність намагань забезпечити відшкодування шкоди, заподіяної вчиненням агресії, напряду залежить від комплексного підходу в застосуванні всіх доступних організаційно-правових механізмів на трьох рівнях – міжнародному, національному щодо будь-яких конкретних зарубіжних юрисдикцій та безпосередньо держави, проти якої було вчинено агресію.

Проценко І.,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
відділу міжнародного права та порівняльного правознавства
Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРИМУСОВОГО ВИЛУЧЕННЯ УКРАЇНОЮ ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ВЛАСНОСТІ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ТА ЇЇ РЕЗИДЕНТІВ

3 березня 2022 р. Україна прийняла безпрецедентний для нашої держави нормативно-правовий акт – Закон України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» (Закон № 2116-ІХ). Ним прямо-лінійно, чітко і недвозначно регулюється механізм безоплатного примусового вилучення об'єктів права власності, що належить Російській Федерації (РФ) та пов'язаним з нею її резидентам. Безумовно, нині нагально необхідно надати юридичну оцінку даного Закону, спрогнозувати наслідки його застосування та розробити шляхи уникнення яких-небудь негативних для України сценаріїв.

І. На наш погляд, даний Закон слід сприймати не як нормативно-правовий акт, що регулює суспільні відносини в період дії воєнного стану. Його слід розглядати в руслі Закону України «Про санкції» 2014 р. (Закон 2014 р.), тобто як такий, що передбачає механізм запровадження більш суворих порівняно із Законом 2014 р. санкцій (не обмеження чи заборону певної господарської діяльності фізичних чи юридичних осіб, не тимчасове заморожування їх активів, а безоплатне примусове вилучення об'єктів власності іноземної держави, яка вчинила агресію відносно України). На те, що примусове вилучення є саме санкціями в розумінні Закону 2014 р. вказує, передусім, спільна мета їх застосування, зокрема: захист суверенітету і територіальної цілісності України, національних інтересів та безпеки, забезпечення її економічної самостійності, прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави (Преамбула). Окрім цього, примусове вилучення базується на тих само принципах, що й інші санкції: законності, прозорості, об'єктивності, відповідності меті, ефективності; хіба що Закон № 2116-ІХ додав в цей перелік

принцип стратегічної важливості (ч. 1 ст. 2). Додатково, повноваження із застосування безоплатного примусового вилучення належать органам виконавчої влади, передбаченим Законом 2014 р., щоправда, виходячи з принципу ефективності і стратегічної важливості, а також вимог воєнного часу їх коло звужено до Кабінету Міністрів України (КМУ), Ради національної безпеки і оборони України (РНБО), Президента України та Верховної Ради України (ВРУ) (ст. 3). Також, як і при застосуванні інших санкцій, правовою підставою для запровадження примусового вилучення є рішення РНБО, яке вводиться в дію указом Президента України й затверджується ВРУ тільки не протягом 48 годин, а в 6-місячний строк після скасування чи завершення воєнного стану в Україні й не постановою Парламенту, а його законом (ст. 3). Такий підхід дає змогу розглядати заходи, передбачені Закон № 2116-IX, в якості складової санкційного тиску, що вживаються проти РФ ЄС та низкою держав світу.

II. З точки зору міжнародного права, санкції, що вводилися на підставі Закону 2014 р., можна було кваліфікувати як один з видів репресалій, а саме як контрзаходи, тобто примусові заходи невоєнного характеру. Вони відповідали характерним ознакам цього виду заходів спонукання до правомірної поведінки, викладеним в Главі II Частини III Проєктів статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. (Проєкти статей про відповідальність). Зокрема, вони вводилися відносно держави, відповідальної за міжнародно-протиправне діяння; їх метою виступав примус РФ до припинення міжнародно-протиправної поведінки; вони носили тимчасовий та зворотній характер, тобто у випадку припинення РФ протиправної поведінки Україна могла легко відновити *status quo*.

Однак заходи, які можуть бути запроваджені на підставі Закону № 2116-IX, тобто примусове вилучення об'єктів власності РФ та її резидентів, не мають всіх характерних для контрзаходів ознак. Звісно, їх запровадження буде здійснено за ті міжнародно-протиправні діяння РФ, які вона вчиняє починаючи з 24 лютого 2022 р. щодо України й їх метою, безумовно, стане примус останньої до припинення їх вчинення. Разом з цим, примусове вилучення, передбачене Законом № 2116-IX, не має тимчасового та зворотного характеру, оскільки згідно його положень, об'єкти власності РФ будуть передані у власність України та передані у господарське відання спеціально створеного підприємства,

тобто право власності РФ та її резидентів буде повністю припинено, вони втратять і право володіння, і право користування, і право розпорядження ним. На незворотній характер примусового вилучення вказує також те, що указ Президента України, яким вони вводяться в дію, підлягає затвердженню ВРУ вже після скасування чи завершення воєнного стану в Україні, тобто тоді, коли РФ явно зупинить чинити міжнародно протиправні діяння. Однак, згідно Проектів статей про відповідальність, контрзаходи мають бути заходом спонукання держави-агресорки до припинення протиправної поведінки, а не заходом її покарання. Для порівняння зазначимо, що санкції, які запроваджуються державами-членами ЄС відносно російських фізичних та юридичних осіб передбачають тільки арешт майна, а не його повне вилучення; фізичні та юридичні особи, на яких поширюються санкції, втрачають лише право користування та право розпорядження своїм майном.

III. В цілому, в міжнародному економічному та міжнародному приватному праві діє усталена норма щодо права держави на націоналізацію іноземної власності в силу принципу суверенітету. В умовах сучасної глобальної ліберальної економіки, держави реалізують це право лише в межах, визначених міжнародними договорами про сприяння та захист іноземних інвестицій. Зрозуміло, що дії України по примусовому вилученню об'єктів права власності РФ та її резидентів порушують, зокрема, положення ст. 5 Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій 1999 р. (Угода 1999 р.), яка, власне, забороняє безоплатну експропріацію (чи інші рівні по наслідкам заходи) інвестицій. Однак, здійснення Україною примусового вилучення об'єктів права власності РФ та її резидентів може бути виправдано за допомогою ряду норм права міжнародної відповідальності, а саме такими обставинами, що виключають протиправність поведінки держави як:

– стан необхідності, умови запровадження якого передбачені ст. 25 Проектів статей про відповідальність. До них відносяться: а) необхідність захисту істотного інтересу держави, якому загрожує велика та неминуча небезпека; б) захист здійснюється тільки шляхом невиконання міжнародного зобов'язання меншої ваги чи терміновості; в). невиконання міжнародного зобов'язання не повинно нести

серйозної шкоди державі, відносно якої існує дане зобов'язання, чи міжнародному співтовариству в цілому.

Слід підкреслити, що до порушень міжнародних зобов'язань в силу стану необхідності держави можуть вдаватися лише у виключних випадках і те, що Закон № 2116-IX не запускає в дію примусове вилучення, а тільки передбачає механізм його запровадження, вказує на відсутність у держави наміру зловживати цим заходом. Окрім цього, названий Закон вказує на мотиви звернення до примусового вилучення, які, на наш погляд, можуть тлумачитися як істотний інтерес держави, якому загрожує велика та неминуча небезпека, а саме: суспільна необхідність, включаючи наполегливу військову необхідність. До речі, українські ЗМІ зробили деякі припущення щодо кола об'єктів права власності РФ та її резидентів, які можуть бути піддані примусовому вилученню. Серед них, підприємства мобільного- та інтернет зв'язку та підприємства оборонного значення, отже, безсумнівно, що їх вилучення може сприяти захисту істотних інтересів України, пов'язаних, наприклад, з безпекою її цивільного населення.

Слід підкреслити, що в Коментарях до проектів статей про відповідальність згадується про один показовий для України прецедент, що мав місце у зв'язку із спором між Англією та Португалією у 1832 р. Спір був пов'язаний з відчуженням Урядом Португалії майна британських підданих, яке було вчинено не зважаючи на наявність відповідних міжнародних договорів між державами. Ці дії Уряд Португалії виправдовував «нагальною необхідністю забезпечення воїнських контингентів, що беруть участь у припиненні масових заворушень».

Отже, в рішенні РНБО про примусове вилучення об'єктів РФ та її резидентів, варто обов'язково вказати: у зв'язку з якими реальними причинами запроваджується примусове вилучення того чи іншого об'єкту, захисту якого істотного інтересу держави воно сприятиме; від якої великої та неминучої небезпеки даний інтерес може постраждати. Також важливо, щоб було чітко зрозуміло, що вжиті заходи є єдино можливими для захисту відповідних інтересів держави. До речі, у згаданих Коментарях зазначається, що держави вдавалися до стану необхідності для захисту різних інтересів, наприклад, для охорони навколишнього середовища, захисту існування держави та її населення, забезпечення безпеки цивільного населення.

Варто нагадати, що заходи, яких постраждала держава може вжити в силу стану необхідності, можуть виявлятися тільки у вигляді невиконання нею міжнародного зобов'язання меншої ваги чи терміновості. Примусове вилучення, як вже зазначалося, порушує ст. 5 Угоди 1999 р., й, безумовно, ці зобов'язання є менш вагомими, порівняно з безпекою України та її цивільного населення. Окрім цього, вважаємо, що невиконання Україною ст. 5 названої Угоди не нанесе ніякої шкоди міжнародному співтовариству, а також самій Російській Федерації, економіка якої є вже суттєво підірваною завдяки багаторічній хибній зовнішній політиці органів її державної влади;

– право на самооборону, умови запровадження якого передбачені ст. 21 Проектів статей про відповідальність. Зокрема, в силу даного права Україна може призупинити дію Угоди 1999 р., оскільки її виконання (наприклад, захист права власності РФ та її резидентів на об'єкти, що мають воєнне значення) є несумісним із реалізацією цього права (при написанні п. III було використано Коментарі проектів статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, розміщені за адресою: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/responsibility.pdf).

IV. Як бачимо, набуття чинності Закону № 2116-IX поставило питання про припинення Україною дії Угоди 1999 р., адже в умовах злочинних дій, що ведуться Російською Федерацією проти цивільного населення та цивільних об'єктів України, наша країна не може і не повинна підтримувати будь-які сприятливі для держави-агресорки економічні режими. Зрозуміло, що дана Угода передбачає порядок її розірвання – Україна має письмово повідомити РФ про свій намір припинити її дію. Однак, згідно ч. 3 ст. 14 Угоди 1999 р. на інвестиції, здійснені до припинення чинності цієї Угоди, продовжують поширюватися всі її положення впродовж наступних 10 років. Отже, у разі реалізації положень Закону України від 3 березня 2022 р., у російських інвесторів та й самої РФ з'являться підстави для вимоги про виконання цієї Угоди, що призведе до виникнення як міждержавних спорів, так і спорів між Україною та іноземними інвесторами, які повинні будуть розглядатися органами, передбаченими Угодою 1999 р. Тому, ми вважаємо, що Угода 1999 р. має бути припинена повністю з підстав, визначених ст. 62 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., тобто у зв'язку із докорінною зміною

тих обставин, що існували при укладенні цієї Угоди. Україна, в умовах вчинення щодо неї агресії з боку РФ та систематичного порушення останньою норм міжнародного гуманітарного права, зокрема, відносно цивільного населення та цивільних об'єктів, не може надавати Росії та її резидентам ті ж сприятливі режими, які вона надавала в умовах дії режиму дружби, співробітництва і партнерства.

V. Слід ще раз наголосити, що Закон № 2116-IX поки є певною пересторогою для РФ та пов'язаних з нею резидентів, оскільки він хоча й передбачає механізм примусового вилучення, однак ще не запускає його. Для його реалізації органи виконавчої влади України протягом дії воєнного стану повинні будуть здійснити ряд дій адміністративного характеру, а саме: КМУ має підготувати відповідний проєкт рішення РНБО, яке, в свою чергу, має бути введено в дію указом Президента України. Саме ці дії стануть спусковим гачком примусового вилучення. Після них Уряд України має зареєструвати майно за державою та вчинити дії адміністративно-господарського характеру, а саме: створити спеціалізоване державне підприємство (ймовірно, державне унітарне підприємство), у господарське відання якого буде передано на постійній чи тимчасовій основі примусово вилучені об'єкти права власності РФ. Зрозуміло, що під ці заходи підпадуть об'єкти різного економічного призначення, а тому спеціалізованих державних підприємств буде створено декілька, що потребуватиме великої роботи з підготовки їх установчих актів.

Савчук К.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ПЕРСПЕКТИВИ МІЖНАРОДНОЇ МИРОТВОРЧОЇ ОПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ НА ПІДСТАВІ ПОЛОЖЕНЬ РЕЗОЛЮЦІЇ ГЕНЕРАЛЬНОЇ АСАМБЛЕЇ ООН «ЄДНІСТЬ ЗАРАДИ МИРУ»

3 березня 2022 р. Верховна Рада України схвалила Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Верховного комісара ООН у справах біженців, Міжнародного комітету Червоного Хреста, Європейського парламенту, міжнародних організацій та їх парламентських асамблей, парламентів та урядів іноземних держав щодо термінової необхідності забезпечення захисту цивільного населення України від збройних нападів російських загарбників, в якому серед іншого закликала до введення на територію України миротворчих сил на підставі Резолюції ГА ООН 377 (V) «Об'єднання заради миру» від 3 листопада 1950 р. У цей же день міністр закордонних справ України Д. Кулеба зробив дещо неконкретну заяву, що питання про введення миротворців також в роботі, і визнавши, що базовий шлях, який передбачає відповідне рішення Ради Безпеки ООН є заблокованим через позицію Росії, зазначив, що введення миротворців «це теж опція, над якою ми ретельно працюємо». Спробуємо у зв'язку з цим висловити деякі міркування щодо доцільності та можливості такого кроку та, відповідно, перспектив проведення на території України міжнародної миротворчої операції.

По-перше, зауважимо, що питання про розгортання міжнародної миротворчої операції на території України не є новим. Воно почало обговорюватися ще у кінці 2014 – на початку 2015 рр. У лютому-березні 2015 р. як раз під час чергового загострення бойових дій на Сході України Президент України та Верховна Рада України звернулися до ООН з проханням розпочати відповідні процедури щодо розгортання на території України міжнародної операції ООН з підтримання миру і безпеки. Утім, незважаючи на те, що керівництво України неодноразово порушувало це питання у переговорах із західними лідерами та Генеральним секретарем ООН, українські пропозиції не знайшли відображення в конкретному проєкті резо-

люції РБ ООН. У другій половині 2017 р. питання про миротворців в Україні знову опинилося на порядку денному, оскільки 5 вересня 2017 р. Російська Федерація внесла свій проєкт резолюції про створення Місії ООН зі сприяння охорони Спеціальної моніторингової місії (СММ) ОБСЄ на Південному Сході України, який передбачав розміщення місії на фактично існуючій лінії зіткнення після повного розведення сил і засобів сторін на період 6 місяців, а її мандат мав бути обмежений лише сприянням охороні СММ ОБСЄ на Південному Сході України. Україна та її союзники тоді так і не внесли свій проєкт, хоча в експертному середовищі обговорювався підготовлений експертом ООН Р. Гоуеном під егідою фонду колишнього Генерального секретаря НАТО А. фог Рамуссена і презентований на Мюнхенській конференції з питань безпеки 17 лютого 2018 р. проєкт введення миротворчих сил ООН в Донбас, який передбачав розгортання миротворчої місії з 20 тисяч військового персоналу та 4 тисяч поліцейського, основу якої мали складати миротворці з європейських країн, які не є членами НАТО, деяких пострадянських країн, країн Азії та Латинської Америки.

Перехід Російської Федерації від так званої «гібридної» до повномасштабної відкритої збройної агресії на всій території України примушує нас звертатися до будь-яких можливих дипломатичних та міжнародно-правових заходів протидії російській агресії, навіть якщо шанси на їхню успішну реалізацію є невеликими. У зверненні Верховної Ради України від 3 березня 2022 р. мова йде про заклик до введення на територію України миротворчих сил на підставі Резолюції ГА ООН 377 (V) «Єдність заради миру» від 3 листопада 1950 р. Як відомо, ця резолюція передбачає, що в тому випадку, коли РБ ООН внаслідок розбіжності між своїми членами (а зараз як раз саме такий випадок, оскільки РФ застосуванням вето блокує прийняття рішення з українського питання, що яскраво виявилось під час голосування 25 лютого 2022 р. щодо проєкту резолюції РБ, ініційованого США та Албанією) виявляється нездатним виконати свій головний обов'язок щодо підтримання міжнародного миру та безпеки у всіх випадках, коли є підстави вбачати загрозу миру, порушення миру чи акт агресії, Генеральна Асамблея невідкладно розглядає це питання з метою надати членам Організації необхідні рекомендації щодо колективних заходів, включаючи – у випадку порушення миру або акту агресії – застосування збройних сил для підтримання або відновлення міжнародного миру та безпеки. Отже, теоретично введення

в Україні міжнародних миротворчих сил на підставі голосування ГА ООН без відповідного рішення РБ є можливим (нагадаємо, що під час голосування 2 березня 2022 р. резолюції «Агресія проти України» Україні вдалося заручитися безпрецедентною підтримкою держав-членів ООН – 141 голос за, при 35 таких, що утрималися і лише 5 голосах (РФ, Білорусь, Північна Корея, Сирія та Еритрея) проти), проте варто враховувати, що за всю історію міжнародної миротворчості під егідою ООН положення резолюції «Єдність заради миру» для встановлення мандату міжнародної миротворчої операції були застосовані лише один раз – коли у 1956 р. були встановлені Перші надзвичайні збройні сили ООН на Близькому Сході, які виконували завдання підтримання режиму припинення вогню між Ізраїлем та Єгиптом з листопада 1956 по червень 1967 рр. Необхідною умовою проведення такої операції має бути згода обох сторін конфлікту – і якщо українська сторона у випадку прийняття вищим керівництвом держави відповідного політичного рішення таку згоду надасть, то російська навряд чи, принаймні якщо брати до уваги останні заяви посадовців російського МЗС. Також слід враховувати масштабність та інтенсивність триваючих на сьогоднішній день воєнних дій і відповідно значну кількість необхідного військового персоналу для розгортання подібної місії. Втім, на наше глибоке переконання, доцільно порушити питання про миротворчу операцію на 11 спеціальній сесії ГА ООН по Україні, робота якої як відомо була тимчасово призупинена, проте згадана вище резолюція ГА ООН уповноважила Голову ГА ООН поновити засідання за вимогою держав-членів. Формат гіпотетичної миротворчої операції звичайно залежатиме від розвитку військово-політичної обстановки, яка постійно змінюється, але враховуючи величезні втрати серед цивільних осіб, як можливий варіант українській дипломатії варто було б поставити питання про розгортання миротворців як мінімум для захисту гуманітарних коридорів, які мають бути надані для безпечного виходу цивільного населення з зони бойових дій. Також доцільно було б поставити питання про розгортання миротворчої операції під егідою ООН на переговорах з російською делегацією у випадку досягнення домовленостей про припинення вогню. Це принаймні дозволить діяти на випередження, оскільки в російському та білоруському експертному середовищі з'являються «вкиди» інформації про можливість залучення Організації договору про колективну безпеку до гіпотетичної миротворчої операції в Україні, що, зрозуміло, є категорично неприйнятним для української сторони.

Стойко О.,

доктор політичних наук, провідний науковий співробітник
Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України

ЩОДО ЗАСУДЖЕННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ І ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДСТВА, ВЧИНЕНИХ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

На початку березня 2022 року головний прокурор Міжнародного кримінального суду у Гаазі К. Хан вирішив почати розслідування щодо скоєння Росією воєнних злочинів і злочинів проти людства в Україні, починаючи з листопаду 2013 року.

До недоліків такого варіанту покарання за воєнні злочини слід віднести те, що Російська Федерація не приєдналася до Римського статуту, на базі якого і створено сам суд. Відповідно, не будучи державою-учасником, Росія не зобов'язана співпрацювати з судом. Україна хоча і не ратифікувала Римський статут, але визнала юрисдикцію суду [1, 2].

Безумовно, діяльність Міжнародного кримінального суду є важливим кроком до удосконалення міжнародного кримінального права, однак видається доцільним, з огляду на катастрофічні наслідки російської агресії, повернутися до практики створення спеціальних трибуналів, як це було у випадку з Нюрнберзьким (Міжнародний воєнний трибунал для суду і покарання головних воєнних злочинців європейських країн осі), Токійським (Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу) та Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії (МТКЮ).

Пропонований Міжнародний трибунал по Російській Федерації повинен бути створений Радою Безпеки ООН для переслідування осіб, відповідальних за тяжкі порушення міжнародного гуманітарного права (грубе нехтування Женевськими конвенціями 1949 року, порушення законів і звичаїв війни, геноцид і злочини проти людяності).

Суд повинен розглядати всі випадки, що мали місце, починаючи із російсько-грузинської війни 2008 року, анексії Криму та окупації ОРДЛО аж до моменту закінчення нової стадії російської агресії, що розпочалася 24 лютого 2022 року.

На відміну від Нюрнберзького трибуналу та МТКЮ пропонований суд має зайнятися засудженням так званих «пропагандистів», тобто осіб, причетних до розпалювання національної ворожнечі та

ненависті, приниження національної честі та гідності громадян інших країн, закликів до порушення територіальної цілісності, перегляду міжнародно визнаних кордонів за допомогою державних засобів масової інформації. Такий крок є безпрецедентним і засвідчить визнання міжнародною спільнотою важливості інформаційної політики у сучасному світі, що здійснюється державними та недержавними засобами масової інформації з використанням сучасних комунікаційних технологій.

Попри те, що створення такого суду вимагає відповідного рішення Ради Безпеки ООН, на яке можуть накласти вето його постійні члени Росія та Китай, а у низки юристів виникають сумніви щодо легітимності створення таких тимчасових судових органів, ця ідея користується досить широкою підтримкою з боку міжнародної спільноти. Так, 14 березня 2022 року запущено сайт для збору підписів під петицією про створення нового суду для засудження агресії В. Путіна, який буде «ключовим для захисту не лише України, але й всього світу від атаки, що була незаконною з моменту її початку» [3], яку за п'ять днів підтримали понад 800 тис. осіб з різних країн світу.

Список джерел

1. Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року від 25 лютого 2014 року № 790-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/790-18#Text>
2. Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян»; Постанова ВРУ від 4 лютого 2015 року № 145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text>
3. Put Putin on trial. URL: https://secure.avaaz.org/campaign/en/prosecute_putin_loc

Розділ III. КОЛАБОРАЦІЙНА ТА ІНША АНТИДЕРЖАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ І ПОКАРАННЯ ЗА НЕЇ

Дерев'янку С.,
доктор політичних наук, професор кафедри
політичних інститутів та процесів Прикарпатського
національного університету імені Василя Стефаника

ЗАБОРОНА ПРОРОСІЙСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ: ОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ ТА ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПІДСТАВИ

Розв'язана Російською Федерацією повномасштабна війна проти України актуалізувала потребу чіткої ідентифікації ставлення до неї політичних партій. Питання це принципове, оскільки саме політичні партії покликані сприяти формуванню і вираженню політичної волі громадян. За офіційними даними Міністерства юстиції України станом на 1 січня 2022 року зареєстровано в державі у встановленому законом порядку 370 політичних партій.

Попри засудження російської агресії загалом громадян України, зарубіжних держав, численними міжнародними організаціями, констатуємо, що значна частина політичних партій, їх очільників не оприлюднили своєї моральної позиції. Справа не у формальному засудженні агресії, звірств російських окупантів у формі відповідних заяв. Їх відсутність є підтвердженням того, що переважна більшість політичних партій фактично не веде жодної публічної діяльності, а тому вже давно назріла проблема проведення їх перереєстрації. Однак, визначені чинним законодавством формальні підстави їх утворення та припинення діяльності, а також реальна відсутність контролю за їх дотриманням не сприяють цьому. Очевидно, не вирішить їх й прийняття парламентом оновленого Закону України «Про політичні партії в Україні», проєкт якого пройшов експерте обговорення, зокрема й у Венеційській комісії.

Водночас, констатуємо, що діяльність окремих партій, радше очільників та членів їх керівних органів має виразний антиукраїнський характер, в умовах воєнного стану – антидержавний характер, а тому повинна бути заборонена. Насамперед слід створити репрезентативну доказову базу протиправних дій. Аналіз програм політичних партій, оновлення багатьох з яких відбулось після Революції Гідності, дає підстави стверджувати, що тільки частина з них відображає однозначно їх ставлення до російсько-української війни. Натомість у більшості програм політичних партій позиції до війни не висловлено.

До проросійських в Україні відносять насамперед парламентську партію «Опозиційна платформа – За життя», а також політичні партії «Наші», «Наш край» «Опозиційний блок», та Партія Шарія. До прикладу, «Опозиційна платформа – За життя» у своїй програмі у сфері зовнішньої політики» декларує гарантування «повернення до політики багатовекторності», а також «припинення політики обопільних санкцій та відновлення взаємовигідних торговельно-економічних зв'язків з Росією та країнами СНД». Відомо, що Партія Шарія має проросійську ідеологію, веде проросійську пропаганду й пропагує українофобію. Процес щодо заборони цієї партії триває майже два роки, але остаточного рішення немає. Зрозуміло що зміст програмних документів це право кожної з партій, а Конституція України та чинний Закон України «Про політичні партії в Україні» містять тільки обмеження щодо тих положень, які є недопустимими.

Ще більш яскраво такий підхід простежується у передвиборних програмах представників політичних партій на останніх виборах Президента України (2019 р.), виборах народних депутатів України (2019 р.) та місцевих виборах (2020 р.). Ретельний аналіз цих документів міг би стати однією з підстав для виокремлення та означення окремих політичних партій в Україні як проросійських. Додаткову аргументацію для цього надасть й аналіз стенограм засідань Верховної Ради України, які містять, зокрема, аргументацію позиції політичних партій щодо визнання ЛНР та ДНР, а також так званої «військової операції Російської Федерації в Україні». Ще більш вагомим чинником ідентифікації проросійських політичних партій є дії їх очільників та активістів впродовж останніх тижнів. Та й сам

факт втечі з України майже десятка народних депутатів є красномовним підтвердженням. Все це може стати, на наш погляд, достатньою підставою для здійснення ідентифікації окремих політичних партій як проросійських та вимагатиме відповідної політико-правової кваліфікації.

Питання кримінальної відповідальності керівників та окремих членів цих політичних партій за їхні діяння, очевидно, не викликає сумніву і є достатньо законодавчо унормованим. Посиленню її сприятиме й набуття чинності та застосування прийнятих Верховною Радою України й підписаних 15.03.2022 Президентом України В.О. Зеленським Законів України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо забезпечення відповідальності осіб, які здійснювали колабораційну діяльність)» (реєстр. № 5143) та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)» (реєстр. № 5144).

Закон України за № 5143, зокрема дозволяє ліквідувати політичні партії, уповноважені особи яких були засуджені за колабораціонізм. Частину першу статті 21 Закону України «Про політичні партії в Україні» передбачено викласти у такій редакції: «Політична партія може бути за адміністративним позовом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, інших громадських формувань заборонена в судовому порядку у випадку порушення вимог щодо створення і діяльності політичних партій, встановлених Конституцією України, цим та іншими законами України, а також у разі засудження її уповноважених осіб за вчинення кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України, передбаченого статтею 111-1 Кримінального кодексу України». Такий підхід не суперечить нормам чинної Конституції України, згідно з якими «держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України (частина четверта статті 15). До неї відноситься й реалізація гарантованого статтею 36 Конституцією України права громадянам на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, встановлені статтею 37 Основного Закону обмеження, зокрема, припис частини четвертої цієї

статті за яким «заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку». Встановлені Конституцією України обмеження конкретизовані у статті 5 чинного Закону України «Про політичні партії в Україні». Конкретний механізм заборони політичної партії та її наслідків вписані у статті 21 цього Закону. Крім заборони до політичних партій згідно статті 19 можуть бути вжиті й інші заходи, зокрема, попередження про недопущення незаконної діяльності. Статтею 24 передбачено й анулювання реєстраційного свідоцтва. Водночас заборона діяльності політичних партій не повинна призвести до обмеження в правах чи переслідування громадян у зв'язку з належністю чи неналежністю до політичних партій, які не вчинили протиправних діянь.

Таким чином, здійснення заборони проросійських політичних партій вимагає насамперед їх чіткої ідентифікації. На підставі проведення ретельного аналізу програмових та інших документів політичних партій слід сформувати доказову базу для ідентифікації окремих політичних партій, як проросійських, а відповідно таких, що підлягають забороні у судовому порядку. Для розв'язання цих проблем доцільним було б використання досвіду заборони в Україні Комуністичної партії України та Партії регіонів України. Попри емоційність, що домінує з цього приводу в соціальних мережах, слід чітко дотримуватись норм і приписів чинного законодавства України, яке загалом створює необхідну основу для припинення діяльності проросійських політичних партій та запобігання спробам їх створення у майбутньому. Потрібна лише політична воля, що неодмінно з'явиться після вигнання російських окупантів з нашої землі.

Кафарський В.,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри спеціальних юридичних дисциплін ННП Національного університету водного господарства та природокористування

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КОНТРОЛЮ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЩОДО АНТИДЕРЖАВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ

Відповідно до ст. 19, 27, 34 та 35 Конституції України, ст. 8 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» та змін до цього закону від 17 січня 2019 року, Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення відповідальності осіб, які здійснювали колабораційну діяльність» громадянське суспільство може створювати або спиратися на наявні інститути, в тому числі сільські, селищні та міські об'єднані територіальні громади, у своїх діях щодо захисту прав і свобод віруючих громадян України, протидії колабораціонізму та антиукраїнській діяльності тих чи інших релігійних громад, які можуть проявлятися в умовах війни Росії з Україною.

Відповідно ч. 4 ст. 16 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», який доповнений п. 5 про «засудження її уповноважених осіб за вчинення кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України, передбаченого ст. 111¹ Кримінального кодексу України», розповсюдження та використання надуманих звинувачень на адресу держави представниками релігійних громад ворожих Україні конфесій повинні притягатися до кримінальної відповідальності. Ієрархи, духовенство та віруючі тих чи інших релігійних громад часто посилаються на те, що «церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави», але в ст. 35 Конституції України наголошується: «Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань». Більше того, усі вони є громадянами України і як громадяни підпадають під дію українського законодавства.

Публічні висловлювання, розповсюдження недостовірних даних або антиукраїнська діяльність, у тому числі пропаганда (проповіді священнослужителів), якщо в них проявляється навіть прихована підтримка воюючої з Україною сторони, повинні документуватися та засвідчуватися представниками громадських об'єднань, депутатами об'єднаних територіальних громад, районних та обласних рад, представниками місцевих органів державної влади, віруючих релігійних громад та передаватися до місцевих та окружних адміністративних судів. Щодо кримінальних правопорушень та злочинів проти основ національної безпеки України необхідно діяти відповідно до ст. 111¹ Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів.

В умовах воєнних дій посиляться перехід релігійних громад до патріотичних релігійних громад. Зміна підлеглості має здійснюватися шляхом внесення відповідних змін до статуту (положення) релігійної громади. Рішення про зміну підлеглості, відповідно до змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 17 січня 2019 року, ухвалюється загальними зборами релігійних громад. Такі загальні збори релігійної громади можуть скликатися її членами. Будь-які дії, спрямовані на виявлення фактів кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, не повинні порушувати ст. 34 Конституції України.

Кубальський В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України

ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ

Перехід РФ від так званої «гібридної війни» до повномасштабної збройної агресії на всій території України змушує законодавця переглянути традиційні підходи до питань кримінально-правової протидії колабораційній діяльності. Зокрема, постало ряд питань, пов'язаних з кримінально-правовою оцінкою дій, спрямованих на підтримку чи співробітництво з російською окупаційною владою на тимчасово окупованій території України. 3 березня 2022 року ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність». Згідно зазначеного Закону Кримінальний кодекс доповнено статтею 111-1 «Колабораційна діяльність». Об'єктивна сторона цього злочину може виражатися в наступних діях:

1. Публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або:

2. Публічні заклики громадянина України до:

1) підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора;

2) співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора;

3) невизнання поширення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями України.

3. Добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора.

4. Здійснення громадянином України пропаганди у навчальних закладах, незалежно від типів та форм власності, з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та

утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження освітніх стандартів держави-агресора у таких навчальних закладах.

5. Передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, в тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора.

6. Добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, в тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території, або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території.

7. Організація та проведення заходів політичного характеру та/або здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах.

8. Добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України.

9. Вчинення особами, зазначеними у частинах п'ятій – сьомій статті 111-1 КК України, дій або прийняття рішень, які призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків.

Колабораційна діяльність у вітчизняній юридичній науці переважно розуміється як умисне та добровільне співробітництво у будь-якій формі з окупаційною державою або її представниками на шкоду національним інтересам України.

Питання про встановлення кримінальної відповідальності за колабораціонізм не є новим. У проекті Закону України «Про захист української державності від проявів колабораціонізму» (реєстр. № 7425 від 20.12.2017 р.) під колабораціонізмом розумілось «співробітництво з ворогом, сприяння у здійсненні агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України, надання ворогу допомоги під час підготовки та проведення агресії, при розгортанні збройного конфлікту» (п. 2 ст. 2 зазначеного проекту).

Вчені з цього приводу зазначають, що колабораціонізм – поняття дуже широке та не завжди окремі його складові співвідносяться із злочинами, визнаними такими як вітчизняним кримінальним законодавством, так і міжнародним правом. Деякі вчені звертали увагу на те, що кримінальної відповідальності за всі форми колабораціонізму не повинно бути, оскільки наявних норм Кримінального кодексу достатньо для притягнення до відповідальності. Це і стаття про державну зраду, і статті про пособництво тероризму тощо.

Згідно законопроекту «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо колабораціонізму та посилення відповідальності за державну зраду)» (реєстр. № 7426 від 20.12.2017 р.) диспозицію ст. 111 «Державна зрада» КК України пропонувалося викласти у такій редакції: «1. Державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, усвідомлена та добровільна співпраця з державою-агресором, у її інтересах, зайняття посад, зокрема і виборних, в окупаційних органах держави-агресора, – карається позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з позбавленням права обіймати посади на які поширюється дія Закону України «Про державну службу», посади Глави Адміністрації Президента України та ін. ... ».

В юридичній науці також поширена думка про те, що деякі форми співробітництва не мають належного рівня суспільної небезпеки, притаманної злочинам. Тож співробітництво лише в окремих формах може заслуговувати на криміналізацію. Неодмінному визначенню також підлягає саме поняття співробітництва, яке може тлумачитись вкрай широко. У Висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проєкт Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованій території України» (реєстр. № 4473-1 від 19.03.2014 р.) цілком обґрунтовано вказувалось на недостатню визначеність формулювання «співробітництво у будь-якій формі».

У законодавстві багатьох іноземних держав окремі форми колабораційної діяльності охоплюються складом злочину «Державна зрада». У ході розробки проєкту Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (реєстр. № 4473-1 від 19.03.2014 р.) диспозицію статті 111 «Державна зрада» Кримінального кодексу України пропонувалось доповнити словосполученням «а так само колабораційна діяльність». В остаточній редакції при ухваленні Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року відповідальність за колабораціонізм передбачена не була.

У проєкті Закону України «Про заборону колабораціонізму» (№ 6170 від 09.03.2017) містилась стаття 111-1 «Колабораціонізм» диспозиція якої викладена у такій редакції:

«1. Співпраця громадянина України з російською окупаційною владою та створеними чи підтримуваними Російською Федерацією незаконними збройними формуваннями в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, а також на тимчасово непідконтрольних органам влади України територіях окремих районів Донецької та Луганської областей, крім випадків, передбачених частиною другою статті 3 Закону України «Про заборону колабораціонізму» – карається позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

2. Не підлягають відповідальності за колабораціонізм громадяни України, які були змушені співпрацювати з російською окупаційною владою та створеними чи підтримуваними Російською Федерацією незаконними збройними формуваннями під впливом фізичного примусу, тортур чи катувань».

В юридичній літературі запропонована наступна конструкція складу злочину «Колабораціонізм» (ст. 111-1 Кримінального кодексу України): «це діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, яке полягає у виконанні організаційно-розпорядчих та/або адміністративно-господарських повноважень в незаконно створених органах, установах і підприємствах публічного сектору на території України, яка не контролюється її державною владою. При цьому не підлягають кримінальній відповідальності громадяни України, які працювали у сферах освіти, медицини, транспорту, житлово-комунального господарства тощо і не вчинили інших кримінально караних дій, відповідальність за які передбачені чинним Кримінальним кодексом України». На наш погляд, назва наведеної статті є дещо невдалою, оскільки кримінальна відповідальність за колабораціонізм як явище взагалі неможлива. Вона може наставати лише за конкретні злочинні діяння, в яких проявляється колабораціонізм як явище.

Окрема криміналізація колабораціоністських діянь не є поширеним явищем у кримінальних кодексах деяких іноземних держав. Разом з тим, ст. 120 «Колаборування» Кримінального кодексу Литовської Республіки містить диспозицію наступного змісту: «громадянин Литовської Республіки, який в умовах окупації чи анексії сприяв структурам незаконної влади утвердити окупацію чи анексію, долати опір мешканців Литви або який іншими способами допомагав незаконній владі діяти проти Литовської республіки (колаборування) – карається позбавленням волі строком до 5 років».

Встановлення самостійної кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність сприятиме її більш ефективній протидії, матиме певний запобіжний потенціал, а також свідчитиме про належне розуміння законодавцем рівня її суспільної небезпеки. При цьому колабораціонізм як загроза національній безпеці України має знайти своє відображення у відповідних положеннях Стратегії національної безпеки України, Закону України «Про національну безпеку України» та інших нормативно-правових актів. Доцільно ухвалити окремий закон про протидію колабораціонізму. З метою забезпечення належної якості антикорупційного законодавства та ефективності його застосування формування нормативно-правової бази у сфері протидії колабораціонізму повинно здійснюватись у наступній послідовності: концепція – програма – закон – підзаконні акти.

Рубашенко М.,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри
кримінального права № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОЛАБОРАЦІОНІЗМ: ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ ВСТАНОВЛЕННЯ

У найширшому сенсі під колабораціонізмом прийнято розуміти умисну співпрацю з ворогом (окупантом, агресором). Явище колабораціонізму історично зумовлюється зовнішнім втручанням та завжди передбачає наявність збройного конфлікту. І хоча значна частина форм такої співпраці традиційно переслідується за кримінальним правом, саме ж слово «колабораціонізм», як правило, не зустрічається в кримінальному законодавстві держав світу. У цьому аспекті КК України віднедавна є винятковим. Проте шлях до широкої криміналізації колабораціоністської діяльності не був простим, а прийняті законодавчі зміни ще будуть перевірятися практикою та імовірно потребуватимуть корегування.

Передусім варто зазначити, що основні форми колаборації з ворогом охоплювалися низкою статей Особливої частини КК України 2001 р. (зокрема, ст. 111) ще в його первісному вигляді. Однак законодавець з 2014 року не полишав спроб окреслити колабораціоністську діяльність як окреме явище із встановленням кримінальної та/або інших форм юридичної відповідальності за її здійснення. Тому в цій публікації йдеться саме про такий варіант криміналізації, у т.ч. у формі «подвійної криміналізації» (подвійна криміналізація у цьому сенсі означає передбачення в певній статті/частині статті Особливої частини КК діяння, відповідальність за вчинення якого вже встановлена тією чи іншою статтею/частиною статті).

Перша спроба встановлення юридичної відповідальності за колабораціонізм мала місце під час роботи над початковими варіантами проєктів Закону «Про забезпечення прав і свобод

громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» у рамках діяльності Верховної Ради України (далі – ВРУ) VII скликання. Один із них (№ 4473, від 17 березня 2014 р.) – визначав колабораційну діяльність у регулюючому акті, однак пропонував некримінальну відповідальність у формі припинення різноманітних соціальних виплат [1]. Інший (№ 4473-1, від 19 березня 2014 р.) – пропонував визначити колабораційну діяльність як окрему форму державної зради з внесенням відповідних змін до ст. 111 КК. Саме другий проєкт став законом, однак в остаточній його редакції положення, які стосувалися колабораціонізму, були виключені [2].

Зі впливом більш як трьох років у 2017 р. можна зафіксувати першу хвилю подібних законопроєктів, ініційованих під час роботи ВРУ VIII скликання: 1) № 7425 (від 20 грудня 2017 р.), 2) № 7426 (від 20 грудня 2017 р.) та 3) № 6170 (від 9 березня 2017 р.) [3]. Один з них пропонував додатково до вже передбачених у КК форм співпраці з ворогом (насамперед, в частині державної зради) запровадити некримінальну відповідальність люстраційного характеру. Інші – так чи інакше передбачали криміналізацію (у т.ч. й подвійну) колабораційної діяльності як в межах уже існуючої статті про державну зраду, так і в окремій статті 111-1 КК.

У ВРУ IX скликання було зареєстровано декілька законопроєктів про криміналізацію колабораційної діяльності. Перший з них – це проєкт № 2549 (від 6 грудня 2019 р.), яким пропонувалося доповнити КК статтею 111-1 і встановити кримінальну відповідальність за колабораціонізм, визначивши його проте, як особливу форму державної зради [4]. У 2021 р. спостерігалась друга хвиля антиколабораціоністських законопроєктів: 1) № 5135 (від 23 лютого 2021 р.), 2) № 5143 (від 24 лютого 2021 р.) і 3) № 5144 (від 24 лютого 2021 р.). Трохи більше року ці законопроєкти залишалися без руху. Готовність до їх розгляду та прийняття дедалі слабшала. Натомість у 2020-2021 рр. велася активна робота з розробки проєкту Закону «Про засади державної політики перехідного періоду» [5], який був зареєстрований у ВРУ 09 серпня 2021 р. (№ 5844) та був спрямований на досягнення цілей реінтеграції тимчасово окупованих (деокупованих) територій та їхніх мешканців, розбудови сталого миру та неповторення окупації [6].

Як наслідок, на науковому та законодавчому рівнях було сформовано негласний обережний консенсус про недоречність (неслушність) розгляду питання про відповідальність за колабораціонізм. Так, 10 червня 2021 р. на рівні комітетів ВРУ в Києві було проведено круглий стіл за широкої участі зацікавлених стейкхолдерів щодо відповідальності за колабораціонізм [7], у ході якого більшість учасників дійшли висновку, що кримінальна відповідальність за колабораціонізм вже передбачена чинним КК України в достатній мірі, а розширення криміналізації призведе до непропорційного обмеження прав людини та може бути використано як аргумент у ворожій пропаганді. Також 21 січня 2022 р. у Харкові було проведено круглий стіл під головуванням Віцепрем'єр-міністерки І.А. Верещук щодо державної політики перехідного періоду [8], в ході якого учасники відзначили, що розширення та посилення відповідальності за колабораціонізм певною мірою дисонує з цілями деокупації та реінтеграції окупованих територій.

Проте новий віроломний неспровокований виток агресії Російської Федерації проти України, що розпочався вранці 24 лютого 2022 року, змусив законодавців реагувати. Як наслідок, 03 березня 2022 р. ВРУ розглянула проекти №№ 5143 і 5144 та прийняла їх як закони. За своїм змістом прийняті закони передбачають змішані – кримінальні та некримінальні – негативні правові наслідки вчинення форм колабораційної діяльності, вказаних у ст. 111-1 КК.

Проектом № 5144 КК доповнюється статтею 111-1 «Колабораційна діяльність», якою передбачено кримінальну відповідальність за співпрацю з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією та/або її збройними чи воєнізованими формуваннями у військовій, політичній, інформаційній, адміністративній, господарській та трудовій сферах, а також застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб у разі вчинення їх уповноваженими особами колабораційної діяльності від імені цих юридичних осіб.

Положення проєкту №5143 встановлюють некримінальні за своєю суттю негативні наслідки вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК:

а) для фізичної особи, яка вчинила передбачене ст.111-1 КК правопорушення: неможливість бути кандидатом на місцевих виборах, членом виборчих комісій, офіційним спостерігачем та деякими іншими учасниками виборчого процесу; неможливість комплектування законних збройних формувань України такими особами; обмеження в доступі до державної таємниці;

б) для юридичної особи, уповноважена особа якої вчинила передбачене ст.111-1 правопорушення: заборона політичної партії, громадського об'єднання, релігійної організації, благодійної організації, заборона діяльності професійних спілок і громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону.

Незважаючи на те, що підставою для настання негативних некримінальних правових наслідків є засудження відповідної особи за вчинення акту колабораційної діяльності (ст.111-1 КК), вони передбачені не КК, а іншими законами України. Факт засудження (судимості) слугує юридичним фактом, що змінює правовий стан (становище) особи.

(Ця публікація здійснена за підтримки Національного фонду досліджень України (реєстраційний номер проєкту 2021.01/0106))

Список джерел

1. Про забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованих територіях України: проєкт Закону №4473 від 17.03.2014. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50285
2. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>
3. Про захист української державності від проявів колабораціонізму: проєкт Закону №7425 від 20.12.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63192; Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо колабораціонізму та посилення відповідальності за державну зраду): проєкт Закону № 7426 від 20.12.2017. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/>

- webproc4_1?pf3511=63193; Про заборону колабораціонізму: проєкт Закону № 6170 від 09.03.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61312
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораціонізм): проєкт Закону № 2549 від 06.12.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67568
  5. Про засади державної політики перехідного періоду: проєкт Закону № 5844 від 09.08.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72625
  6. Пояснювальна записка до проєкту Закону «Про засади державної політики перехідного періоду» № 5844 від 09.08.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72625
  7. Законодавче врегулювання форм відповідальності за колабораціонізм як складової реінтеграційного процесу тимчасово окупованих територій України обговорено під час круглого столу, спільно проведеного двома парламентськими комітетами. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/210038.html
  8. Державна політика в сфері реінтеграції тимчасово окупованих територій України стала предметом обговорення широкого кола експертів. URL: <https://nlu.edu.ua/derzhavna-polityka-v-sferi-reintegracziyi-tymchasovo-okupovanyh-terytorij-ukrayiny-stala-predmetom-obgovorennya-shyrokogo-kola-ekspertiv/>

Ходаківський М.,

кандидат політичних наук, старший науковий співробітник
Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України

ЗАБОРОНА ТА ПРИПИНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКИ (МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ) В УКРАЇНІ

1. Українська православна церква Московського патріархату є активним учасником російсько-української війни 2014–2022 років на боці держави-агресора. Ще під час підготовки першого російського вторгнення в Україну та анексії Криму у 2014 році, УПЦ (МП) використовувалось як для здійснення інформаційно-психологічних операцій проти України, так і для проведення розвідувальних заходів на території України. Загальновідомим є факт участі Ігоря Стрелкова (Гірка) у привезенні в Україну православної святині «Дари волхвів» в січні 2014 рр. Заходи із виставлення ікони в Києві та Криму супроводжувались відповідною розвідувальною діяльністю [1]. Під час окупації окремих районів Донецької області в Святогірській лаврі зберігалася зброя та ховалися бойовики [2]. Взагалі, перелік фактів співробітництва УПЦ МП з державою-агресором величезний і постійно збільшується [3].

Також в цьому контексті важливим є те, що статтею 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» до основних реальних та потенційних загроз національній безпеці України, стабільності в суспільстві в інформаційній сфері віднесено намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації.

2. Юридична оцінка діяльності УПЦ МП та накладення на неї відповідних санкцій ускладнюються непрозорою структурою цієї релігійної організації та застосуванням різноманітних юридичних маніпуляцій в основоположних нормативних документах, що регламентують її діяльність (починаючи з офіційного найменування церкви – Українська православна церква), а також великою кількістю місцевих релігійних організацій, що у своїй сукупності і складають УПЦ МП [4].

3. Основними внутрішніми нормативними документами, що регламентують діяльність УПЦ МП є Статут про управління Української Православної Церкви [5] та Статут Російської Православної Церкви [6].

Статут про управління УПЦ чітко вказує на входження УПЦ до складу РПЦ. Зокрема, відповідно до пункту 5 розділу I Українська Православна Церква є самокерованою частиною Російської Православної Церкви.

В Українській Православній Церкві вища влада належить Собору УПЦ. Відповідно до пп. б), в) пункту 6 розділу II до обов'язків Собору УПЦ, зокрема, належить збереження канонічної єдності Української Православної Церкви, а також її канонічної єдності з Російською Православною Церквою та з усіма помісними православними церквами; нагляд за втіленням у життя рішень помісних соборів Російської Православної Церкви.

Відповідно до пункту 5 розділу III Собор єпископів УПЦ, що має всю повноту влади, діє на підставі священних канонів церкви, постанов помісних і архієрейських соборів Російської Православної Церкви, а також соборів Української Православної Церкви.

Згідно з пунктом 1 розділу V керівник УПЦ, митрополит, обирається пожиттєво єпископатом Української Православної Церкви і благословляється святішим Патріархом московським і всієї Русі. Митрополит Київський і всієї України є постійним членом священного Синоду Російської Православної Церкви – керівного органу цього релігійного об'єднання.

У свою чергу розділ X Статуту РПЦ окреслює права УПЦ у складі РПЦ, а також обмеження цих прав. Зокрема, УПЦ є «самокерованою церквою з правами широкої автономії» (а не автокефалії, яка в православній традиції є синонімом незалежності); статут УПЦ затверджує предстоятель УПЦ і схвалює Патріарх московський та всієї Русі; предстоятеля УПЦ благословляє Патріарх московський і всієї Русі; ім'я предстоятеля УПЦ згадується лише після імені Патріарха московського і всієї Русі (це чітка і недвозначна ознака канонічної підпорядкованості); рішення про утворення епархій та визначення її територіальних меж затверджується архієрейським собором РПЦ; архієреї УПЦ є членами помісного та архієрейського соборів РПЦ і беруть участь в їхній роботі і в засіданнях священного Синоду РПЦ; рішення помісного та архієрейського соборів РПЦ

є обов'язковими для УПЦ; суд архієрейського собору РПЦ є церковним судом вищої інстанції для УПЦ.

4. Питання заборони та припинення діяльності УПЦ МП може вирішуватися кількома шляхами.

4.1. Найпростішим й найочевиднішим є припинення релігійної організації шляхом застосування новоствореного механізму засудження її уповноважених осіб за вчинення кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України, передбаченого статтею 111-1 Кримінального кодексу України (колабораціонізм), що передбачено пунктом 5 частини четвертої статті 16 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації».

4.2. Останнім часом в українському суспільстві велася дискусія щодо створення законодавчого механізму унормування діяльності деструктивних релігійних організацій («сект») дія якого може бути розповсюджена на УПЦ (МП).

4.3. Чинне на сьогодні законодавство шляхом нескладного коригування дозволяє припинити діяльність УПЦ (МП) на підставі її зв'язку з державою-агресором. Ще 20 грудня 2018 року Верховна Рада України ухвалила закон «Про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України», яким зобов'язала змінити назву УПЦ (МП). Відповідно до результатів релігієзнавчої експертизи, затвердженої Наказом Міністерства культури № 37 від 25 січня 2019 р УПЦ МП має називатись Українська Православна Церква в єдності з Російською православною церквою. Однак 22 квітня 2019 року, окружний адміністративний суд Києва, в якості забезпечення позову, призупинив процес перейменування Української православної церкви (Московського патріархату).

Встановлення певних законодавчих заборон та обмежень через зв'язок із державою-агресором широко застосовується у чинному українському законодавстві. Так в абзаці тринадцятому частини першої преамбули Закону України «Про особливості державної політики

щодо забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях в Донецькій і Луганській областях» визначено, що Російська Федерація чинить злочин агресії проти України та здійснює тимчасову окупацію частини її території за допомогою збройних формувань Російської Федерації, тобто є державою-агресором.

Закони України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про гастрольні заходи в Україні», «Про кінематографію», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України», «Про санкції» «Про внесення змін до деяких законів України щодо обмеження доступу на український ринок іноземної друкованої продукції антиукраїнського змісту» тощо створили відповідний механізм захисту культурного простору України в умовах тоді ще гібридної агресії.

Відповідно до частини третьої статті 8 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» держава визнає право релігійної громади на її підлеглість у канонічних та організаційних питаннях будь-яким діючим в Україні та за її межами релігійним центрам (управлінням) і вільну зміну цієї підлеглості шляхом внесення відповідних змін до статуту (положення) релігійної громади. Зрозуміло, що підлеглість релігійним центрам держави-агресора повинна бути заборонена.

4.4. Також в якості прецеденту може бути використано прийняття Верховною Радою України Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», яким засуджено комуністичний та націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарні режими, визначено правові основи заборони пропаганди їх символіки та встановлено порядок ліквідації символів комуністичного тоталітарного режиму.

Чинний нині в Російській Федерації тоталітарний фашистський режим, що поставив на меті «остаточне вирішення українського питання» цілком заслуговує на політико-правову оцінку, аналогічну

комуністичному та націонал-соціалістичному (нацистському) тоталітарним режимам. Складовою частиною і одним із «стовпів» цього режиму є РПЦ та її український «місцевий осередок».

5. В контексті заборони та припинення діяльності УПЦ (МП), потребує свого нормативного врегулювання питання націоналізації майна, що знаходиться у власності релігійних організацій УПЦ (МП).

Список джерел

1. Эксперты и СБУ подтверждают причастность к терроризму членов делегации, сопровождавшей «Дары волхвов» в Украине. URL: <https://www.religion.in.ua/news/vazhlyvo/25833-yeksperty-i-sbu-podtverzhdayut-prichastnost-k-terrorizmu-chlenov-delegacii-soprovozhdavshej-dary-volxvov-v-ukraine.html>
2. Святогорская лавра УПЦ (МП) укрывала боевиков и оружие, – генерал-майор ВСУ. URL: https://risu.ua/ru/svyatogorskaya-lavra-upc-mp-ukryvala-boevikov-i-oruzhie-general-mayor-vsu_n88684
3. Казаки разбойники: итоги. URL: https://petrimazepa.com/kazaki_razboiniki_itogi
4. Перелік релігійних організацій див.: URL: https://ukurier.gov.ua/media/files/2019-1/%D0%B2%D1%81%D1%96%20%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B8_.pdf
5. Статут про управління Української Православної Церкви. URL: <http://orthodox.org.ua/article/statut-pro-upravl%D1%96nnya-ukra%D1%97nsko%D1%97-pravoslavno%D1%97-tserkvi-1>
6. Устав Русской Православной Церкви. URL: <http://www.patriarchia.ru/ua/db/document/133114/>

Яковюк І.,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права
Європейського Союзу Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Рубашенко М.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри
кримінального права № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Шульженко Н.,

кандидат юридичних наук, доцент, асистент кафедри
кримінального права № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ (СТ. 111-1 КК): ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ТА ДЕЯКІ ЗАКОНОДАВЧІ НЕДОЛІКИ

3 березня 2022 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність) [1], який набрав чинності з 00.00 год. 16 березня 2022 р. Цим Законом КК було доповнено ст. 111-1 КК «Колабораційна діяльність».

1. Конструктивно нова стаття стала найбільшою як за кількістю частин, так і за обсягом тексту серед усіх статей Особливої частини КК. Вона складається з восьми частин, що передбачають різні за характером діяння та ступенем суспільної небезпечності кримінальні правопорушення. У певному сенсі вона є сумішшю (чи то відображенням) положень багатьох проєктів законів, зареєстрованих у Верховній Раді України протягом трьох останніх скликань. Охоплення однією статтею декількох видів правопорушень водночас підтверджує і сам законодавець, який використовує формулювання «вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, передбачених статтею 111-1...», вносячи зміни цим же Законом до статей 55 та 96-3 КК. Стаття також містить примітку з чотирьох пунктів (абзаців), у кожному з яких пояснюються окремі поняття, вживані в частинах цієї статті.

Перші сім частин нової статті містять основні склади колабораційної діяльності, у ч.8 передбачено кваліфікуючі (обтяжуючі) ознаки злочинів, передбачених чч. 5–7. При цьому аналіз санкцій показує, що правопорушення, передбачені чч. 1–2, є кримінальними проступками проти основ національної безпеки України (!), оскільки караються виключно позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Зважаючи на те, що назва розділу I Особливої частини «Злочини проти основ національної безпеки України» змін не зазнала, можна припустити, що йдеться про законодавчий недогляд (помилку). Її наслідком імовірно стане неможливість застосування за вчинення цих кримінальних проступків окремих негативних кримінально-правових наслідків, зокрема передбачених ч. 5 ст. 49 КК (давність буде застосована), ч. 2 ст. 59 КК (конфіскація майна незважаючи на передбачення в санкції не може бути застосована).

2. Приписи нової статті спрямовані на охорону основ національної безпеки України, на що вказує передусім розміщення її саме в розділі I Особливої частини КК. До того ж у пояснювальній записці до проекту закону також аргументується, що «колабораціонізм як явище підриває національну безпеку України та становить безпосередню загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційному ладу та іншим національним інтересам України...» [2]. Не викликає сумнівів, що положення ст. 111-1 КК в кінцевому рахунку охороняють «основи основ» Українського народу, суспільства та держави: незалежність, суверенітет, територіальну цілісність та основи конституційного ладу, особливо з огляду на контекст подій, у яких приймався згаданий Закон. Разом з тим, зважаючи на різний характер діянь, очевидно, можна вести мову про диференціацію основних та додаткових *безпосередніх об'єктів* правопорушень, передбачених різними частинами ст.111-1 КК.

3. Основна відмінність різних правопорушень колабораційної діяльності полягає в *об'єктивній стороні*. Узагальнено колабораційна діяльність може полягати в таких діяннях:

1) публічне заперечення: а) здійснення збройної агресії проти України, б) встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України (ч. 1);

2) публічні заклики до: а) підтримки рішень та/ або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, б) до співпраці з агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, в) до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окупованій території України (ч.1); г) до проведення незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території (ч. 5);

3) добровільне зайняття посади: а) не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора (ч.2), б) пов'язаної з виконанням таких функцій (ч. 5); в) в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території (ч. 7);

4) добровільне обрання до вказаних органів (ч. 5);

5) участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території (ч. 5);

6) здійснення пропаганди в закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України (ч. 3);

7) дії, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти (ч. 3);

8) передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території (ч.4);

9) провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора (ч. 4);

10) організація та проведення заходів політичного характеру та/або здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або уникнення нею відповідальності за збройну агресію

проти України, за відсутності ознак державної зради, а так само активна участь у таких заходах (ч. 6);

11) добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України (ч. 7).

Передбачені в частинах з першої по сьому нової статті складу кримінальних правопорушень за своєю конструкцією є формальними, тобто визнаються закінченими з моменту вчинення діяння, а настання певного суспільно небезпечного наслідку (напр., загибелі людей чи іншої фізичної шкоди, заподіяння матеріальної шкоди чи шкоди у виді порушення цілісності території, захоплення влади, встановлення влади окупанта) не є обов'язковою ознакою.

Матеріальною є конструкція складу правопорушення, передбаченого ч.8 ст.111-1 КК, оскільки воно вважатиметься закінченим з моменту спричинення загибелі людей (тобто заподіяння смерті хоча б одній людині) або настання інших тяжких наслідків. Визначення останніх надається в пункті 4 примітки, згідно якого тяжкими наслідками вважається шкода, що в одну тисячу і більше разів перевищує Н.М.Д.Г. (тобто, понад 1 240.5 тис. грн на 2022 рік). Очевидним недоліком є виділення законодавцем тільки одного виду фізичної шкоди – смерті людини, натомість заподіяння тяжкого тілесного ушкодження одній особі або середньої тяжкості тілесних ушкоджень багатьом особам, а так само – заподіяння шкоди по лінії основного безпосереднього об'єкта (напр., фактична окупація частини території ворогом) не згадуються. Більш вдалим було б формулювання в примітці тяжких наслідків у такий спосіб – «тяжкими наслідками, якщо вони полягають у заподіянні матеріальної шкоди, є ...».

4. Суб'єкт більшості з цих діянь є спеціальним, ним може бути лише громадянин України, однак діяння, передбачені чч. 4 і 6, можуть бути вчинені загальним суб'єктом.

5. Суб'єктивна сторона колабораційної діяльності, передбаченої чч. 1–7 ст. 111-1 КК, характеризується прямим умислом, а в окремих випадках і метою (чч. 3 і 6). Злочин, передбачений ч. 8 ст. 111-1 КК, характеризується прямим умислом до діяння та умислом або необережністю до наслідків.

(Ця публікація здійснена за підтримки Національного фонду досліджень України (реєстраційний номер проєкту 2021.01/0106)).

Список джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність): Закон України №2108-IX від 03 березня 2022 р. Голос України. №56 (7806). 2022. URL: <http://www.golos.com.ua/article/357225>
2. Пояснювальна записка до Проєкту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)» № 5144 від 24.02.2021 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/25699>

Розділ IV. ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ТРАНСФОРМАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Анакіна Т.,
кандидат юридичних наук, доцентка кафедри права ЄС
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

МЕХАНІЗМ ТИМЧАСОВОГО ЗАХИСТУ В ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

24.02.2022 Російська Федерація розпочала жорстоку, кровопролитну війну щодо України. Грубо порушуючи принципи Статуту ООН та засади міжнародного гуманітарного права, представники держави-агресора повномасштабно знищують цивільні об'єкти, вбивають та тероризують мирне населення, вдаються до інших заборонених засобів та методів ведення війни. У пошуках безпеки, захисту та допомоги за 19 неповних днів війни, за даними УВКБ ООН, станом на 13:00 14.03.2022 близько 3 млн осіб були вимушені залишити територію нашої країни.

Європейська Рада, що об'єднує представників усіх країн ЄС найвищого рівня, у своїх Висновках від 24.02.2022 засудила військову агресію Росії, заявила про масштабну підтримку України та її народу. Згодом, 04.03.2022 Рада ЄС Імплементативним Рішенням 2022/383 визнала факт масового переміщення осіб із України та можливість застосувати до таких осіб механізму тимчасового захисту, визначеного Директивою 2001/55/ЄС від 20.07.2001 про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та несення їхніх наслідків (далі – Директива 2001/55/ЄС).

У праві ЄС механізм тимчасового захисту почав формуватися під впливом масштабних міграційних процесів у результаті військових конфліктів у колишній Югославії на початку 1990-х років.

25.09.1995 р. Рада ЄС ухвалила Резолюцію про розподіл відповідальності щодо прийому та проживання переміщених осіб на тимчасовій основі, а 04.03.1996 – Рішення 96/198/ЖНА відповідні процедури щодо цього. Зазначені акти мали рекомендаційний характер. Згодом, Амстердамським договором 1997 р. було закріплено норму про можливість надання тимчасового захисту тривалістю до шести місяців у зв'язку із значним і раптовим переміщенням громадян третіх країн та застосуванням заходів на користь заінтересованих держав-членів, а також необхідність визначення єдиних для усіх держав-членів обов'язкових мінімальних стандартів. Події Косівської війни 1999 р. активізували законодавчі заходи Союзу, під впливом чого було прийнято Директиву 2001/55/ЄС, яка на сьогодні залишається ключовим нормативним актом ЄС із тимчасового захисту. Зазначена Директива є обов'язковою для усіх держав-членів за виключенням Ірландії та Данії (п. п. 25, 26 преамбули).

Відповідно до ст. 2 Директиви 2001/55/ЄС «тимчасовий захист – це виняткова процедура, що спрямована на забезпечення негайного та обмеженого у часті захисту у разі масового або неминучого надходження переміщених із третіх країн осіб, які не можуть повернутися до країни свого походження, якщо також існує ризик того, що [окрема національна] система надання притулку не здатна впоратися з таким надходженням осіб без негативних наслідків для її ефективного функціонування в інтересах зацікавлених осіб та інших осіб, що звертаються за таким захистом».

Метою Директиви 2001/55/ЄС є, з одного боку, запровадження єдиних для держав-членів мінімальних стандартів щодо надання тимчасового захисту, а з іншого, – встановлення балансу відповідальності між державами-членами, як тими, що відчують найбільший міграційний тиск через специфіку географічного розташування, так і тими, що розташовані порівняно далеко від такого впливу.

Важливо звернути увагу, що міграційна сфера, у тому числі правовідносини із тимчасового захисту, охоплюються спільною компетенцією ЄС у рамках Простору свободи, безпеки і справедливості (ст. 4.2j Договору про функціонування ЄС). Це означає, що законодавче регулювання можуть здійснювати як ЄС, так і держави-члени з урахуванням принципу субсидіарності. На сучасному етапі у цьому сегменті право ЄС (Директива 2001/55/ЄС) встановлює лише

мінімальні стандарти, що мають бути впроваджені державами-членами, надаючи останнім широкі дискреційні повноваження. Відтак, держави можуть запроваджувати більш сприятливі умови у рамках тимчасового захисту. Водночас у національному законодавстві держав-членів можуть існувати відмінності у процедурі надання тимчасового захисту та обсязі гарантованих прав.

Зауважимо, тимчасовий захист – це один із правових статусів громадян третіх країн у межах спільної європейської системи притулку, поряд зі статусом біженця та статусом особи, якій надається додатковий захист, що є різновидами міжнародного захисту та мають свої відмінності щодо процедури набуття та обсягу окремих прав. Водночас надання тимчасового захисту особі не обмежує її у праві звернутися із клопотанням про набуття статусу біженця (ч. 1 ст. 17 Директиви 2001/55/ЄС). Особам, що підпадають під дію механізму тимчасового захисту, надається право обирати державу-члена ЄС, в якій вони бажають отримати захист (п. 16 Рішення 2022/383). Це є однією із ключових відмінностей у порівнянні із зверненням за міжнародним захистом, який ґрунтується на «правилі першої країни в'їзду». Водночас тимчасовий захист, як і міжнародний захист, надається особі лише на території тієї держави-члена, де вона набула відповідний статус. Процедура надання тимчасового захисту є спрощеною та більш швидкою. Зокрема, за законодавством Іспанії розгляд клопотання Офісом з притулку і біженства має відбутися упродовж 24 годин (для порівняння: у разі міжнародного захисту розгляд може тривати до 21 місяця та передбачати деталізовані інтерв'ювання особи). Термін дії тимчасового захисту становить 1 рік, та може бути продовжений автоматично ще на 1 рік (ч. 1 ст. 4 Директиви 2001/55/ЄС) (для порівняння: у випадку біженства дозвіл на проживання видається щонайменше на 3 роки з можливістю пролонгації, а додаткового захисту – 1 рік з можливістю продовження на 2 роки). При цьому тимчасовий та міжнародний захист передбачають комплекс прав, що мають бути гарантовані особі: право на проживання в приймаючій державі-члені ЄС, право на працю, право на соціальне забезпечення та охорону здоров'я, право на єдність сім'ї тощо.

Баймуратов М.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри політології та правових наук
Південноукраїнського національного педагогічного
університету ім. К.Д. Ушинського, Заслужений діяч
науки і техніки України,

Кофман Б.,

доктор юридичних наук, старший дослідник,
професор кафедри права, політології та міжнародних відносин
Університету імені А. Нобеля, Заслужений юрист України

ПРО РОЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

1. Агресивна війна РФ проти України актуалізувала суттєву роль органів місцевого самоврядування (далі – ОМСВ) нашої держави та територіальних громад (далі – ТГ), що ними очолюються, в організації опору окупаційним військам, причому як в ординарних умовах ведення бойових дій на їх території, так й в екстраординарних умовах в період тимчасового захвату території.

Світ вже став свідком дій окупаційних військ, що скеровані проти правового статусу ОМСВ (Херсон, Мелітополь, Бердянськ), коли агресор діє шляхом створення квазілегітимних органів місцевої влади, використовуючи суб'єктів, що згодні на колаборацію з ним, або арештовує чи бере у заручники міських та сільських голів (Мелітополь тощо) або службовців ОМСВ, – з метою залякування членів ТГ та зламу їх спротиву окупаційній владі.

Отже, можна констатувати, що у веденні війни агресор робить суттєву ставку на формування відповідної підтримки своїм діям з боку ТГ та їх ОМСВ, формуючи квазілегітимні локальні структури управління, розраховуючи на їх підтримку у питаннях свого постачання і забезпечення та намагаючись створити буцім-то «стабільні умови життєдіяльності» локальних спільнот в умовах воєнних дій.

2. В умовах воєнного стану в Україні можна визначити чотири основних сфери (форми) загальної діяльності ОМСВ та ТГ, що ними очолюються:

А) в умовах функціонування ОМСВ та ТГ на територіях, що не задіяно у воєнних діях;

Б) в умовах функціонування ОМСВ та ТГ на територіях де проходить воєнне протистояння з агресором;

В) в умовах функціонування ОМСВ та ТГ на територіях, що тимчасово опинились під контролем окупаційних військ;

Г) в умовах функціонування ОМСВ та ТГ на територіях, що тимчасово були під контролем окупаційних військ та які повернулися під контроль української влади.

Отже, в залежності від кожної з форм такої діяльності ОМСВ та ТГ, що ними очолюються, повинні здійснювати відповідний комплекс організаційних та організаційно-правових заходів, що насамперед скеровані на:

А) на забезпечення стабільної життєдіяльності ТГ та одночасну підтримку зусиль ЗСУ щодо відбиття нападу агресора;

Б) на захист членів ТГ від негативного впливу вражаючих факторів воєнних дій, що здійснюються на території ТГ;

В) на організації функціонування ТГ в умовах воєнної окупації її території з метою недопущення негативних наслідків такого правового режиму та формування його у відповідності до норм і звичаїв міжнародного гуманітарного права;

Г) на відновлення стабільних умов функціонування ТГ після деокупації територій ТГ.

3. Залишаючи за рамками цього дослідження організацію ОМСВ безпосереднього спротиву супротивнику в процесі ведення воєнних дій та тимчасової окупації території, хочемо зосередитись на виконанні ОМСВ своїх основних функцій, що витікають з їх правового статусу, що наданий ним законодавством України.

В умовах функціонування ОМСВ та ТГ на територіях, що не задіяно у воєнних діях, на перший план впливає організаційна, управлінська та координуюча функція ОМСВ щодо створення належних умов функціонування ТГ у відповідності до законодавства держави про воєнний стан.

В умовах функціонування ОМСВ та ТГ на територіях, де проходить воєнне протистояння з агресором, на перший план виходить організаційна та правозахисна функція ОМСВ, які спрямовані на організацію охорони і захисту життя членів ТГ через забезпечення комплексу заходів профільної спрямованості скерованих на зниження негативного впливу вражаючих факторів воєнних дій.

В умовах функціонування ОМСВ та ТГ на територіях, що тимчасово опинились під контролем окупаційних військ, – актуалізується організаційна, управлінська та міжнародно-правова функція ОМСВ щодо організації на основі національного законодавства України та норм міжнародного гуманітарного права відповідного правового режиму, – основною метою якого виступає організація місцевого життя в контексті охорони і захисту життя і здоров'я членів ТГ та здійснення відповідних заходів щодо зберігання реальної керованості територією та локальною спільнотою, – через забезпечення мінімальних стандартів їх функціонування.

В умовах відновлення стабільних умов функціонування ТГ після деокупації територій ТГ актуалізуються організаційна, організаційно-правова, координаційна та господарська функції ОМСВ, – в основі яких лежать питання відновлення локального господарства та, пристосування територій до функціонування на них ТГ.

4. На жаль, треба констатувати, що наведені положення в основному торкаються ведення воєнних дій лише на конвенційній основі, – бо в умовах її ведення неконвенційними заходами і методами, що спостерігається в цей час по відношенню до населених пунктів малої, середньої та великої чисельності (фактично використовуються методи «тотальної війни»), вони втрачають як логіку своєї реалізації, так і реальні можливості впливу ОМСВ на події, що відбуваються та супроводжуються повним руйнуванням інфраструктури місць проживання і великими жертвами серед мирного населення – членів ТГ.

Білоусов М.,
аспірант кафедри права Європейського Союзу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЗАХИСТ ДІТЕЙ-МІГРАНТІВ З УКРАЇНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ У ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

24 лютого 2022 року російська федерація розпочала кровопролитну війну проти України. Ворогами знищуються не лише військові об'єкти, а й багато цивільних об'єктів, таких як: дитячі будинки, лікарні, пологові будинки, школи, дитячі садочки та ін. У засобах масової інформації з'являються непоодинокі новини про пошук дітей у зоні вогню або про те, що постраждалі діти вивезені з таких територій без батьків заради їхньої безпеки. Особливо чуттєвою стала історія 11-річного хлопця, який самостійно перетнув українсько-словацький кордон з метою пошуку безпечного місця перебування.

Таким чином, вважаємо, що питання захисту дітей, які страждають від агресії Росії проти України є достатньо актуальним, адже досить часто такі діти залишаються одні та вимушені мігрувати з місць ведення бойових дій на безпечну територію Європейського Союзу.

Джерела права ЄС не містять визначення поняття «діти-мігранти», проте його можна запропонувати, комбінуючи поняття «дитини» за Конвенцією ООН 1989 року про права дитини та «мігрант» за Регламентом Європейського Парламенту та Ради № 862/2007 від 11 липня 2007 року про Статистику Спільноти про міграцію та міжнародний захист та скасування Регламенту Ради (ЄЕС) № 311/76 про складання статистичних даних про іноземних працівників, значення яких використовується у праві ЄС: дитина-мігрант у праві ЄС – це особа, яка не досягла 18 років, яка з різних причин встановлює своє місце звичайного проживання на території держави-члена ЄС протягом періоду, який може бути більшим за 12 місяців, попередньо проживаючи в іншій державі-члені ЄС, або третій країні, або яка раніше проживала на території держави-члена ЄС, а потім з різних причин переїхала зі свого місця звичайного проживання з держави-члена ЄС протягом періоду, що перевищує 12 місяців.

До Європейського Союзу діти-мігранти зараз із України можуть потрапити легально не лише у супроводі батьків, а й супроводі інших родичів, діда чи баби, брата чи сестри, чи навіть у супроводі сусідів. Історія запорізького хлопчика показує, що потрапити на територію Європейського Союзу діти-мігранти можуть навіть самотійно, без дорослих.

Відповідно до Кваліфікаційної Директиви 2011/95/EU, неповнолітній без супроводу – це неповнолітній, який прибуває на територію держави-члена ЄС без супроводу дорослих, який відповідає за неповнолітнього відповідно до закону чи усталеної практики цієї держави-члена, і до тих пір, поки неповнолітній не знаходиться під опікою такого дорослого; або такий неповнолітній, який залишається без супроводу після в'їзду на територію держави-члена ЄС.

Варто зазначити, що незважаючи на те, чи дитина-мігрант самотійно чи у супроводі дорослих знаходиться на території держави-члена ЄС, вона має певний обсяг прав, гарантований нормами права Європейського Союзу.

Відповідно до Хартії основних прав Європейського Союзу, яка має «конституційний» характер у праві Європейського Союзу, будь-яка дитина на території Європейського Союзу має право на навчання та заборону на дитячу працю.

Резолюція Ради від 26 липня 1997 р. про неповнолітніх без супроводу, які є громадянами третіх країн, визначила керівні принципи поведіння з такими дітьми у питаннях їх прийому, перебування, повернення та надання притулку, встановила заходи по боротьбі із незаконною торгівлею людьми та незаконним ввозом таких дітей на територію Європейського Союзу. Разом із тим, необхідно підкреслити, що за загальним принципом, будь-яке рішення, прийняте стосовно дитини-мігранта, має приділятися якнайкращому забезпеченню її інтересів.

Шенгенський кодекс про кордони також містить певні норми стосовно дітей-мігрантів. Зокрема, прикордонники мають приділяти особливу увагу дітям, які прибувають самотійно чи у супроводі, проте такі діти мають проходити таку ж перевірку, як і дорослі. Якщо дитина-мігрант все ж без супроводу, то прикордонники мають забезпечити, щоб такі діти не покинули територію ЄС та не були викрадені сторонніми людьми.

Стосовно надання притулку, то спеціальні умови такого надання містяться у Директиві про умови прийому, яка визначає мінімальні стандарти прийому осіб, які шукають притулку. Держави-члени ЄС повинні забезпечити представництво дитини-мігранта, якщо вона прибула без супроводу, призначивши їй законного опікуна чи іншу відповідальну за неї особу; забезпечити розміщення дітей-мігрантів без супроводу у родини або у спеціальні заклади виховання і намагатися майже не змінювати їй місце проживання з метою зменшення стресів для таких дітей.

Важливим правом для дітей-мігрантів, особливо для дітей-мігрантів без супроводу, є право на возз'єднання із сім'єю, яке гарантоване Директивою Ради 2003/86/ЄС від 22 вересня 2003 року, яка визначає умови реалізації права на возз'єднання сім'ї громадянами третіх країн, які на законних підставах проживають на території держав-членів. Директива назвала возз'єднання дитини з членами сім'ї, які перебувають на їхній території, одним із запобіжних заходів до повернення.

Нарешті, важливо зазначити стосовно затримання дітей-мігрантів на території Європейського Союзу як міри останньої черги. Відповідно до Директиви 2013/33/ЄС Європейського парламенту та Ради від 26 червня 2013 року, що встановлює стандарти прийому заявників на міжнародний захист, яка передбачає, що дітей-мігрантів тримають під вартою лише як останній варіант і після того, як буде встановлено, що інші менш примусові альтернативні заходи не можуть ефективно застосовуватися. Таке тримання під вартою має бути дуже коротким за періодом часу і повинно докладатися всіх зусиль для звільнення затриманих дітей-мігрантів та розміщення їх у придатне для них житло.

Таким чином, діти-мігранти, які внаслідок збройної агресії Росії проти України опинилися на території Європейського Союзу, через вікову, психічну та фізичну вразливість потребують особливого правового захисту. Джерела права Європейського Союзу гарантують дітям-мігрантам достатній обсяг прав та захисних механізмів у відповідності із принципом забезпечення якнайкращих інтересів дитини.

Брюховецька М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства Полтавського університету
економіки і торгівлі

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СУРОГАТНЕ МАТЕРИНСТВО В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Програми застосування сурогатного материнства, як і в багатьох інших державах, в Україні існують багато років. На сьогодні проблема сурогатного материнства у розрізі міждержавного значення особливо загострилась в результаті вторгнення на територію України російських військ та окупації території держави.

Правовідносини сурогатного материнства потребували удосконалення правової регламентації й до цього, а в умовах бойових дій їх учасники взагалі залишились незахищеними та поза межами будь-якого нормованого регулювання.

Американські видання повідомляють, що в результаті бойових дій на території України десятки дітей, народжених від сурогатних матерів, з 24 лютого 2022 року не можуть бути передані своїм біологічним батькам, які є громадянами Німеччини, Франції та Канади [1].

Введення воєнного стану, обмеження пересування, активне ведення бойових не лише юридично, але й фізично ускладнює перетин українського кордону.

Не дивлячись на те, що деяким жінкам вдалось евакуюватись до сусідніх з Україною держав, виникає інша проблема. Не всі держави, які надають тимчасовий захист та приймають біженців, дозволяють застосовувати сурогатне материнство на території своєї країни. Відтак, виникає питання щодо реєстрації народженої дитини. В умовах бойових дій зв'язок між потенційними батьками та медичним закладам й сурогатною матір'ю втрачений, а відтак, подальша доля народженої дитини залишиться невідомою.

Відповідно до частини другої статті 123 Сімейного кодексу України у разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, батьками дитини є подружжя [2].

Частиною першою статті 144 Сімейного кодексу України встановлено, що батьки зобов'язані невідкладно, але не пізніше одного місяця від дня народження дитини, зареєструвати народження дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану.

Порядком застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 № 787 визначеною, що реєстрація дитини, народженої за методом сурогатного материнства, здійснюється з документом, що підтверджує факт народження дитини цією жінкою, подається заява про її згоду на запис подружжя батьками дитини, справжність підпису на якій має бути нотаріально засвідчена, а також довідка про генетичну спорідненість батьків (матері чи батька) з плодом [3].

Однак, вказана процедура реєстрації дитини на тимчасово окупованих територіях України є неможливою, у тому числі в містах, де ведуться бойові дії. Відповідно до положень наказу Міністерства охорони здоров'я України від 4 березня 2022 року «Щодо забезпечення реєстрації народжених в умовах воєнного стану» зареєструвати народження дитини у випадку, якщо пологи відбулися поза межами закладу охорони здоров'я можуть усі медичні працівники, які перебувають у трудових відносинах з ліцензіатами медичної практики [4].

Разом з тим, жодної правової регламентації щодо можливих подальших дій сурогатних матерів в умовах народження ними дітей на окупованих територіях, території іншої держави або неможливості з інших підстав повідомити про факт народження дитини потенційним батькам наразі законодавство не містить.

Таким чином, жінка, яка є сурогатною матір'ю, не набуває батьківських прав та зобов'язана передати дитину, відразу після народження медичним працівникам. Окрім того, договори сурогатного материнства, зазвичай, також містять положення щодо заборони розголошення інформації про біологічних батьків та зустрічі з ними після пологів.

За умовами договору про сурогатне материнство можливо перераховувати ряд інших обмежень прав сурогатної матері щодо дитини, проте, в період війни такі обмеження не можуть сприяти захисту інтересів самої дитини. Більш того, в результаті знищення документів та втрати зв'язку із сурогатною матір'ю, збільшується вірогідність втрати біологічними батьками можливості знайти свою дитину взагалі.

Таким чином, з метою збереження будь-якої інформації щодо народженої дитини та подальшої її передачі біологічним батькам, потрібні офіційні підтверджуючі документи та записи.

З метою створення та збереження таких записів варто було використовувати застосунок «Дія», створити відповідні електронні реєстраційні форми, що дозволили б полегшити батькам пошуки власної дитини у випадку втрати документів або смерті сурогатної матері, яка б могла підтвердити місце знаходження дитини.

Список джерел

1. Babies Are Now Stranded in a War Zone. The Wall Street Journal. 2022. URL: <https://www.wsj.com/articles/ukraine-is-a-world-leader-in-surrogacy-but-babies-are-now-stranded-in-war-zone-11647081997>
2. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2947-14>
3. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 № 787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text>
4. Щодо забезпечення реєстрації народжених в умовах воєнного стану: наказ Міністерства охорони здоров'я України : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 04.03.2022 № 407. URL: kmu.gov.ua/news/moz-sprostilo-reyestraciyu-novonarodzhenih-na-period-voyennogo-stanu

Вінник О.,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
головний науковий співробітник відділу міжнародного
приватного права та правових проблем
євроінтеграції НДІ приватного права і підприємництва
імені Ф.Г. Бурчака НАПрН України

ЦИФРОВІ ПРАВА ГРОМАДЯН В УМОВАХ ВІЙНИ

Достоїнства цифровізації проявилися не лише під час коронавірусної пандемії, а й стали у великій пригоді в умовах рашистської війни проти України: використання онлайн-ресурсів для збору коштів на підтримку Збройних Сил України, для допомоги біженцям від страхіть війни та постраждалим від агресивних дій російських окупантів, інформування громадян про небезпеку та коридори евакуації, спілкування з використанням мобільного та Інтернет-зв'язку ... всього не перерахувати. Довоєнні плани забезпечити всіх вакцинованих громадян пенсійного віку смартфонами [1] мали б розширити коло осіб, які користуються цими перевагами. Проте всім явищам суспільного життя притаманні дві сторони – позитивна та її протилежність. І цифровізація не стала виключенням: серед ризиків цифровізації (особливо в ракурсі широкого використання смартфонів) – питання кібербезпеки [2], від неналежного стану якої постраждало вже чимало українців (вкрадені з банківських карток гроші, взяті зловмисниками кредити на ім'я власника смартфона/банківської картки з використанням цифрових документів, надсилання фейкової інформації про стан воєнних дій та коридори евакуації...).

І тут варто наголосити на відсутність в законах України положень про цифрові права громадян і одне головне з них – право на кібербезпеку, адже використання смартфонів планшетів, ноутбуків тощо потребує захисту від зловживань цифровими можливостями недобросовісними особами, а то й від кіберзлочинів. Постраждалими зазвичай є мало обізнані з питань кібербезпеки громадяни, а це – більшість користувачів. Натомість реклама згаданих гаджетів замовчує про ризики їх використання, а відсутність при їх придбанні будь-якої доступної і зрозумілої для пересічних громадян інструкції по кібербезпеці грає на руку зловмисникам, в тому числі рашистським окупантам.

Прийнятий 2017 р. Закон України «Про кібербезпеку» [3] (далі – Закон) має на меті захист національних інтересів України у кіберпросторі, визначаючи основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки. Спрямування цього Закону на забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави вельми важливе, проте проблема індивідуального кіберзахисту громадян України залишається поза увагою цього Закону. Про це свідчать положення ст. 4 Закону, відповідно до якої об'єктами кібербезпеки є: 1) **конституційні права і свободи людини і громадянина**; 2) суспільство, сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища; 3) держава, її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність; 4) національні інтереси в усіх сферах життєдіяльності особи, суспільства та держави; 5) об'єкти критичної інфраструктури. Разом з тим, в Конституції України [4] відсутні положення про цифрові права та обов'язки громадян, включно з правом на кіберзахист/кібербезпеку, а, отже – ці права не захищаються згаданим Законом.

Природно, що уповноважені у сфері кібербезпеки органи держави не спроможні захистити кожного, хто використовує цифрові ресурси. Разом з тим, вони могли б допомогти громадянам України бути поінформованими в простій і доступній формі (посібника не лише в електронній формі чи окремих консультацій на сайті Мінцифри України, а й в паперовій версії) про мінімальні заходи кібербезпеки при користуванні Інтернетом (використання VPN, періодичність зміни паролей, вимоги до них тощо).

В ст. 6 Закону йдеться про кіберзахист об'єктів критичної інфраструктури, в тому числі загальні вимоги до їх кіберзахисту, що мають затверджуватися Кабінетом Міністрів України, а в банківській системі України – Національним банком України. Стосовно індивідуального кіберзахисту це могли б бути періодично оновлювальні Рекомендації, запропоновані уповноваженим органом (Мінцифри, наприклад), а також короткий курс лекцій щодо основних засад такого кіберзахисту. Під час продажу гаджетів громадянам (особливо пенсійного віку з огляду на відсутність у переважної їх більшості знань з інформатики) доцільно пропонувати (або навіть надавати в паперовій формі) відповідні Рекомендації з кібербезпеки.

В умовах війни індивідуальна кібербезпека – складова національної кібербезпеки, оскільки індивідуальну кібервразливість українців рашистські окупанти використовують на шкоду Україні.

З метою підвищення рівня кібербезпеки в Україні як на загальнодержавному рівні, так і на індивідуальному, необхідно:

1. Доповнити Конституцію України положеннями про цифрові права та обов'язки громадян, включно з правом на кібербезпеку та кіберзахист, а також обов'язком утримуватися від зловживання цифровими правами та цифровими можливостями.

2. Включити в Закон «Про кібербезпеку» положення про індивідуальний кіберзахист як складову національного кіберзахисту та кібербезпеки та визначити уповноважений орган, що має оперативно забезпечувати громадян України доступною та зрозумілою для більшості інформацією про заходи індивідуального кіберзахисту.

Список джерел

1. Смартфони для пенсіонерів від Зеленського: розкрито подробиці нового проекту. URL: <https://www.unian.ua/society/smartfoni-dlya-pensioneriv-vid-zelenskogo-rozkrito-podrobici-novogo-proektu-novini-ukrajini-11707018.html> (дата звернення: 13.03.2022).
2. Известно, почему украинцы так часто страдают от схем мошенников. URL: <https://itech.co.ua/ru/novosty/izvestno-pochemu-ukraincy-tak-chasto-stradajut-ot-shem-moshennikov/> (дата звернення: 12.03.2022).
3. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5 жовтня 2017 року // Відомості Верховної Ради України. 2017. № 45. Ст. 403.
4. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

Воротіна Н.,

кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
відділу проблем державного управління
та адміністративного права

Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України

**ФІНАНСОВІ МЕХАНІЗМИ ВІДНОВЛЕННЯ
ЕКОНОМІКИ ТА ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ,
ЗРУЙНОВАНОЇ У РЕЗУЛЬТАТІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ**

Війна, розпочата Російською Федерацією проти України у 2014 році, 24 лютого 2022 року набула неприхованого та широко-масштабного характеру. Із використанням безпрецедентної кількості техніки, зброї і живої сили та з особливою жорстокістю руйнується уся інфраструктура міст та сіл, включаючи лікарні, школи, дитячі садки, пологові будинки, дитячі будинки, будинки для літніх людей та інвалідів, житло та інше майно пересічних громадян. Тисячі мирних людей, включаючи малолітніх дітей, вбиті та поранені.

На жаль, життя наших неперевершених воїнів та жителів із числа цивільного заселення вже ніхто не зможе повернути. Ми завжди будемо безмежно вдячні нашим захисникам, вшановуючи пам'ять про їх подвиги, та будемо оплакувати безневинні жертви цієї страшної війни. Але священний обов'язок усіх тих, хто залишається живим, є захист та збереження України та відновлення її економіки, інфраструктури та усіх сфер життєдіяльності держави після нашої Перемоги.

За інформацією Міністерства економіки України, наданої першим заступником міністра економіки Денисом Кудіним [1], станом на 13 березня 2022 року Росія завдала українській інфраструктурі збитків на понад 119 млрд дол. Сума збитків зростає щодня з продовженням воєнних дій, а Міністерство економіки почне підраховувати перші втрати ВВП України через війну у квітні 2022 року. Мінекономіки рахує збитки від бойових дій в Україні за двома підходами: крім підрахунку втрат ВВП, міністерство також рахує шкоду, завдану інфраструктурі країни.

За іншою інформацією, наданою міністром фінансів Сергієм Марченко [2], збитки від воєнних дій Російської Федерації в Україні вже складають від третини до половини ВВП країни. За попередніми

даними, йдеться про 500 млрд. дол. Міністр заявив, що багато логістичних ланцюжків повністю розірвані, багато підприємств знищено фізично, деякі не можуть працювати в режимі війни, багато працівників просто виїхали. На додачу до величезних бюджетних втрат, різко знизилися доходи, зокрема, на митниці, де збирається до 15% надходжень мирного часу. Незважаючи на те, що Одеса не окупована, Одеська митниця, яка приносила до 20% надходжень, не функціонує. Київська митниця теж зупинилася, функціонує лише західний напрямок.

Експертами озвучуються і інші цифри (набагато більші) вже нанесених збитків, але цілком зрозуміло, що остаточний їх обсяг важко навіть передбачити у зв'язку із продовженням нищівних бомбардувань, спрямованих на тотальне знищення як усього матеріального, так і усього живого в Україні.

Разом із тим, у березні 2022 року Кабінет Міністрів України розпочав роботу по створенню чотирьох фондів, кошти яких підуть на відновлення України після війни (нагадаємо, що раніше Національний банк створив відповідні рахунки для двох фондів – Фонду на підтримку армії та Гуманітарного фонду) [3]). На даний час вони вже запрацювали, їх кошти будуть використовуватись залежно від спеціалізації фонду: відбудова знищеної інфраструктури (Фонд відновлення майна та зруйнованої інфраструктури); трансформація економіки (Фонд відновлення та трансформації економіки); відновлення роботи малого та середнього бізнесу (Фонд підтримки малого та середнього бізнесу); обслуговування міжнародних фінансових зобов'язань України (Фонд обслуговування та погашення державного боргу). Уряд закликає міжнародних партнерів, інвесторів, громадські організації, представників бізнесу та громадян надати Україні фінансову підтримку, яка сприятиме відродженню стабільності української економіки та допоможе українцям.

Особливої уваги для відновлення України потребує питання створення Плану Маршалла для нашої держави. Прем'єр-міністр Британії Борис Джонсон закликав лідерів країн Вишеградської групи розробити «План Маршалла для України», фінансувати його частково можливо відчуженим майном російських олігархів. Джонсон заявив, що такий план має бути розроблено, щоб допомогти відновити країну після війни з Росією [4]. Нагадаємо, що План Маршалла (англ. European Recovery Program, Marshall Plan) – це програма економічної допомоги європейським державам після Другої світової війни, який було висунуто у 1947 році держсекретарем США Джорджем К. Маршаллом та почала діяти в квітні 1948 року. В рамках плану Маршалла

було здійснено успішне вирішення завдань гігантського масштабу: за менш ніж чотири післявоєнних роки (1948–1951 рр.) вдалося домогтися повного відновлення економіки високорозвиненого індустріального регіону з населенням майже 400 мільйонів чоловік.

Таким чином, в Україні вже зроблено перші кроки на шляху до розроблення та пошуку фінансових механізмів для післявоєнного відновлення країни. З огляду на обмеженість обсягу публікації, немає можливості детально зупинитися на багатьох із них. Зауважимо лише, що пріоритетом у використанні величезної фінансової допомоги, що вже надходить в Україну, повинні стати дуже жорсткий державний контроль за використанням коштів та встановлення суворої відповідальності за злочини саме у цій сфері шляхом внесення змін до Кримінального кодексу України.

Список джерел

1. РФ завдала збитків Україні вже на 120 мільярдів доларів і сума зростає – Мінекономіки. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/03/14/683965/>
2. Україна вже втратила \$500 млрд через війну – Мінфін. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2022/03/15/82162801/>
3. Фонди відновлення України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/fondi-vidnovlennya-ukrayini>
4. Британія закликає створити «План Маршалла для України». URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/03/8/683558/>

Garwol M.,
PhD, assistant in Jan Długosz University in Częstochowa,
co-worker in Jagiellonian University

**THE SCOPE OF RIGHTS AND FREEDOMS
OF CONVICTED PERSON IN THE LIGHT OF UKRAINIAN
STATE'S NEEDS CAUSED BY MILITARY CONFLICT –
CHOSEN ASPECTS**

Undoubtedly every war requires a different and elastic approach to well – known legal institutions – regulated also in international, constitutional and criminal law. Not trying to undermine the issue of the responsibility of Russian authorities for war crimes and crimes against humanity, it is necessary to find normative solutions to widen the circle of soldiers fighting for Ukraine. It should also include prisoners but their future situation must be planned. Unquestionably speaking, increasing of military potential of the army is the main goal and important challenge faced by the Ukrainian state. Hopefully, the normative analysis made in this abstract, which is prepared to reconstruct of Polish penal regulations, will be an inspiration for Ukrainian authorities to create proper law in future.

Firstly, it is worth wondering if it is acceptable to oblige prisoners to serve in the army. According to the art. 85.1 of Polish Constitution it shall be the duty of every Polish citizen to defend the Homeland. This norm expresses one of the main duties for Polish citizens and does not differ the position of imprisoned or free people – it is no legal obstacle for convicted person to take part in war as a soldier. The integrity of state and its independence are superior values, especially during military conflict. It is also possible to make a request that art. 31.3 Polish Constitution («Any limitation upon the exercise of constitutional freedoms and rights may be imposed only by statute, and only when necessary in a democratic state for the protection of its security or public order, or to protect the natural environment, health or public morals, or the freedoms and rights of other persons. Such limitations shall not violate the essence of freedoms and rights») refers only to legal freedoms – the state can create the duties without following citted rule. On the other hand, in all democratic states, every legal activity made by the authorities should refer to mayor

constitutional values, especially the rule of human dignity (art. 30 Polish Constitution).

The more interesting issue to talk over is the situation of someone who serves in army instead of carrying out a custodial sentence. Polish law system provides a few institutions that are designed for ease the responsibility of convicted person – e.g. probative measures in Polish Criminal Code (art. 66–84). In Polish Penal Enforcement Code different solutions are seen – the postponement of the execution of the sentence (art. 150) and a break in the execution of a custodial sentence (art. 153). Both mechanism are applied at the request of the convicted person (or their defence lawyer) and only when their behaviour or personal situation are proper – Polish system does not know the institutions that allow automatically free imprisoned people. It is a real necessity to create a new regulation that would allow convicted to join in army. In times of peace it is justified to credite the period of service towards to imposed penalty, modelled on the art. 63 of Polish Criminal Code. The detailed way of the wording of that kind provision can start inspiring discussion.

Короєд С.,
доктор юридичних наук, професор

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ НА ІМ'Я ТА ВИЗНАЧЕННЯ ЇЇ ПОХОДЖЕННЯ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

Право фізичної особи на ім'я є головним особистим немайновим правом, що забезпечує соціальне буття фізичної особи, яке передбачено Книгою другою Цивільного кодексу України (ст. 294 ЦК), адже фізична особа, як учасник цивільних та інших правовідносин, набуває прав та обов'язків і здійснює їх під своїм ім'ям (ч. 1 ст. 28 ЦК). Ім'я фізичної особи, яка є громадянином України, складається із прізвища, власного імені та по батькові (якщо інше не впливає із закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить). Ім'я фізичній особі надається відповідно до закону (ч. 1 і 3 ст. 28 ЦК). Як встановлено у ч. 1 ст. 13 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» (далі – Закон), визначення походження дитини та присвоєння їй прізвища, власного імені та по батькові проводиться при державній реєстрації її народження. В Правилах державної реєстрації актів цивільного стану в Україні (далі – Правила) наведено перелік документів, які є підставами для проведення державної реєстрації народження: медичні документи встановленої українським законодавством форми.

Проте такі документи закладами охорони здоров'я на тимчасово окупованих територіях України не видаються, що унеможлиблює проведення органами РАЦС на контрольованій українською владою території державної реєстрації факту народження особи. За відсутності такого медичного документа, що підтверджує факт народження, підставою для проведення державної реєстрації актів цивільного стану є рішення суду про встановлення факту народження (ч. 4 ст. 13 Закону). Таке рішення суду, ухвалене з урахуванням встановлених ст. 317 ЦПК процесуальних особливостей (а саме: заява про встановлення факту народження особи на тимчасово окупованій території України може бути подана батьками, родичами, їхніми представниками або іншими законними представниками дитини до будь-якого українського суду за межами такої території України незалежно від місця проживання заявника), замінює собою медичний документ про підтвердження народження дитини (як єдиною підставою для проведення

державної реєстрації народження) та подається (надсилається) до українського органу РАЦС для державної реєстрації народження особи (реєстрація народження засвідчується свідоцтвом). Тому в такому рішенні суду в резолютивній частині має бути зазначено прізвище, ім'я, по батькові матері дитини, місце народження дитини, дату народження, стать. Інших обставин, з огляду на наведені положення Закону і Правил та п. 7 ч. 1 ст. 315 ЦПК, при розгляді судом в порядку окремого провадження справ про встановлення факту народження встановлено бути не може, оскільки це виходить за межі предмета судового розгляду справ зазначеної категорії. Визначення імені, по батькові, прізвища дитини здійснюється відповідно до ст. 145–147 СК саме при державній реєстрації народження дитини в органах РАЦС за письмовою або усною заявою батьків чи одного з них.

Проблема тут полягає в тому, що спеціальний припис ч. 3 ст. 317 ЦПК (що стосується особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України) зобов'язує суд зазначати в такому рішенні суду відомості про обох батьків, а не лише про матір, що означає встановлення в судовому порядку поряд із фактом народження дитини також факту батьківства щодо неї, і подальшого виконання такого рішення суду органом РАЦС. Існуюча судова практика з цього питання є неоднозначною. Водночас, як впливає з положень закону, зазначення відомостей про батька дитини є елементом механізму визначення її походження (здійснюється одночасно з присвоєнням дитині ім'я при державній реєстрації її народження в органах РАЦС), який встановлено нормами Сімейного кодексу України (зокрема: ст. 122 – визначення походження дитини від матері та батька, які перебувають у шлюбі між собою; ст. 125 – визначення походження дитини, батьки якої не перебувають у шлюбі між собою; ст. 126 – визначення походження дитини від батька за заявою жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою). При цьому ст. 135 СК встановлено, що при народженні дитини у матері, яка не перебуває у шлюбі, у випадках, коли немає спільної заяви батьків, заяви батька або рішення суду, запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень провадиться за прізвищем та громадянством матері, а ім'я та по батькові батька дитини записуються за її вказівкою. Водночас походження дитини від конкретного батька, якщо батьки дитини не перебувають у шлюбі між собою, може визначатись за рішенням суду шляхом визнання батьківства щодо дитини на підставі ст. 128 СК лише за відсутності (не подання до органу РАЦС) заяви жінки та

чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою, про визначення походження дитини від батька.

Обов'язок батьків зареєструвати народження дитини в органах РАЦС прямо передбачено в ч. 1 ст. 144 СК, які й зобов'язані будуть звернутись з таким судовим рішенням до органу РАЦС із заявою про державну реєстрацію народження дитини, на підставі (з урахуванням) якої й буде визначатись ім'я дитини та її походження.

Таким чином, суд вправі визначати батьківство (зазначати в резолютивній частині конкретну особу батьком народженої дитини) лише при розгляді відповідного позову (на підставі ст. 128 СК). В окремому ж провадженні суд може встановлювати факт батьківства лише в разі смерті особи, яку заявник вважає батьком дитини і якщо у свідоцтві про народження певна особа не вказана батьком дитини і якщо запис про батька (матір) дитини в Книзі реєстрації народжень вчинено згідно зі ст. 135 СК. Отже, наведене вище свідчить, що з ч. 3 ст. 317 ЦПК потребує виключення положення про зазначення в рішенні про встановлення факту народження особи на тимчасово окупованій території України даних про батьків народженої особи в частині зазначення відомостей про батька.

Водночас варто наголосити на позитивних змінах, які останніми роками відбулися в законодавстві та сприяють реалізації права фізичної особи на ім'я і можуть бути застосовані у разі, якщо особа народилась і проживає на тимчасово окупованій території України. Так, завдяки новій редакції Цивільного процесуального кодексу України (діє з 15.12.2017) громадяни України, зокрема мешканці тимчасово окупованих територій України, отримали можливість дистанційного звернення до суду з використанням системи «Електронний суд», що дає реальну можливість батькам отримати рішення суду про встановлення факту народження їхньої дитини на тимчасово окупованій території України без виїзду за межі такої території (що може бути пов'язане з фінансовими труднощами чи іншими об'єктивними обставинами). У 2019 році в законодавство запровадили механізм подання документів в електронній формі для проведення державної реєстрації народження (в межах надання комплексної послуги «Малюток» за допомогою програмного забезпечення Єдиного державного вебпорталу електронних послуг). І тільки у 2021 році в законодавстві прямо передбачили можливість (якщо документи для проведення державної реєстрації народження подаються в електронній формі) подання замість медичного документа про народження судового рішення про встановлення факту народження дитини.

Лаврик Г.,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри
правознавства Вищого навчального закладу Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»

ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ ПОРЯДОК В УКРАЇНІ: СВОБОДА, ДОСЯГНЕННЯ ДІЄВОСТІ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА, ПРАВОСУДДЯ?

В останній щорічній доповіді правозахисної організації Freedom House («Дім свободи») «Свобода у світі 2022. Глобальне поширення авторитарного режиму» (Freedom in the World 2022. The Global Expansion of Authoritarian Rule) демонструється зміцнення авторитарними лідерами своєї влади та прискорення наступу на демократію та права людини, наголошується на збільшенні ймовірності того, що автократія може випередити демократію як модель управління, і, водночас, на погіршенні своїх показників набагато більшою кількістю країн [1] відтоді як у країнах та на значних суміжних і суперечливих територіях колишнього, умовно кажучи, «радянсько-соціалістичного блоку», ведуться спостереження за станом політичних прав і громадянських свобод. Кожній з них, враховуючи індикатори згруповані за категоріями політичних прав (0–40) і громадянських свобод (0–60), присвоюються від 0 до 4 балів за серією 25 показників із сумарним балом 100. Методологія, яка походить від Загальної декларації прав людини, дозволяє встановити чи має країна або територія загальний статус вільної, частково вільної чи невольної [2]. З 2005 по 2010 рік за результатами щорічних доповідей (звітів) про стан політичних прав та громадянських свобод у країнах світу Україна була визнана правозахисною організацією Freedom House єдиною політично вільною країною на пострадянському (післярадянському) просторі. У 2021 році бал України за 100-бальною шкалою звіту склав 61, що є поліпшенням попереднього показника – 60, і вона залишається частково вільною країною – поряд із країнами, що за рівнем дотримання політичних прав і громадянських свобод вважаються вільними, попри те, що їхні усталені демократичні стандарти ставляться під сумнів і зазнають руйнації, та невольними [3].

У цій доповіді, опублікованій 24 лютого 2022 року, засвідчується готовність демократичних урядів згуртуватися, щоб протистояти авторитарним зловживанням і підтримати сміливих правозахисників,

які борються за свободу у всьому світі. Правда, останній в особі, як цілої низки країн, так і міжнародних організацій, щонайперше Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, сьогодні, коли Україна перебуває на лінії оборони демократії із гаслом «Свобода або смерть» [4], поводить доволі стримано. Відчувається намагання завадити і покласти край спробам руйнування міжнародного ліберального правового порядку, спотворення політичного устрою, сприяння ненависті, насильству та неприборканій владі в ході тривалих обговорень, голосувань, будучи одержимими, зокрема дванадцятьма прогностичними висновками стосовно війни Росії проти України від американського філософа, політичного економіста, професора Стенфордського університету Френсіса Фукуяма. «Росія прямує до певної поразки в Україні. – стверджує автор книги «Кінець історії та остання людина» у статті на сайті American Purpose. – Немає жодного компромісу, який був би прийнятним як для Росії, так і для України, враховуючи втрати, які вони зазнали на цьому етапі [5<https://www.americanpurpose.com/authors/francis-fukuyama/>]. Американського філософа вражає та величезна ціна, яку сплачує Україна. Проте рішення адміністрації Байдена не оголошувати забороненої для польотів зони або не передати польські МІГи він вважає правильними. Адже значно краще, щоб українці самостійно перемогли росіян, позбавивши Москву виправдання, що НАТО напало на них, а також уникнувши всіх очевидних можливостей ескалації.

У дванадцятому прогнозі (за інакшим формулюванням – результаті російського вторгнення) висловлюється впевненість, що поразка Росії зробить можливим «нове народження свободи» і позбавить від занепаду глобальної демократії. Завдяки купці відважних українців дух 1989 року житиме [6<https://www.americanpurpose.com/authors/francis-fukuyama/>].

Цьогоріч на шляху забезпечення суверенною демократичною Україною зростання рівня демократії в процесі розширення Європейського Союзу (ЄС) на схід для країн-членів ЄС, окрім усіх тих антицінностей, на яких тримається путінських авторитаризм, постають виклики, які стосуються питань про те (1) Чи існує незалежна судова система? (2) Чи забезпечується належне здійснення правосуддя у цивільних та кримінальних справах? (3) Чи забезпечується захист від незаконного застосування фізичної сили, а також свобода від воєн і заворушень? (4) Чи гарантують законодавство, політики та практики рівне ставлення до різних верств населення? [7] Вони

порушуються нарівні і поруч з питаннями еволюції та сучасного стану верховенства права в ЄС, оцінкою прогресу, досягнутого з початку демократичних реформ у Центральній та Східній Європі, а також критичним аналізом останніх тенденцій відступу верховенства права та відкритого виступу проти ліберально-демократичних цінностей в окремих країнах-членах ЄС, з тим, щоб звернути увагу на різноманітність нових механізмів зміцнення верховенства закону в ЄС та оцінити їх потенціал для досягнення стійких позитивних змін у цьому напрямі [8].

В нагоді стає розв'язання проблеми розуміння конституційного принципу верховенства права, що, крім усього іншого, дістає свій вияв в актуалізації і конкретизації запобігання свавіллю (свавільності), що в складному переплетенні з іншими властивими цьому принципу складовими поступово стає надбанням сучасного контрольного (моніторингового) інструментарію забезпечення його практичної застосовності. Це потребує зосередження на впровадженні вже існуючого механізму забезпечення контролю над використанням влади державою та захисту людини від свавільних дій державної влади і не суперечить аргументам на користь охоплення цього механізму вимогою запобігання свавіллю (свавільності) в контексті сприйняття верховенства права як нормативного ідеалу, до якого має прагнути кожна система права, і як універсального та інтегрального принципу права (за інакшими міркуваннями – як конституційної синтагми). У визначенні одного зі складників української формули верховенства права (правовладдя) як засади національного конституційного ладу, Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 18 червня 2020 року № 5-р(П)/2020, з огляду на імператив дієвості принципу правовладдя, його ефективність, звертається до сукупності національних інституцій, механізмів і процедур, що є доконечними для того, щоб особа була спроможною володіти людською гідністю та захистити себе від свавільних дій держави (її органів і посадових осіб) [9].

Список джерел

1. Freedom in the World 2022. The Global Expansion of Authoritarian Rule URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2022-02/FIW_2022_PDF_Booklet_Digital_Final_Web.pdf (дата звернення: 25.03.2022).
2. Там само.

3. Countries and Territories URL: <https://freedomhouse.org/uk/node/183> (дата звернення: 15.03.2022).
4. Валле В. Прокинься, світе! Україна на лінії оборони демократії URL: <https://uain.press/articles/prokinsya-svite-ukrayina-na-liniyi-oboroni-demokratiyi-1553643> (дата звернення: 15.03.2022).
5. Fukuyama Francis Preparing for Defeat URL: <https://uain.press/articles/prokinsya-svite-ukrayina-na-liniyi-oboroni-demokratiyi-1553643> (дата звернення: 15.03.2022).
6. Там само.
7. Freedom in the World 2022. Ukraine URL: <https://freedomhouse.org/uk/country/ukraine/freedom-world/2022> (дата звернення: 15.03.2022)/
8. Engelbrekt, A. Moberg & J. Nergelius (Eds.). Rule of Law in the EU: 30 Years After the Fall of the Berlin Wall. 2021. 392 p.
9. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213-VIII від 18 березня 2020 року № 5-р (II)/2020. Офіційний вісник України. 2020. № 55.т.2. Ст.1729.

Луцька Г. ,

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права,
Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила»
(м. Івано-Франківськ)

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ І ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ, ЯКІ ПРОЖИВАЮТЬ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

Внаслідок агресії Російської Федерації в березні 2014 року в Україні була анексована територія Автономної Республіки Крим і м. Севастополь та розв'язано збройний конфлікт на окремих територіях Донецької та Луганської областях. Наслідком цього стало припинення дії на зазначених територіях державних органів і органів місцевого самоврядування, утворених відповідно до Конституції та законів України, в т.ч. нотаріусів і судів. Відтоді громадянам України, які проживають на тимчасово окупованих територіях, створено перешкоди у здійсненні та захисті їхніх цивільних прав (зокрема права власності на нерухоме майно, спадкових прав, права на судовий захист, можливість державної реєстрації фактів народження і смерті в органах РАЦС, права на свободу пересування тощо).

Прийняті Закони України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року та «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18 січня 2018 року закріпили основні вектори політики української держави щодо охорони і захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, які проживають на тимчасово окупованих територіях, визначили судову та нотаріальну форми охорони і захисту цивільних прав цих громадян, що свідчить про «цивілістичний» – як основний напрям їх правового забезпечення. Відтоді пройшло вже вісім років, і незважаючи на те, що окремі із раніше обґрунтованих нами пропозицій [1] знайшли своє нормативно-правове закріплення, проте правові механізми такого забезпечення все ще потребують вдосконалення з метою впровадження, по-перше, оперативного і доступного, а по-друге, остаточного і повного захисту окремих

цивільних прав громадян на тимчасово окупованих територіях України. Оскільки процес деокупації складний і тривалий, а громадяни України, які продовжують проживати (в яких народжуються діти та помирають родичі) на тимчасово окупованих територіях України потребують ефективного законодавчого забезпечення здійснення, охорони і захисту їхніх цивільних прав, тому окреслимо основні перспективні напрямки такого забезпечення в цивілістичному (нотаріальному та судовому) процесі.

Для нотаріальної форми, з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду, доцільним вбачається запровадження моделі дистанційного (в онлайн-режимі) нотаріального провадження для жителів тимчасово окупованих територій з метою забезпечення реальної доступності нотаріальних послуг для мешканців цих територій з метою реалізації ними права на спадкування, відчуження нерухомого майна, видачу нотаріально посвідченої довіреності для вчинення юридично значущих дій на території України тощо. Така модель, на наше переконання, має максимально забезпечити реальну доступність нотаріальних послуг для громадян України – мешканців тимчасово окупованих територій, права та свободи яких держава Україна зобов'язана забезпечувати, охороняти і захищати та створювати відповідні механізми для їх безперешкодної реалізації, зокрема таких основних цивільних прав, як право на спадкування, право власності щодо нерухомого майна, та інших цивільних прав, здійснення яких можливе через представника на підставі нотаріально посвідченої довіреності тощо. Дистанційне (в онлайн-режимі) нотаріальне провадження має посилити ефективність нотаріальної форми охорони і захисту цивільних прав та зробити нотаріальну форму більш гнучкою, здатною врахувати особливості вчинення нотаріальних дій за участю громадян України – мешканців тимчасово окупованих територій, які фізично не в змозі виїхати з цієї території.

Необхідність вдосконалення судової форми захисту зумовлена передусім тим, що правовий режим тимчасово окупованої території передбачає лише зміну територіальної підсудності цивільних справ судам, розташованим на тимчасово окупованих територіях України та зміну порядку виклику в суд і повідомлення про судові рішення учасників справи, а інші особливості цивільного процесуального порядку розгляду і вирішення судами таких цивільних справ, який охоплює ряд процесуальних дій, що мають вчинятись за місцем

проживанням (місцезнаходженням) відповідача або місцезнаходженням його майна (наприклад, надіслання запиту до органу ведення реєстру територіальної громади для отримання інформації про зареєстроване місце проживання відповідача; витребування доказів, огляд доказів за їх місцезнаходженням та огляд речових доказів, що швидко псуються, якщо такі докази знаходяться на тимчасово окупованій території України; виконання на тимчасово окупованій території судового доручення щодо допиту свідка чи вчинення інших процесуальних дій тощо) залишаються врегульованими в загальних нормах ЦПК України. Тому доцільним видається розширити права учасників цивільної справи на самостійний збір доказів на тимчасово окупованих територіях, зокрема в режимі відеоконференції чи з використанням відеофіксації.

Актуальним залишається й визначення напрямів підвищення ефективності виконавчого провадження (як невід'ємної стадії судового процесу) за участю боржників – мешканців тимчасово окупованих територій (які через сам факт проживання на цих територіях мають можливість ухилятися від виконання судових рішень) шляхом запровадження додаткових заходів обмеження їхніх прав як заходів забезпечення виконавчого провадження, спрямованих на «заочний» опис і арешт рухомого майна, оголошення стягувачем під відеофіксацію боржнику вимоги державного виконавця, використання механізму затримання боржника на адміністративному кордоні тощо. Такі заходи мають підвищити ефективність виконавчого провадження та, в кінцевому підсумку, забезпечити ефективність судового захисту порушених прав учасників цивільних відносин.

Список джерел

1. Луцька Г. В. Охорона та захист цивільних прав громадян у зв'язку з тимчасовою окупацією частини території України: монографія / Г. В. Луцька. Київ: «Видавництво Людмила», 2020. 204 с.

Миронова Г.,
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу
міжнародного приватного права
та правових проблем євроінтеграції, НДІ приватного права
і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ЗАМІНУ ВИКОНАННЯ ВІЙСЬКОВОГО ОБОВ'ЯЗКУ АЛЬТЕРНАТИВНОЮ (НЕВІЙСЬКОВОЮ) СЛУЖБОЮ З РЕЛІГІЙНИХ ПЕРЕКОНАНЬ ПІД ЧАС МОБІЛІЗАЦІЇ

Держава Україна відповідно до своїх міжнародних зобов'язань гарантує можливість заміни виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою, проте у законодавстві немає механізму його реалізації під час мобілізації.

Так стаття 35 Конституції України містить правові гарантії права на свободу світогляду та віросповідання, складовою якого є право на заміну виконання військово обов'язку альтернативною (невійськовою) службою з релігійних переконань. За своєю правовою природою право людини на свободу світогляду та віросповідання є конституційним та абсолютним. Це означає, що здійсненню права його суб'єктом протистоїть юридичний обов'язок усіх інших учасників відносин утримуватися від будь-яких фактичних та юридичних дій або бездіяльності, що можуть призвести до його порушення.

Також у статті 8 Конституції України закріплено, що «закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй», у статті 22, що «Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод». З цих норм випливає, що винятки стосовно обмеження або звуження обсягу конституційних прав і свобод людини і громадянина встановлюються тільки самою Конституцією України, а не законами чи іншими нормативними актами.

У статті 64 Конституції України закріплено низку прав і свобод, які не можуть бути обмежені за жодних обставин, навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану. Проте права на свободу світогляду

та віросповідання, передбаченого статтею 35, в даному переліку немає. Очевидно, в цьому правовому контексті слід розглядати норму статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», якою відповідним державним органам надано повноваження обмежувати проходження альтернативної (невійськової) служби. Втім пунктом 18 статті 15 цього ж закону військовим адміністраціям населених пунктів надано повноваження із сприяння організації призову громадян на строкову військову та альтернативну (невійськову) службу.

В той же час законом України «Про альтернативну (невійськову) службу» порядок направлення та проходження віруючими громадянами альтернативної служби підчас мобілізації в умовах воєнного або надзвичайного стану не визначено, а Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» взагалі не регулює заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою. Зокрема, у ч. 2 статті 22 диспозиція «можуть бути відповідно до закону залучені до виконання робіт, які мають оборонний характер» не містить конкретики щодо кола осіб та щодо законодавчої підстави.

Оскільки питання проходження військової служби в період мобілізації є вкрай чутливим, у суддів може бути схильність керуватися потребами наявної суспільної ситуації, але не принципами законодавства. Тому особа, яка відмовляється брати участь у бойових діях, може бути притягнута до кримінальної відповідальності відповідно до статті 336 Кримінального кодексу України.

Наведене означає, що особа, яка має релігійні переконання, що не дозволяють їй брати в руки зброю та користуватися нею, не має правової можливості реалізувати своє право саме у той період, коли для неї це особливо важливо – безпосередньо підчас мобілізації та бойових дій.

Ця проблема є очевидною для військової влади. Адже вона були предметом листа Генштаба ЗСУ № 300/1/с/1186 від 17.04.2014 «Щодо шляхів реалізації прав віруючих громадян виконувати свій обов'язок перед державою під час мобілізації», в якому було вказано на необхідність законодавчого врегулювання цього питання після стабілізації воєнно-політичної ситуації в Україні. Втім станом на тепер відповідні зміни внесені не були.

Непослідовність законодавця щодо врегулювання конституційного права на заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою з релігійних переконань створює пере-

шкоди для реалізації громадянами фундаментального права на свободу світогляду та релігії. Такі перешкоди є не пропорційними обмеженнями у світлі правових позицій Європейського суду з прав людини та є несумісними із правопорядком демократичної держави. Низка спеціальних законів, якими врегульовано процедуру заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою потребує виправлення та узгодження із Конституцією.

Релігійні переконання не надають віруючій особі права відмовитися від виконання обов'язків перед суспільством. Тому саме участь у різноманітних необхідних у період воєнного стану корисних роботах дозволить віруючій людині у повному обсязі розділити тягар всього суспільства в особливий для нього час та виконати свій обов'язок перед державою, не поступившись при цьому своїми переконаннями.

Таким чином, в Україні необхідно відповідно до Конституції України забезпечити реалізацію права віруючих на заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою, як в мирний час, так і підчас мобілізації та в умовах воєнного стану. В іншому випадку притягнення до кримінальної відповідальності особи за реалізацію своїх релігійних переконань шляхом відмови від проходження військової служби буде кожного разу становити порушення Україною статті 9 Європейської конвенції з прав людини та матиме правовим наслідком відповідальність держави.

Мовчан У.,
аспірантка
відділу правових проблем політології
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВ ЩОДО ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ

Дотримання загальних прав людини на територіях, які перебувають в умовах військової окупації, підпадає під дію гуманітарного права або права війни. Усі документи, що регулюють права людини так само залишаються загальнозастосовними і в ситуаціях збройних конфліктів.

В умовах військової окупації не відбувається втрата суверенітету держави над окупованою територією, проте держава не має можливості гарантувати дотримання прав людини на даних територіях. Натомість держава, що має статус окупанта, має ряд міжнародно-правових зобов'язань, зокрема: щодо статусу території та законодавства країни, щодо захисту державної і приватної власності, щодо захисту цивільного населення, забезпечення їхніх прав та свобод на окупованих територіях.

Дані зобов'язання відображені у Конвенції про права і обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни (1907 р.), Конвенції про захист цивільного населення під час війни (Женевська конвенція, 1949 р.), в окремих нормах Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1977 р.

Міжнародне гуманітарне право має перевагу над документами щодо прав людини як *lex specialis*. Проте дане право не виключає застосовність договорів щодо прав людини в ситуаціях збройного конфлікту і виступає щодо міжнародного гуманітарного права як *lex generalis*. Якщо відбувається порушення норм, які регулюють ведення військових дій, то посягання на життя людини, викликане даними порушеннями, можливо кваліфікувати як порушення відповідних положень документів щодо захисту прав людини. В такому випадку, порушення міжнародного гуманітарного права виступає в той же час і порушенням прав людини.

При цьому, існують ситуації за яких держави можуть відступати від своїх зобов'язань щодо гарантування прав людини, проте міра

даних порушень також чітко регламентується. Стаття 4 Пакту про громадянські та політичні права дозволяє державам під час надзвичайного стану вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження.

У цій же статті наведено перелік прав, відступ від яких неможливий. Перелік не повністю збігається із заборонаю дій, які порушують *jus cogens* – імперативні норми міжнародного права. Проте він дійсно включає право на життя, заборону катувань або жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, заборону рабства та примусової праці, а також свободу думки, совісті та релігії. Таким чином, навіть в умовах окупації дані права людини не можуть порушуватися.

Враховуючи той факт, що військова окупація за своєю суттю має тимчасовий характер, держава-окупант повинна гарантувати дотримання прав людини у межах міжнародних норм та здійснювати дії для виконання таких обов'язків, зокрема, здійснювати забезпечення цивільного населення необхідними засобами санітарії, чистою водою та основними лікарськими засобами тощо. При цьому держава-окупант не повинна здійснювати дії, спрямовані на довгостроковий ефект – наприклад, будувати нові медичні заклади. При тривалій окупації держава-окупант може бути зобов'язана не лише виконувати основний мінімум, але й здійснювати довгострокову стратегічну діяльність для реалізації прав населення.

Важливу роль у документуванні та висвітленні випадків порушення прав людини в умовах окупації відіграє Управління Верховного комісара ООН з прав людини та Моніторингова Місія Організації Об'єднаних Націй з прав людини. Випадки порушення прав людини в умовах військової окупації повинні розслідуватися на основі міжнародних стандартів та практик.

Отже, в умовах військової окупації діють міжнародні норми щодо захисту загальних прав людини, які не можуть порушуватися за жодних обставин. При цьому встановлюються умови, за яких держава може здійснювати відступ від своїх зобов'язань, однак, дані обставини є більш релевантними для держави, яка зазнає окупації своїх територій.

Pacillo V.,
Prof. Dr., University of Modena and Reggio Emilia, Italy

**FREEDOM OF RELIGION OR BELIEF IN ARMED CONFLICT.
FROM THE PROTECTION OF A «CORE CONTENT» TO THE
PROMOTION OF THE GROUNDWORK FOR INCLUSIVE
TRANSITIONS FROM CONFLICT AND INSECURITY
TOWARDS PEACE**

The rules of customary international humanitarian law and the treaty sources of IHL, such as the fourth Geneva Conventions (GCs) (1949), Hague Convention for the Protection of Cultural Property, Additional Protocol I, Lieber Code and Hague regulations define the perimeter of a «core content» of FoRB that must be absolutely guaranteed even during the armed conflicts. In particular, the Geneva Conventions require respect for religion and religious practices in a series of detailed rules (burial rites and cremation of the dead, religious activities of prisoners of war and interned persons, the education of orphaned children or children separated from their parents), while a general respect for convictions and religious practices is recognized in Additional Protocols I and II as a fundamental guarantee for civilians and persons hors de combat.

In order to specify the content of the respect for convictions and religious practices it is necessary to recall the General Comment 22, 30.7.1993, The Right of freedom of thought, conscience and religion, drafted by the Human Rights Committee in order to develop a basic hermeneutic of the highest authorities that may constitute a fundamental starting point for any interpretive activity that focuses on Article 18 of the Covenant on civil and political rights.

The Comment 22 mentions, among the behaviors protected by art. 18 of the Covenant, (and only as an example) the ceremonies, the ritual acts, the building of places of worship, the observance of public holidays and rest, food requirements, the adoption of a particular clothing and also the participation in rituals associated with the various stages of life and the adoption of a particular language used by a group.

The choice of teachers, priests, religious publications and the establishment of religious schools complete the picture.

Moreover, the Hague Convention for the Protection of Cultural Property, Additional Protocol I, provides for the specific protection of cultural objects and places of worship, which supplements the general protection given to civilian objects. Buildings dedicated to religion, science or charitable purposes, and historic monuments, are given immunity from attack as far as possible, so long as they are not being used for military purposes.

Beyond this important and wide set of rules, the recent Report of the Special Rapporteur on freedom of religion or belief, titled «Rights of persons belonging to religious or belief minorities in situations of conflict or insecurity» (march 2022), tries to build a bridge between this core-content protection towards a new set of guarantees for people belonging to religious minorities involved in armed conflicts, with the goal to involve «religious leaders, influencers and other civil society actors» to «promote reconciliation, peacebuilding and conflict prevention through constructive discourse and other interfaith initiatives: moreover, the Universal Code of Conduct on Holy Sites encourages engagement with faith leaders and communities to improve the protection of holy sites and reduce inter-community tensions.

The paper will try to emphasize the passage from the protection of a subjective human rights, like FoRB – in a «core-content approach», towards a full engagement of religious actors in (re) building peace and cooperation and in preventing armed conflicts after the de-occupation.

Савчин М.,
доктор юридичних наук, професор,
Ужгородський національний університет,
Український вільний університет (Мюнхен, ФРН)

ВИКЛИКИ ДЛЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ: ВІЙНА ТА ПИТАННЯ НОВОГО СВІТОВОГО ПОРЯДКУ

Після Революції гідності станом на 20 лютого 2014 року склалася ситуація, коли фактично єдиним легітимним органом влади в Україні залишилася Верховна Рада як представницький орган. Цим скористалася Російська Федерація, на порушення норм і принципів міжнародного права вчинивши акт агресії проти України та анексувавши Крим (Автономну республіку Крим та місто Севастополь). Усе це прикривалося риторикою захисту прав російськомовних прав громадян та ніби «державного перевороту» в Києві. Хоча проф. Олександр Задорожній відзначав, що жодних реальних правових підстав для силового захисту «співвітчизників» за кордоном (на території Криму) в російського керівництва не було [1]. Специфікою ситуації було також і те, що анексію Криму також «освятив» так званий «конституційний суд» РФ. Натомість КСУ визнав референдум у Криму щодо проголошення його незалежності неконституційним, оскільки питання територіального устрою вирішуються всеукраїнським референдумом і право на сецесію має відповідати низці матеріальних вимог [2].

За таких умов реагувати на ситуацію із анексією Криму та потім на підриг громадського спокою у Донецькій та Луганській областях (ОРДЛО) до парламентських виборів у жовтні 2014 року було складно. Справа полягала в тому, що процедура оголошення воєнного чи надзвичайного стану в Україні чи окремих місцевостях передбачає остаточне схвалення Верховною Радою указу Президента. На той час парламент контролювала більшість, в склад якої входила Партія регіонів та Комуністична партія, на яку спиралися Президент Віктор Янукович, який покинув правління, та уряд Миколи Азарова. Це було одним із ключових факторів, з яким пов'язана така млява реакція на такі істотні виклики для національного суверенітету і територіальної цілісності України, що призвело до анексії Криму Росією та створення незаконних структур в ОРДЛО за організації та матеріальної підтримки Росії, на важливості застосування адекватних запобіжних

заходів проти осіб, причетних до діяльності терористичних організацій, які вели підривну діяльність проти України, наголосив Європейський суд з прав людини [3].

Ситуація кардинально змінилася із російським вторгненням, яке підняло інтенсивність російсько-української війни на новий щабель. Одразу після нападу о 5 год ранку 24 лютого 2022 р. було схвалено Верховною Радою Указ Президента № 64/2022 про оголошення воєнного стану на території України, хоча напередодні був оголошений надзвичайний стан в окремих місцевостях, незважаючи на достеменну інформацію про плани РФ безпосередньо вторгнутися на територію України.

Насправді, має місце злочин агресії, оскільки він готувався протягом тривалого часу з боку РФ і на це була заточена стратегія розвитку цієї країни, зокрема її воєнна доктрина [4], а також розвиток Збройних сил РФ [6]. Як впливає із Преамбули Статуту ООН, діяльність цієї глобальної міжнародної організації заточена на попередження воєн, зокрема усунення загрози миру та придушення актів агресії (стаття 1) [6]. Доволі дивна юридична конструкція Статуту ООН, яка впливає із цілісного тлумачення статей 10 і 12, які містять фактично зворотну відсилку на прийняття рішень у рамках Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки ООН. Це фактично блокує можливість оперативного реагування і вирішення по суті питань, пов'язаних із актом агресії. А процедура статті 27 (2) Статуту ООН є доволі абсурдною з огляду на стандарти *due process*, зокрема неприпустимості участі в ухваленні рішення стороною, яка є порушником або щодо якої проводиться розслідування щодо скоєння правопорушення. Стаття 27 (2) Статуту ООН передбачає, що «сторона, яка бере участь у суперечці, повинна утриматися від голосування при прийнятті рішення на підставі Глави VI та на підставі пункту 3 статті 52». Однак тут варто говорити не про те, що така сторона «повинна утриматися від голосування», а відсторонення її від можливості голосування. На практиці це проявляється у тому, що РФ¹ як постійний член РБ ООН використовує право вето і навіть головує на його засіданні, хоча слухання проводилося щодо акту агресії РФ проти України, що є

---

¹ Виникає питання, на якій конкретно юридичній підставі РФ є членом ООН, оскільки після колапсу певних держав для того, щоб набути членства у цій глобальній міжнародній організації необхідно пройти процедуру набуття членства у порядку статті 4 Статуту ООН.

абсурдним з точки зору rule of law та due process. Також ці недоречності фактично блокують механізм виключення зі складу ООН країну-агресора у силу механізму статті 5 Статуту ООН. У взаємозв'язку статті 5 і 27 Статуту ООН унеможливають притягнення до відповідальності постійного члена РБ ООН у разі вчинення ним акту агресії, зокрема його готування. Виникає питання, яким чином запобігти агресії.

Превентивний механізм агресії полягає в оновленій системі міжнародної юстиції, підтримання миру та урядуванні. Міжнародна юстиція щодо злочинів агресії, проти людяності і миру має мати універсальний характер і не потребувати згоди з боку держави, яка порушила вимоги міжнародного гуманітарного права. Держава-порушник має втрачати право голосу у міжнародних інституціях у разі проведення розслідування такого роду порушень. Тобто не може існувати такої ідіотської ситуації, коли представник агресора має два тузи у рукаві – будучи постійним членом Ради безпеки ООН та й ще головуєчим на її засіданні.

Система підтримання миру, дійсно, має зберегти механізм консультацій і переговорів. Але коли має місце акт агресії із вчиненням силових дій, які поєднуються із злочинами проти людяності і миру, то має включатися прямий механізм стримування з метою зупинення насильства.

Трагедія геноциду у Руанді, прояви терористичних бомбардувань жилих масивів у багатьох містах України повинні були мати і силові механізми попередження. Скоєння таких злочинів попри шантаж правителів на кшталт Путіна є достатньою підставою для втручання структур на зразок НАТО чи на двосторонній основі, якщо не буде досягнуто консенсусу щодо наявності поліцейських та мілітарних структур на глобальному рівні.

Тут можна використати виконавчу модель екстраординарного захисту конституції, коли виконавча влада вживає невідкладних заходів оборони країни з наступним парламентським та судовим контролем за зверненням уповноважених осіб. Це якраз ситуації, які потребують невідкладного і оперативного втручання, зволікання з чим може призвести до непоправних жертв серед цивільного населення, якщо не до геноцидних практик (якими так багатий досвід урядування нашого північно-східного сусіда).

Тепер підходимо до проблеми світового уряду. Насправді тут виникає проблема демократичної підзвітності та підконтрольності

світового уряду. Однак впровадження електронного урядування може дещо врятувати ситуацію, хоча не повною мірою. З іншого боку, проти світового уряду виступатиме завжди національні компрадорські уряди, де панує корупція і клієнтелізм, оскільки такі практики урядування суперечать засадам демократії та поваги до людської гідності. Як правило, диктатори спираються на такого роду публічну адміністрацію. Тому стоятиме питання щодо розгортання ключової соціальної інфраструктури – освіти і охорони здоров'я, а також сил забезпечення миру і правопорядку.

Якщо говорити про розгортання сил стримування та військової поліції, то легітимною метою запроваджуваних заходів є захист прав людини, запобігання злочину геноциду, злочинам проти людяності і миру. У цій площині має існувати миттєва реакція із наступним парламентським і судовим контролем на глобальному рівні. Залишається трансформувати для цих цілей міжнародну юстицію та національне представництво на глобальному рівні.

Список джерел

1. Задорожній О.В. Порухення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права. Київ: К.І.С., 2015.
2. Рішення КСУ 2-рп/2014 від 14.03.2014 р.
3. Грубник проти України, заява № 58444/15, від 17.09.2020.
4. Военная доктрина Российской Федерации. URL: <http://kremlin.ru/supplement/461>
5. Белесков М.М., Сучасний російський спосіб ведення війни: теоретичні основи і практичне наповнення: аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2021. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-09/analytrep_09_2021.pdf
6. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text

Харитонов Є.,

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України,
завідувач кафедри цивільного права Національного університету
«Одеська юридична академія»

Харитонova О.,

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України,
завідувач кафедри інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСНОВИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Війна, а надто у фазі загострення, потребує суттєвого підвищення ефективності механізму правового регулювання, зокрема, адекватного нормативного забезпечення. Варто зазначити, що законодавча влада України досить оперативно реагує на виклики, оперативно прийнявши низку законів, призначених регулювати суспільні відносини в умовах бойових дій, тимчасової окупації та деокупації частини території, спрямованих на захист майнових та немайнових прав держави та окремої людини тощо.

Разом із тим, варто звернути увагу на те, що згідно з частиною 2 ст. 4 Цивільного кодексу України (далі ЦК) основним актом цивільного законодавства України є ЦК України, а подання до Верховної Ради України проєкту закону, який регулює цивільні відносини інакше, ніж цей Кодекс, має супроводжуватись одночасним поданням проєкту закону про внесення змін до ЦК України. Поданий проєкт розглядається Верховною Радою одночасно з відповідним проєктом закону про внесення змін до ЦК України.

Крім того, згідно частині 4 ст. 4 ЦК, якщо постанова Кабінету Міністрів України суперечить положенням цього Кодексу, застосовуються відповідні положення цього Кодексу.

Наведені положення ЦК в умовах активної фази війни можуть стати перепорою для активної законотворчості у галузі регулювання цивільних відносин, забезпечення захисту цивільних прав та інтересів учасників цих відносин.

Складна і тривала процедура одночасного прийняття спеціальних законів і відповідного внесення змін у ЦК України, призначена гарантувати зваженість законодавчих рішень у звичайних умовах, у період воєнного часу (а тим більше – воєнного стану) є непридат-

ною саме внаслідок її ускладненості. Але й ігнорувати її не можна, оскільки це дасть підстави поставити під сумнів легітимність «законів воєнного часу» і, у кожному разі, створить загрозу колізії норм у відповідній сфері.

Вихід з ситуації, що склалася, ми вбачаємо у скасуванні (або призупиненні дії на період воєнного часу / стану) положень ЦК України, якими передбачається ускладнена процедура прийняття законів у сфері регулювання цивільних відносин.

Крім того, для усунення загрози виникнення колізії в регулюванні цивільних відносин у звичайних умовах і у період воєнного часу / стану, на нашу думку, необхідним є внесення змін і доповнень у розділ I «Основні положення» книги Першої ЦК України «Загальні положення».

Необхідність такого рішення зумовлена тим, що будь-які акти законодавства, які регулюють цивільні відносини (так сам як і практика їхнього застосування), мають відповідати нормам цього розділу книги Першої ЦК України.

Далі пропонуємо конкретні зміни та доповнення.

1. У статті 3 ч. 1 п. 3 ЦК «Загальні засади»: призупинити принцип свободи договору, додавши вказівку «реалізується, якщо це не суперечить інтересам суспільства і не загрожує обороноздатності держави».

2. Стаття 4 ч. 6 ЦК уточнити: «на всій території України» додати слова «крім тимчасово окупованих територій та територій, де відбуваються бойові дії».

3. Стаття 5 ч. 2 ЦК: додати слова «крім випадків, коли це стосується обороноздатності держави».

4. Стаття 6 ч. 1 ЦК: додати слова «і не суперечить інтересам суспільства та не загрожує обороноздатності держави».

5. Стаття 9 ч. 2 ЦК: додати слова «а також у сфері забезпечення обороноздатності держави».

6. Стаття 11 у частину 2 додати пункт: «Завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди збройними формуваннями держави-агресора та учасниками незаконних (приватних) збройних формувань, що діють на боці держави-агресора, проти інтересів України та її громадян, а також особами, що співробітничать (колаборують) з державою-агресором чи її представниками».

7. Стаття 13 ч. 3: доповнити після слів «з наміром завдати шкоди іншій особі» фразою: «(за винятком випадків самооборони та протидії

збройним формуванням держави – агресора та учасникам незаконних (приватних) збройних формувань, а також особам, що співробітничать (колаборують) з державою-агресором чи її представниками)».

8. Стаття 13 ч. 4: доповнити словами: «та конституційних обов'язків по захисту Батьківщини».

9. Стаття 14 ч. 4: доповнити словами: «а також внаслідок обставин, пов'язаних з умовами воєнного стану».

10. Стаття 16 ч. 3 : доповнити словами: «а також у випадках, коли право та інтерес здійснюються на шкоду обороноздатності України».

11. Стаття 19 ч. 2 абзац 2: доповнити словами: «а також будь-яка протидія державі-агресору, її збройним силам та учасникам незаконних (приватних) збройних формувань, а також особам, що співробітничать (колаборують) з державою-агресором чи її представниками».

Запропоновані нами зміни і доповнення у ЦК України можуть мати тимчасовий характер і бути прийнятими із застереженнями, що вони підлягають скасуванню, скажімо, «після перемоги України і закінчення війни».

ЗВЕРНЕННЯ ДО ЧИТАЧІВ ЦИХ МАТЕРІАЛІВ

Цибуленко Є.,
професор міжнародного права (Таллінн, Естонія)

24 лютого 2022 року російська агресія, що розпочалася з окупації Криму та ОРДЛО в 2014 році й триває вже 9-й рік, перейшла в нову фазу – повномасштабного вторгнення на територію України з використанням усіх видів конвенційної зброї. Залишаються й великі ризики провокацій з використанням зброї масового знищення з боку РФ. У цей час наполеглива праця на юридичному фронті є однією з підвалин нашої перемоги над російськими окупантами.

Усі ми добре розуміємо, що Російська Федерація порушила усі можливі норми, як права міжнародної безпеки, так і права збройних конфліктів. Агресія РФ є злочином проти миру, а російські війська скоюють численні воєнні злочини та злочини проти людяності. Причому ці злочини скоюються як на рівні рядових строковиків, так і на вищому командному рівні. Але простого розуміння цього факту замало, усі ці злочини, що не мають строків давності, потребують сумлінної фіксації з метою подальшого покарання злочинців на всіх рівнях, відшкодування збитків та депутатизації російського суспільства (за зразком денацифікації Німеччини після Другої світової війни). Крім того, під час війни виникає значна кількість інших юридичних питань практичного характеру, що теж потребують негайного вирішення. Сподіваюся, що цей збірник зробить свій внесок у вирішення усіх цих питань, та хочу подякувати всім, хто зробив можливим це видання, та шановним колегам, які підготували матеріали для нього.

Moi Drodzy Ukraińscy Przyjaciele!

24 lutego 2022 roku skończył się świat, jaki znaliśmy. Jaki od kilku dekad próbowaliśmy budować.

Skończył, bo imperialistyczne zapędy władz Federacji Rosyjskiej doprowadziły do wojny.

Wojny prowadzonej w sposób nielegalny, mającej na celu wyniszczenie narodu ukraińskiego w imię chorych ambicji, w imię zbrodniczej wizji tzw. ruskiego mira.

Nie było i nie będzie na to zgody!

Polska, Polacy jak tylko mogą pomagają i będą pomagać niezależnej Ukrainie.

Jako przedstawiciel świata nauki ze zdumieniem a i narastającym gniewem patrzę na wyraźne poparcie zbrodniczych działań putinowskiego reżimu przez znaczną część rosyjskich naukowców, przy milczącej aprobacie reszty i nielicznych głosach sprzeciwu. W tym kontekście przywołać należy stanowisko Ministerstwa Edukacji i Nauki RP z 1 marca, w którym wskazano wprost:

«W imieniu całej polskiej społeczności akademickiej wyrażam stanowczy sprzeciw wobec agresji Federacji Rosyjskiej na suwerenne państwo, jakim jest Ukraina. Inwazja Rosji na Ukrainę stanowi fundamentalne naruszenie międzynarodowych zobowiązań, takich jak Karta Narodów Zjednoczonych i Akt Końcowy z Helsinek. Potępiam ten akt agresji i oczekuję, że strona rosyjska będzie honorować swoje międzynarodowe zobowiązania. W tych dramatycznych dniach dla narodu ukraińskiego i całego współczesnego świata apeluję do całej społeczności naukowej i edukacyjnej w Rosji o stanowcze i jednoznaczne potępienie wojny prowadzonej przeciw Ukrainie.

Badania naukowe i kształcenie kolejnych pokoleń powinny służyć ich dalszemu rozwojowi w oparciu o nowe technologie, metodologie, standardy, a nie wspieraniu działań wymierzonych przeciwko innym narodom.

W tych tragicznych okolicznościach deklaruję wystąpienie Polski ze Zjednoczonego Instytutu Badań Jądrowych w Dubnie oraz Międzynarodowego Centrum Informacji Naukowej i Technicznej.

Ministerstwo Edukacji i Nauki zaprzestaje też współpracy z Rosją w ramach Porozumienia między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem

Federacji Rosyjskiej o współpracy w dziedzinie nauki i techniki, zawartego 25 sierpnia 1993 r. Oznacza to wstrzymanie kontaktów z rosyjskimi naukowcami, uczelniami i ośrodkami badawczymi.

Ponadto, nie widzę możliwości kontynuacji prac nad projektem Umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Federacji Rosyjskiej o wzajemnym uznawaniu świadectw, dyplomów, okresów studiów, wykształcenia, kwalifikacji i stopni naukowych.

Prof. dr hab. Włodzimierz Bernacki, sekretarz stanu» (list adresowany do dr. Walerija Falkowa, ministra nauki i szkolnictwa wyższego Federacji Rosyjskiej).

Хай живе вільна Україна!

**dr hab. prof. Łukasz Donaj,
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu**

Dear colleagues!

In this terrible drama which is shaking your country and your people, in this aggression as unjust as it is brutal, in all these human tragedies which are played out every day and these human and material losses – often irreparable – I think particularly of all the jurists of Ukraine, of all university professors, of all judges and lawyers, of all those for whom respect for the law is the foundation of a peaceful life in society. What disappointment to see how weak the law is in the face of violence! But the violence of arms is only the language of those who are incapable of expressing themselves other than through the brutality of war. No pretext can justify this sad breach of international law, this very bad blow dealt to a neighboring nation, whose history and culture are so closely linked to those of the aggressor. It remains to be hoped that the moment will come as soon as possible when hostilities will cease and when verbal speech will take the central place it should have in human relations as well as in international relations. Haven't Europe and its nations suffered enough from war in the past century? Must these horrors begin again? How to make sure they don't start again? When the time comes, your country will need all its lawyers: protect yourself and think you are not alone!

Prof. em. Dr. hc (mult) Vlad Constantinesco
University of Strasbourg – France

**ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО
ЕКСПЕРТНОГО КРУГЛОГО СТОЛУ**

«ДЕОКУПАЦІЯ. ЮРИДИЧНИЙ ФРОНТ»

Київ, 18 березня 2022 року

Ці матеріали представлено вказаними у дужках авторами на основі власних досліджень та з використанням представлених на круглий стіл тез різних авторів. Загальна наукова редакція О.В. Кресіна.

1. Кваліфікація гібридної війни РФ проти України та відповідальність за її ведення (О.В. Буткевич)

1. Для кваліфікації російсько-українського збройного конфлікту важливі такі акценти, на яких слід наголошувати в офіційній політиці та які слід враховувати при прийнятті рішень: збройний конфлікт є наслідком злочину агресії РФ проти України, скоєного принаймні з 21.02.2014 р. (24.02.2022 р. відбулась збройна ескалація конфлікту, що триває з 2014 р.); відповідно питання про міжнародну кримінальну відповідальність РФ, її очільників та службовців збройних сил, як і колаборантів з числа українських громадян, мають охоплювати всі злочини, скоєні після 21.02.2014 р.; російсько-український збройний конфлікт у міжнародно-правовому значенні триває з 21.02.2014 р., а «гібридна війна» РФ проти України (термін, що не є юридично сталим і охоплює поєднання політичних, силових, економічних, дипломатичних, інформаційних та інших засобів тиску на суверенну державу з метою підпорядкування чи іншого обмеження її суверенітету) триває щонайменше з 1999 р. Одним із проявів «гібридної війни» є «економічні війни», які вела РФ з Україною з початку 2000-х років, зокрема, економічний тиск з метою відмови від ратифікації Угоди про асоціацію з ЄС. Усі прояви «гібридної війни» мають враховуватися при виробленні проектів протидії агресору та притягненні його до відповідальності.

2. При прийнятті подальших зовнішньополітичних рішень слід виходити з того, що ескалація збройного конфлікту проти України з подальшими масовими воєнними злочинами і злочинами проти людяності є наслідком недостатніх санкцій щодо країни-агресора у 2014 р. З погляду загального міжнародного права головним прорахунком сучасної системи світового порядку є канонізація принципу добросовісності. Через відсутність побудови ефективного механізму

примусу до виконання норм міжнародного права для всіх ця система підірвана. Політика «замирення агресора», нехтування міжнародною спільнотою порушеннями норм *erga omnes* призвели до гуманітарної катастрофи в Україні у 2022 р.

Як жертва такої політики, Україна має ініціювати проєкт змін до архітектури європейської та міжнародної безпеки.

3. Одними з перших кроків могли б стати:

3.1. ініціювання прийняття «Конвенції ООН про заборону злочину агресії проти суверенної держави та покарання за нього» на основі резолюції ООН «Про визначення агресії» від 14.12.1974 р. (пропонувати проєкт документа можна було б уже на черговій сесії 6 Правового Комітету ГА ООН);

3.2. представлення проєкту створення системи європейської або універсальної безпеки (за основу можна взяти проєкт «U-24» з доопрацюванням та інституційним розширенням);

3.3. презентація проєкту реформування безпекової складової системи ООН включно з: 1) нормативно-правовим механізмом розблокування роботи РБ ООН; 2) внесенням змін до Статуту МС ООН щодо його обов'язкової юрисдикції стосовно питань міжнародного миру та безпеки і посилення гарантій виконання рішень; 3) створенням постійного миротворчого контингенту ООН для оперативної (впродовж 24 годин) протидії загрозам цивільному населенню та інфраструктурі.

4. Відповідь на «гібридну агресію», як і сама «гібридна війна», має бути багатовекторною, і в цьому процесі не може бути упущено жодного аспекта, за яким ця війна ведеться. Тому при прийнятті відповідних документів мають враховуватися всі зазначені вище проєкти, а не тільки безпекові, воєнні чи політичні: пропаганда, торговельно-економічний тиск, терор і залякування людей, кібератаки, використання у своїх інтересах держав-сателітів та міжнародних терористичних угруповань тощо.

5. Україні, як жертві економічного тиску РФ, з метою недопущення виходу з її політичної орбіти (відмова від підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом у 2013 р., що спричинила Революцію гідності в Україні, відбулася, серед іншого, під економічним тиском Російської Федерації, що може розцінюватися як економічний примус) варто ініціювати прийняття міжнародно-правового документа, що прямо визнавав би нікчемними будь-які дії, вчинені під загрозою саме економічного тиску (економічною загрозою).

Як приклад можна пропонувати доповнення до формулювання ст. 52 Віденської конвенції про право міжнародних договорів «Договір є нікчемним, якщо його укладення стало результатом погрози силою, у тому числі економічною, або її застосування на порушення принципів міжнародного права, втілених у Статуті Організації Об'єднаних Націй».

6. Органам державної влади в Україні слід продовжувати реалізацію європейського та євроатлантичного курсу України відповідно до положень Конституції; категорично неприйнятною слід вважати пропозицію щодо позаблокового чи нейтрального статусу України.

7. Кримінальне переслідування: кримінальна відповідальність РФ (а з 2022 р. і Республіки Білорусь за сприяння у скоєнні злочину) за злочин агресії, воєнні злочини, злочини проти людяності, у тому числі відповідальність за порушення, починаючи з 2014 р., прав людини в Криму та в окупованих регіонах на Сході України, порушення прав власності на цих територіях; належна компенсація шкоди потерпілим від таких злочинів тощо; кримінальна відповідальність за порушення міжнародного права та грубі порушення прав людини (як у випадку спроби анексії та окупації Криму, так і російської агресії проти України на Донбасі найсуворіше покарання має бути передбачене для державних службовців, військових і працівників міліції, відповідальних за державну зраду під час підтримки анексії та окупації українських територій, оскільки вони порушили присягу Українському народу); забезпечення амністії за незначні правопорушення та правопорушення з метою постконфліктної інтеграції українського суспільства (з урахуванням того, що амністія за міжнародні злочини заборонена міжнародним правом та відповідними міжнародними зобов'язаннями України). З метою належної реалізації кримінального правосуддя мають бути задіяні усі наявні інституції та створено нові: міжнародний трибунал щодо агресії РФ, МС ООН, МКС, ЄСПЛ, національні суди гібридного характеру (доцільно підтримати ідею т.зв. «Харківського трибуналу»).

2. Кваліфікація анексії АР Крим та м. Севастополь (О.В. Кресін)

16 березня 2014 р. на території АР Крим та м. Севастополь було організовано т.зв. «референдум», що мав нелегітимний і постановочний характер. Його проведення стало порушенням Конституції України (ст. 71-73, 92) і Конституції АР Крим (ст. 7). Крім того, його

незаконність і нікчемність, невідповідність принципам демократії пов'язані із здійсненням РФ уже в той час незаконного контролю щодо цих територій. Після цього самопроголошені та контрольовані РФ чинні органи влади цих територіальних суб'єктів проголосили незалежність останніх. Це також стало порушенням Конституції України (ст. 2, 134, 157) і Конституції АР Крим (преамбула, ст. 2). Проголошення незалежності АР Крим і м. Севастополь принципово спотворює передбачене у міжнародному праві право народів на самовизначення і безпосередньо порушує принципи територіальної цілісності, політичної єдності й непорушності міжнародно визнаних кордонів держав, відмови від застосування сили і погрози силою в міжнародних відносинах. Цей крок і наступне нелегітимне входження АР Крим і м. Севастополь до складу РФ були однозначно засуджені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН, актами Ради Європи, ОБСЄ, ЄС, НАТО, рішеннями багатьох держав світу. Вони є формою здійснення Російською Федерацією збройної агресії проти України й зумовлюють необхідність їх юридичної кваліфікації.

Щодо правового режиму АР Крим та м. Севастополь в умовах агресії РФ використовуються дві основні юридичні кваліфікації – анексія (або спроба анексії) та окупація (або тимчасова окупація).

Анексія (annexation), як одностороннє рішення держави щодо насильницької інкорпорації всієї чи частини території іншої держави, тобто поширення на цю територію свого суверенітету, відрізняється від завоювання та окупації як пов'язаних форм отримання фактичного контролю щодо території тим, що передбачає офіційне проголошення зміни суверенітету щодо території. І також відрізняється від цесії тим, що є насильницькою і односторонньою, а не добровільною та договірною (чи результатом міжнародного арбітражу). Зазвичай анексія слідує за воєнною окупацією території чи встановленням незаконного контролю щодо неї іншим шляхом. Саме по собі здійснення анексії в міжнародному праві не творить нового правового режиму території.

Сучасне міжнародне право проголошує анексії незаконними через те, що вони порушують принцип незастосування сили чи погрози силою, а також інші принципи міжнародного права. Анексія є однією з форм здійснення агресії та як така порушує норми Статуту ООН (ст. 1, 2 та ін.) і має розглядатися як загроза міжнародному миру та безпеці. Згідно з Декларацією про принципи міжнародного права 1970 р. анексію можна віднести до дій, спрямованих на «повне чи часткове порушення національної єдності та територіальної цілісності

держави чи країни чи їх політичної незалежності», адже «територія держави не повинна бути об'єктом набуття іншою державою в результаті погрози силою чи її застосування. Жодні територіальні набуття, що є результатом погрози силою чи її застосування, не повинні визнаватися законними». Згідно з Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) 1974 р. «Визначення агресії» анексію із застосуванням сили, як і воєнну окупацію, проголошено формами здійснення агресії – злочину проти міжнародного миру. Анексії Ізраїлем Голанських висот у 1981 р. та Іраком Кувейту в 1990 р. були проголошені нікчемними та недійсними в рішеннях Ради Безпеки ООН.

Анексію АР Крим і м. Севастополя було здійснено шляхом підписання Президентом РФ В. Путіним т.зв. «Договору між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття до Російської Федерації Республіки Крим та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів» 18 березня 2014 р., ратифікації цього документа Федеральними Зборами РФ 20–21 березня 2014 р., внесення змін до Конституції РФ 11 квітня 2014 р. Факт здійснення РФ анексії АР Крим і м. Севастополя (як здійснення злочину) визнано в актах міжнародного права. Наприклад, у Резолюції ПАРЄ 2132 (2016) від 12.10.2016 р. «Політичні наслідки агресії Росії в Україні».

Автономну Республіку Крим та м. Севастополь слід вважати анексованими Російською Федерацією в результаті здійснення нею агресії проти України у формі окупації частини території останньої з наступним проголошенням входження окупованих територій до складу РФ на підставі «договору» з нелегітимними контрольованими РФ утвореннями.

Кваліфікація «спроба анексії» (anticipated annexation, alleged annexation) щодо цих територій є юридично не зовсім коректною. Точніше було б кваліфікувати ситуацію щодо АР Крим і м. Севастополь як здійснену анексію, яка є за визначенням незаконною, адже в іншому випадку вона була б уже не анексією, а цесією чи сецесією з наступним добровільним входженням території до іншої держави. Водночас словосполучення «спроба анексії» підкреслює, що згідно з міжнародним гуманітарним правом під час конфлікту до укладення мирного договору між державами режим окупованої території та відповідні права її мешканців як захищених осіб не змінюються навіть у випадку проголошення анексії цієї території державою-окупантом (окупуючою державою) – згідно із Женевською конвенцією (IV) щодо захисту цивільних осіб під час війни 1949 р. та іншими актами міжна-

родного права. Невизнання не лише законності анексії Російською Федерацією АР Крим і м. Севастополь, а й самого її факту підкреслюють резолюції Генеральної Асамблеї ООН 68/262 від 27 квітня 2014 р., 71/205 від 19 грудня 2016 р., 72/190 від 19 грудня 2017 р. та ін.

Окупація (occupation, military occupation, belligerent occupation) є правовим режимом території, формою здійснення ефективного контролю держави чи групи держав щодо території (всієї чи частини) іншої держави за відсутності суверенних прав на неї. Основними ознаками окупації є встановлення та здійснення контролю щодо території збройними силами іншої держави або іррегулярними формуваннями, асоційованими з іншою державою, а також здійснення владних функцій на території іншою державою або уповноваженими, керованими чи контрольованими нею утвореннями (зокрема, псевдодержавами). На кваліфікацію окупації не впливають наявність чи відсутність опору збройних сил держави-суверена, наявність чи відсутність проголошеного чи реального стану війни між державами, припинення чи збереження дипломатичних зв'язків між ними, проголошення чи не-проголошення окупації – окупація визначається як факт на підставі її основних ознак. Окупація має тимчасовий характер, адже не передбачає переходу суверенних прав на окуповану територію.

В умовах окупації повноваження законної влади фактично переходять до рук держави-окупанта, яка зобов'язана вживати всіх доступних їй заходів для збереження і забезпечення публічного порядку та безпеки, забезпечення прав мешканців території (захисених осіб), зберігаючи і поважаючи при цьому, окрім випадків, коли це цілковито неможливо, чинне право окупованої країни. Правовий режим окупації триває до припинення здійснення влади державою-окупантом, звільнення, репатріації та відновлення у правах мешканців території. Незаконна окупація (яка здійснюється за відсутності волі держави чи рішення Ради Безпеки ООН) є однією з форм агресії та як така є злочином, за який відповідає держава-окупант – навіть якщо окупація здійснюється не безпосередньо, а уповноваженими, керованими чи контрольованими державою-окупантом утвореннями, супроводжується змінами в управлінні територією, угодами держави-окупанта з владою окупованої території чи анексією території.

Ці норми в їх еволюції розкриваються в актах загального міжнародного права (Статут ООН, Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами згідно із Статутом ООН 1970 р., Резолюція Генеральної

Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) 1974 р. «Визначення агресії», Заключний акт НБСЄ від 01.08.1975 р., Консультативний висновок Міжнародного Суду ООН щодо будівництва стіни на окупованій палестинській території 2004 р.), міжнародного гуманітарного права (IV Гаазька конвенція про закони та звичаї сухопутної війни 1907 р. й додане до неї Положення про закони та звичаї сухопутної війни 1907 р., Женевська конвенція (IV) про захист цивільних осіб під час війни 1949 р. і Додатковий протокол (Протокол I) до неї 1977 р., Коментар МКЧХ до неї 1958 р.), міжнародного кримінального права (наприклад, Рішення Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії у справі *The Prosecutor v. Tihomir Blaškić* 2000 р. та ін.). Засудження окупації АР Крим і м. Севастополя міститься у численних актах органів ООН, ОБСЄ, Ради Європи, ЄС та інших міждержавних організацій.

Кваліфікація АР Крим і м. Севастополя як окупованих територій не викликає жодних сумнівів. Кваліфікація їх як «тимчасово окупованих територій» містить смисловий повтор (окупація за визначенням є тимчасовою). Отже, зважаючи на те, що анексія АР Крим та м. Севастополя Російською Федерацією сама по собі не визначає правовий режим цих територій, у законодавстві України та в актах міжнародних міждержавних організацій не лише засуджується, а й не визнається як факт, ці адміністративно-територіальні одиниці України юридично більш коректно визначати як окуповані території.

3. Кваліфікація статусу ОРДЛО і визнання РФ незалежності т.зв. «ДНР» та «ЛНР» (О.В. Кресін)

21 лютого 2022 р. Президент Російської Федерації В. Путін підписав укази про визнання незалежності т.зв. «Донецької Народної Республіки» та «Луганської Народної Республіки» – псевдодержав, що фактично є і згідно з міжнародним правом мають розглядатися як окупаційні адміністрації РФ на територіях окремих районів Донецької і Луганської областей України, утворені з частковим залученням колаборантів. Причинами такого кроку В. Путін проголосив: небажання України виконувати Мінські угоди 2014–2015 рр., воєнну загрозу згаданим псевдодержавам з боку України, здійснення останньою щодо них політики геноциду. До цього кроку рішення було ініційоване і схвалене Державною Думою РФ і Радою Безпеки РФ. 22 лютого Федеральні Збори РФ ратифікували договори про дружбу і

взаємну допомогу з «ДНР» та «ЛНР», що передбачали, зокрема, військову допомогу, можливість створення військових баз РФ у ОРДЛО та ін. Після цього керівники «ДНР» та «ЛНР» звернулися до В. Путіна за військовою допомогою проти України.

Проголошення 24 лютого В. Путіним проведення «спеціальної операції», а фактично – переведення міжнародного воєнного конфлікту низької інтенсивності, замаскованого під внутрішній, громадянський конфлікт в Україні, у стан повномасштабної війни – перебуває в єдиному комплексі рішень з визнанням РФ незалежності «ДНР» та «ЛНР». У своєму зверненні до росіян В. Путін, звинувативши Україну в милітаризації та прагненні вступити до НАТО, вказав на те, що вона становить загрозу для РФ – зокрема, вона прагнучиме до реінтеграції ОРДЛО воєнним шляхом. Але безпосередньою причиною проведення «спеціальної операції» проти України було назване саме прагнення забезпечити безпеку і територіальну цілісність «ДНР» та «ЛНР». У пізніших виступах В. Путіна, заявах від його імені прес-секретаря Д. Пєскова та міністра закордонних справ С. Лаврова до України висувуються вимоги визнання незалежності «ДНР» та «ЛНР», їх кордонів у межах Донецької і Луганської областей, а інші вимоги безпосередньо пов'язуються з названими.

У зв'язку з цим важливо дати юридичну кваліфікацію сутності та статусу псевдодержавних (або квазідержавних) утворень, і зокрема т.зв. «ДНР» та «ЛНР», в міжнародному праві.

1. У міжнародному праві протягом більш як століття передбачено можливість окремого регулювання щодо суверенітету і законних прав держави на територію, з одного боку, та здійснення режиму незаконного контролю щодо території – з іншого. Втрата урядового контролю щодо певних територій внаслідок міжнародного конфлікту жодним чином не означає втрати суверенітету держави щодо них. Водночас тимчасовий правовий режим останніх у цій ситуації має бути визначено, класифіковано для окреслення статусу населення і застосовних правових засобів захисту його прав.

Незаконний контроль щодо території можна розглядати як правовий режим, однією з форм здійснення якого є окупація, інші ж визначаються як ефективний, всеохопний, загальний, фактичний контроль і пов'язані з неоголошеними діями та неофіційними засобами, до яких вдаються держави-агресори. Для цього режиму характерне здійснення влади щодо території з волі зарубіжної держави, а

форми реалізації режиму відрізняються залежно від того, чи така воля офіційно визнається, чи приховується.

2. Попри відмінності окупації та ефективного або іншого контролю території міжнародне право у всіх цих випадках визнає поширення на окуповану чи іншим чином незаконно контрольовану територію юрисдикції держави, яка цей контроль здійснює. Відповідно на цій території, зокрема, зберігається й дія міжнародних договірних правових інструментів, сторонами яких є і держава-суверен, і держава, яка здійснює незаконний контроль території. Окупація не передбачає зміну державної належності окупованої території, а все цивільне населення визнається захищеними особами, визначаються його мінімальні права. Трансформація міжнародного гуманітарного права після Другої світової війни стерла межі між визнаною і невизнаною офіційно окупацією, залежність прав населення на окупованих територіях від наявності чи відсутності дипломатичних відносин між державами – окупантом та жертвою окупації, прив'язку режиму окупації до проведення воєнних дій. Важливо й те, що окупація пов'язується з виконанням функцій уряду на окупованій території, але статус останньої не змінюється від запровадження змін в управлінні нею чи укладення угод між державою-окупантом та формально проголошеною владою території. На це вказують: IV Гаазька конвенція про закони та звичаї сухопутної війни 1907 р., Положення про закони та звичаї сухопутної війни, що є додатком до цієї конвенції, Женевська конвенція (IV) щодо захисту цивільних осіб під час війни 1949 р. та Додатковий протокол (Протокол I) до неї 1977 р., рішення Міжнародного Суду ООН, міжнародних трибуналів та ін.

3. Ефективний, всеохопний, загальний, фактичний контроль є формами здійснення незаконного контролю території, відмежованими від окупації, але не розмежованими чітко між собою. На відміну від окупації, факт здійснення якої може бути очевидний, факт здійснення ефективного або іншого незаконного контролю щодо території вимагає встановлення міжнародними судовими органами. Основними показниками тут є здійснення зарубіжною державою фінансової підтримки, військового постачання/устаткування, тренування, координації дій чи участі у плануванні дій збройних формувань, що контролюють територію чи частину території іншої держави і здійснюють там фактичну владу. На це, зокрема, вказують низка рішень Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії та ЄСПЛ, Резолюція ГА

ООН 1983 р. «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння» (має авторитетний доктринальний характер) та ін.

4. Кваліфікація статусу ОРДЛО в міжнародному праві неоднозначна. Зокрема, Мінські угоди 2014 р. унікали визначення другої сторони конфлікту (перша – Україна), а в 2015 р. другою стороною названі збройні формування ОРДЛО. При цьому не вказано, кому вони підпорядковуються і хто може вважатися представниками ОРДЛО.

5. Кваліфікація конфлікту на сході України та пов'язаного із цим статусу ОРДЛО міститься також у рішеннях міжнародних організацій і законодавстві України. Зокрема, Резолюція Ради Безпеки ООН визнає втрату урядом України контролю над певними територіями, а резолюції ПАРЄ та законодавство України визнають подвійний факт наявності тимчасової окупації ОРДЛО Росією і здійснення нею ефективного контролю щодо незаконних збройних формувань на цій території. Важливо, що ПАРЄ вказує на застосовність щодо збройного конфлікту в Україні, й зокрема ситуації в ОРДЛО, IV Женевської конвенції 1949 р.

6. Повноцінне визнання наявності незаконного контролю Росії щодо ОРДЛО (у формі окупації, ефективного чи іншого контролю) слід очікувати в процесі розгляду низки справ у Міжнародному суді ООН, Міжнародному кримінальному суді, Європейському суді з прав людини.

Зокрема, Міжнародний кримінальний суд у звіті 2016 р. щодо своїх попередніх розслідувань зазначив, що взаємний обстріл військових позицій сторін та взяття Україною в полон російських військовослужбовців і навпаки «може свідчити про безпосереднє воєнне зіткнення між російськими збройними силами та українськими урядовими силами, що передбачає існування міжнародного збройного конфлікту в контексті збройного протистояння у східній Україні щонайпізніше з 14 липня 2014 р. паралельно з не-міжнародним збройним конфліктом», який триває принаймні з 30 квітня 2014 р. і сторонами якого є Україна, «ЛНР» та «ДНР». Водночас сам по собі цей вислів та його контекст не дають підстав стверджувати, що йдеться про встановлений факт. Також у 2016 р. і пізніше у звітах МКС вказувалося на розгляд інформації про «можливе здійснення Російською Федерацією всеохопного контролю щодо збройних груп у східній Україні протягом частини чи всього часу збройного конфлікту».

Висновки:

1. «ДНР» та «ЛНР» не можуть вважатися державами. Попри те, що їх статус нині визначається майже виключно рішеннями міжнародних організацій, здебільшого рекомендаційного характеру, є всі підстави визначати їх як псевдодержави (квазідержави), які насправді є адміністраціями, створеними Російською Федерацією.

2. Територія ОРДЛО згідно з міжнародним правом є такою, що перебуває під ефективним контролем РФ, що передбачає збереження суверенних прав України щодо неї.

3. Визнання «ДНР» та «ЛНР», здійснене державою-агресором, як і будь-якою іншою третьою державою, не змінює згаданий статус їх та території ОРДЛО в міжнародному праві. Те ж саме стосується їх договорів із РФ, які можуть слугувати хіба що додатковою кваліфікуючою ознакою здійснення останньою ефективного контролю на території ОРДЛО.

4. Офіційне введення військ РФ на територію ОРДЛО, яке поки не підтверджується і не спростовується її керівництвом, суттєво змінить кваліфікацію дій РФ: від ефективного контролю, факт якого має доводитися в суді, – до окупації, яка такого доведення не потребує. Це передбачатиме простіший і більш швидкий характер ухвалення рішень міжнародними організаціями і міжнародними судовими органами. При цьому вирішальною стане саме усталена практика кваліфікації таких утворень, як «ДНР» та «ЛНР», як псевдодержав.

5. Відповідно звернення В. Путіна при проголошенні «спеціальної операції» до ст. 51 частини 7 Статуту ООН (право на індивідуальну самооборону) є фальшивим, адже суверенні права на територію ОРДЛО належать Україні й їх не змінює заснування тут псевдодержав під ефективним контролем самої РФ.

4. Кваліфікація агресії РФ проти України на морських просторах (Б.В. Бабін)

Російська агресія на Чорному та Азовському морях є черговим грубим порушенням Конвенції ООН з морського права 1982 р., Міжнародної конвенції про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1978 р., Міжнародної конвенції про пошук і рятування на морі 1979 р., Угоди про співробітництво причорноморських держав з пошуку та рятування на Чорному морі 1998 р., Меморандуму про взаєморозуміння щодо контролю державою порту в Чорноморському

регіоні 2000 р., V, VI, VII та IX Гаазьких конвенцій 1907 р., II Женевської конвенції 1949 р. та означає нехтування агресором Інструкцією Сан-Ремо з міжнародного права, що застосовується до збройних конфліктів на морі, й відмову Росії від усіх двосторонніх угод щодо статусу Азовського моря включно з Договором про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки 2003 р. та міжвідомчою Угодою з питань рибальства в Азовському морі 1993 р. Вказані порушення вже отримали правову оцінку з боку Міжнародної морської організації, Дунайської комісії, ЄС, органів ООН та морських держав світу.

Рекомендації органам державної влади України:

1. Денонсація Договору про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки 2003 р. та міжвідомчої Угоди з питань рибальства в Азовському морі 1993 р.

2. Початок проваджень проти Росії у Міжнародному трибуналі з морського права з питань захоплених, пошкоджених та знищених торговельних суден під прапором України; ініціювання подібних проваджень з боку третіх країн, під прапором яких судна зазнали ушкоджень, блокувань чи захоплень.

3. Взаємодія з морськими адміністраціями всіх цивілізованих країн світу щодо неухильного виконання резолюції ММО С/ES.35 та постанови Дунайської комісії про зупинення членства РФ; взаємодія з країнами ЄС щодо виконання санкцій проти РФ у морському секторі проти російських судноплавних та страхових компаній та РМРС, сприяння поширенню цих санкцій.

4. Обговорення питань російської агресії на морі з виходом на схвалення відповідних резолюцій спеціалізованими установами ООН, такими, як ФАО (щодо порушень прав українських рибалок), МОП (щодо порушень прав українських моряків), Світовий союз електрозв'язку (щодо порушень у сфері морського зв'язку та комунікаційних систем) та Паризький меморандум порозуміння щодо контролю державою порту; для цього важлива невідкладна ратифікація Конвенції ООН про працю в морському суднопластві.

5. Інформування Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду про воєнні злочини РФ на морі, вчинені всупереч вимогам V, VI, VII та IX Гаазьких конвенцій 1907 р., II Женевської конвенції 1949 р.

6. Лобіювання гуманітарних «блакитних» коридорів до портів України під прапорами ООН та МКЧХ із доставки в них гуманітарних вантажів, зокрема продуктів першої необхідності та харчування, медикаментів.

5. Відповідальність РФ за кібертерористичні дії проти України (Н.А. Мазаракі)

Російська Федерація активно вдавалася до кібератак (їх визначення представлено у Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» №2163-VIII від 05.10.2017 р.) проти української інфраструктури, комп'ютерних ресурсів державної влади та управління протягом останніх років. При цьому черговий етап гібридної війни проти України, що розпочався у 2014 р., характеризувався посиленням кібератак. Саме тому на початок російського вторгнення у лютому 2022 р. Україна мала значний досвід у протидії кібератакам та була налагоджена ефективна взаємодія з іноземними партнерами, що дає змогу обмежувати втрати від кібератак впродовж війни.

Активність РФ у проведенні кібератак проти США, України та інших держав світу була одним із головних чинників розробки міжнародно-правових заходів впливу та притягнення до відповідальності замовників та безпосередніх виконавців кібератак. Однак цей процес обмежився розробкою методологічних документів, зокрема The Tallin Manual 1.0 та 2.0, Report of the Group of Governmental Experts on Advancing responsible State behaviour in cyberspace in the context of international security¹.

До початку нової фази агресивної війни проти України у лютому 2022 р. кібератаки з боку інших держав становили складову гібридної війни та перебували у «сірій зоні» міжнародного права, що обумовлюється мінливим характером засобів та методів кібератак, залученням до їх проведення державних та недержавних виконавців, проблематичним встановленням безпосередніх організаторів та виконавців та визначенням їх державної приналежності.

Кібератаки спричиняють значні економічні збитки, дезорганізують публічні та приватні відносини. При цьому економічні втрати, які часто вимірюються величезними сумами, є одними з найбільш проблематичних наслідків кібератак, оскільки вони часто залишаються незворотними. Жертви кібератак страждають від руйнування кіберінфраструктури та даних, несуть витрати на відновлення та втрачають доходи.

---

¹ Будапештська конвенція про кіберзлочинність 2001 р. є здебільшого рамковим документом, спрямованим на гармонізацію національних законодавств у сфері боротьби з кіберзлочинністю, забезпечення міжнародного співробітництва у розслідуванні та судовому переслідуванні за кіберзлочини.

Саме визначення та доведення причетності певної держави до кібератаки є наріжним каменем притягнення до відповідальності та компенсації збитків, спричинених кібератакою. Міжнародна спільнота зробила певні кроки до визначення підходів щодо доведення причетності певної держави до кібератак, зокрема у згаданих вище документах. Уряд США застосовує такі форми визначення причетності певної держави чи приватних осіб до кібератак: 1) кримінальні обвинувачення; 2) економічні санкції; 3) технічні попередження; 4) офіційні заяви чи прес-релізи від імені державних органів. Такі форми здебільшого застосовуються у своєму поєднанні. Група міжнародних експертів у своїй доповіді GGE Report вказує, що визначення причетності певної держави до кібератаки потребує врахування: технічних характеристик кібератаки, її масштабу та впливу; широкого контексту здійснення кібератаки, включно з її наслідками для міжнародного миру і безпеки; результатів консультацій між зацікавленими державами. У рамках гібридної війни держава – жертва кібератаки може вдатися до таких позасудових заходів, як реторсія, контрзаходи та санкції.

16 березня 2022 р. Міжнародний суд ООН у своєму рішенні визначив, що «Російська Федерація повинна негайно забезпечити припинення будь-яких заходів, що сприяють військовим операціям.... та вживаються будь-якими військовими підрозділами або нерегулярними збройними формування, які підконтрольні Російській Федерації або підтримуються нею, а також будь-якими організаціями та особами, які можуть перебувати під її контролем або керівництвом». Таке рішення, серед іншого, дає змогу стверджувати, що кібератаки РФ проти України перебувають у сфері регулювання міжнародного гуманітарного права. Водночас недостатня ефективність міжнародного права у російсько-українській війні зумовлює доцільність:

- ретельного документування кібератак та їх наслідків із забезпеченням доказової бази щодо організаторів та виконавців кібератак, обсягів матеріальної шкоди для громадян та держави для подальшого подання позовів до міжнародних судів про відшкодування збитків;
- забезпечення достатнього фінансування діяльності відповідних державних органів щодо протидії кібератакам проти України;
- продовження ефективної співпраці з кіберпідрозділами держав-партнерів.

6. Захист прав людини на територіях, анексованих та незаконно контрольованих РФ (О.В. Кресін, Н.О. Мельниченко)

Російська Федерація в результаті агресії проти України у різних формах здійснює тимчасовий незаконний контроль щодо частини української території. Зокрема, у 2014 р. вона анексувала територію АР Крим і м. Севастополь, встановила ефективний контроль щодо окремих районів Донецької та Луганської областей. В результаті широкомасштабних бойових дій у 2022 р. РФ окупувала територію Херсонської та частини низки інших областей України. Кваліфікація статусу частини цих територій, здійснена в інших розділах цього документа, а також безсумнівна і не заперечувана Росією окупація решти з них дають змогу встановити особливості захисту прав людини їх мешканців, а також суб'єктів відповідальності за такий захист та його порушення.

Міжнародне право визнає безумовну відповідальність держави, яка здійснює незаконний контроль щодо території у формі окупації чи іншого ефективного контролю, за дотримання прав людини її населення, і зокрема цивільного населення як захищених осіб. Йдеться насамперед про IV Гаазьку конвенцію про закони та звичаї сухопутної війни 1907 р., Женевську конвенцію (IV) щодо захисту цивільних осіб під час війни 1949 р. і Додатковий протокол (Протокол I) до неї, Декларацію про принципи міжнародного права 1970 р., Резолюцію ГА ООН «Визначення агресії» 1974 р., Резолюцію ГА ООН «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння» 1983 р., низку рішень Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії, Європейського суду з прав людини та ін. Така відповідальність існує незалежно від особистої відповідальності представників (агентів) цієї держави. При цьому держава, яка здійснює контроль щодо території, автоматично відповідальна за будь-які дії підконтрольних їй організацій.

Якщо ж факт здійснення контролю іншою державою щодо території не встановлено, то відповідальними за дотримання прав людини можуть бути визнані й держава-суверен, яка має конституційні й міжнародно-правові обов'язки щодо свого населення, і недержавні актори. Зрозуміло, що про існування останніх, попри формальну інституалізацію окупаційних адміністрацій в ОРДЛО як «ДНР» та «ЛНР», йтися не може, але підконтрольність збройних формувань і фактичної влади ОРДЛО Росії ще слід довести в міжнародних судах.

Щодо інших незаконно контрольованих частин території України здійснення контролю Росією не заперечується.

Водночас досить складним є визначення частки відповідальності держави-суверена за реалізацію прав людини на території, щодо якої ця держава не здійснює контроль. Мінські угоди в 2015 р. вказали на часткову відповідальність України, зокрема за реалізацію деяких соціальних прав населення. Так само резолюції ПАРЄ, вказуючи на відповідальність РФ, яка здійснює незаконний контроль щодо ОРДЛО, водночас поклали на Україну відповідальність за реалізацію деяких соціальних прав людини і права на ефективний засіб юридичного захисту (доступ до правосуддя). Крім того, Резолюція ПАРЄ № 2198 від 23 січня 2018 р. закликала Україну «забезпечити мінімальні гуманітарні потреби цивільного населення на окупованих територіях», що піддає сумніву саме розуміння суті окупації та відповідальності держави-окупанта в міжнародному гуманітарному праві, до якого ця Резолюція безумовно апелює.

Законодавство України покладає відповідальність за дотримання і порушення прав людини в Криму і ОРДЛО на Росію і за міжнародним гуманітарним правом, і за міжнародним правом прав людини. Міжнародне гуманітарне право покладає на державу-окупанта обов'язок забезпечити всі мінімальні гуманітарні потреби населення, його основні права, пов'язані із збереженням життя, здоров'я і гідності (з особливим наголосом на правах жінок та дітей), приватної власності, ефективний захист цих прав та захист від будь-якого незаконного насильства, збереження інфраструктури території. Державу-окупанта не може бути звільнено від відповідальності за серйозні порушення прав людини, зокрема воєнні злочини і злочини проти людяності. Рішення міжнародних судів однозначно поширюють ці зобов'язання, а також зобов'язання за міжнародним правом прав людини на всі форми здійснення незаконного контролю території іншої держави. Безумовно, усі ці норми поширюються на населення всіх частин території України, незаконно контрольованих РФ, включно з тими, що були нею тимчасово окуповані під час нової стадії війни у 2022 р.

Водночас Конституція і законодавство України не передбачають відмови держави від забезпечення і захисту прав людини на своїй території, навіть в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Україна забезпечує реалізацію прав населення незаконно контрольованих Росією територій в інших регіонах України. Зокрема, це право на доступ до правосуддя, а також низка соціальних прав, право на освіту

(в пільговому режимі), набуття і припинення права власності, спадкування, вільне волевиявлення під час виборів Президента України і народних депутатів України, всеукраїнського референдуму.

Також Україна залишає за собою участь у захисті та відновленні прав людини на незаконно контрольованих Росією територіях через: невизнання автоматичної зміни громадянства; постійний моніторинг і документування порушень; оприлюднення інформації та надання її міжнародним організаціям у сфері захисту прав і свобод людини; звернення до цих організацій з метою відновлення своєї територіальної цілісності, захисту і відновлення прав людини на цих територіях; сприяння відшкодуванню Росією спричиненої матеріальної і нематеріальної шкоди; надання правової та гуманітарної допомоги населенню.

Важливо, що згідно з Постановою Верховної Ради України № 462-VIII від 21.05.2015 р. Україна здійснила відступ (дерогацію) від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Такий відступ передбачений у цих міжнародно-правових актах у випадках, що загрожують існуванню нації, має часові (припинення збройної агресії РФ і відновлення конституційного ладу та порядку на окупованій території України) та територіальні (район проведення Антитерористичної операції в ОРДЛО, нині Операція об'єднаних сил) обмеження. Зокрема, цей відступ передбачає у виключних випадках: превентивне затримання осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години, але не більш як на 30 діб, за згодою прокурора та без ухвали суду; передання повноважень слідчих суддів відповідним прокурорам, які набувають додаткових процесуальних прав; зміну територіальної підсудності судових справ та підслідності кримінальних правопорушень, вчинених у районі проведення антитерористичної операції; утворення військово-цивільних адміністрацій як тимчасових державних органів, які діють на території Донецької та Луганської областей, з повноваженнями, зокрема, встановлювати обмеження щодо перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без визначених документів, тимчасово обмежувати або забороняти рух транспортних засобів і пішоходів на вулицях, дорогах та ділянках місцевості, організувати перевірку документів, що посвідчують особу, у фізичних осіб, а в разі потреби – огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, крім обмежень, встановлених Конституцією

України. Це може передбачати відступ від прав на: свободу та особисту недоторканність, вільне пересування і свободу вибору місця проживання, повагу до приватного і сімейного життя, ефективний засіб юридичного захисту, справедливий суд (ст. 2, 9, 12, 14, 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права; ст. 5, 6, 8, 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод).

Збільшення незаконно контрольованих Росією територій і неможливість чіткого визначення їх мінливих меж, що залежать від перебігу воєнних дій, розширення зони проведення таких дій, а також запровадження воєнного стану і здійснення антидиверсійних заходів на контрольованих Урядом України територіях викликають необхідність ухвалення змін до законодавства України. *По-перше*, слід поширити дію Постанови Верховної Ради України № 462-VIII від 21.05.2015 р. щодо відступу від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, на всю територію України. *По-друге*, слід розробити єдиний закон про особливості забезпечення прав і свобод людини на тимчасово окупованій частині території України або принаймні уніфікувати положення і розширити територію застосування законодавства щодо захисту прав і свобод людини на окупованих територіях (Закон України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» №1632-VII від 12.08.2014 р., Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» № 1207-VII від 15.04.2014, Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» №2268-VIII від 18.01.2018 р. та ін.). *По-третьє*, відмовитися від визначення у законодавстві переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення («Перелік населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження», затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07.11.2014 № 1085-р., Постанова Верховної Ради України «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями» № 254-VIII від 17.03.2015 р., Указ Президента України №32/2019 від 07.02.2019 р. та ін.) та передбачити

розробку і ухвалення єдиних критеріїв визначення дати втрати та повернення урядового контролю щодо населених пунктів. *По-четверте*, ратифікувати Римський статут Міжнародного кримінального суду або принаймні чітко і недвозначно поширити юрисдикцію МКС на скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами РФ та керівниками усіх контрольованих нею утворень на всій території України (поширення дії Постанови Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян» № 145-VIII від 04.02.2015 р.).

7. Охорона культурної спадщини та екологічна безпека на територіях, анексованих та незаконно контрольованих РФ (О.Я. Трагнюк, Л.О. Тимченко)

Нехтуючи життями людей (українців та громадян інших держав, які раптово або виконуючи свої професійні обов'язки опинилися в ситуації війни в Україні), російські агресори ще менше піклуються про культурну спадщину українського народу, про природний стан середовища Української держави. Очевидним є намір агресора – знищити український народ не лише фізично, а й завдавши незворотних втрат самій землі через техногенні катастрофи, знищуючи будь-яку згадку про матеріальну культуру і побут нашого народу.

Такі дії є порушенням з боку РФ міжнародно-правових норм у сфері охорони культурної спадщини:

- ст. 4 і 5 Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р.; Протоколу до неї 1954 р.; ст. 6-8, 12 Другого протоколу до неї 1999 р.;
- усіх статей Глави III Частини III I Додаткового протоколу до Женевських Конвенцій 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів.

До головних екологічних небезпек на територіях, які анексовані, контролюються РФ та на яких ведуться бойові дії, слід віднести такі: 1) радіаційна, хімічна небезпека, вибухонебезпека; 2) забруднення поверхневих та підземних вод: підвищення у водах вмісту шкідливих

речовин (нерадіоактивний стронцій, барій, які використовуються у промисловості, а також є стандартними складниками сучасних боеприпасів, азот, фосфор, хлориди, сульфати, інші мінеральними солі й важкі метали), засолення підземних питних вод шахтними водами; підтоплення шахт, які використовувались як сховища відходів; 3) забруднення атмосферного повітря, підвищення концентрації ртуті в ґрунтах; 4) забруднення ґрунтового покриву, що відбувається за масштабного розливу та згоряння паливно-мастильних матеріалів (маневри великої військової техніки, військові навчання та будівництво фортифікаційних споруд, знешкодження боеприпасів, розсіювання хімічних речовин також знижують якість ґрунтового покриву); 5) завдання шкоди лісовим насадженням та природно-заповідному фонду; 6) небезпека епідемій, зокрема у зв'язку з влаштуванням масових та стихійних поховань у непридатних місцях без дотримання санітарно-гігієнічних вимог, з порушенням та призупиненням роботи об'єктів системи водопостачання, водоочищення і водовідведення, нездійснення дезінфекції води; 7) пожежі, навмисні підпали та вибухи боеприпасів тощо.

Основи захисту навколишнього середовища у разі збройного конфлікту закладають принципи МГП, Додаткові протоколи до Женевських конвенцій, звичаєві норми МГП та норми т.зв. «екологічних» конвенцій. Основним принципом у МГП, що стосується захисту навколишнього середовища, є принцип розрізнення, який вимагає спрямування нападів лише на військові об'єкти та, у виключних випадках, цивільні об'єкти у разі якщо цього вимагає нагальна військова необхідність. Принцип має звичаєву природу, але його окремі нюанси втілені також у ст. 23(g) IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та доданому до неї Положенні про закони і звичаї війни на суходолі 1907 р., ст. 53 IV Женевської конвенції, ст. 48 та 52 Додаткового протоколу I (ДП I). Інші принципи МГП також дозволяють зорієнтуватися в тому, як мають проводитися військові дії, коли існує загроза, що вони можуть завдати шкоди навколишньому середовищу. Такими принципами є: заборона невибіркових атак, принцип пропорційності, вжиття запобіжних заходів. Спеціальне МГП-регулювання захисту навколишнього середовища сконцентроване у кількох статтях ДП I та спеціальному міжнародному договорі – Конвенції про заборону військових або будь-яких інших ворожих методів модифікації навколишнього середовища 1978 р. (так звана Конвенція ENMOD).

Додатковим протоколом I до Женевських конвенцій 1949 р. (ч. 3 ст. 35, ст. 55) забороняється застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають за мету заподіяти або, як можна очікувати, завдати великої, довготривалої та серйозної шкоди природному середовищу і цим спричинити шкоду здоров'ю чи життю населення.

Нині вже можна без перебільшення говорити про створення на території нашої країни стану, який підпадає під ознаки «екоциду». Водночас варто зазначити, що шкода від військових дій агресора на нашій території, яку вже намагаються приблизно експертно оцінити, не враховує шкоди довкіллю, яка в довгостроковій перспективі може виявитися набагато масштабнішою, ніж шкода, спричинена матеріальним об'єктам, оскільки вона ставить під загрозу саме існування людської популяції.

Пропозиції:

1. Верховній Раді України: а) ратифікувати Римський статут; б) переглянути положення ст. 298 КК (Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини) з метою додаткової кваліфікації та посилення мір покарання або віднесення умисного знищення, руйнування чи пошкодження об'єктів культурної спадщини до числа злочинів у Розділі XX КК України (Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку); б) створити належну правову базу для боротьби з екоцидом як міжнародним злочином та вироблення механізму притягнення до відповідальності посадових осіб за прийняття злочинних рішень, наслідком яких є завдання шкоди навколишньому середовищу; в) прийняти нормативно-правові акти, спрямовані на захист ядерних об'єктів і установок від військових нападів та їх правомірне використання (зокрема, законодавчо врегулювати особливий правовий режим охорони ядерних об'єктів та установок під час воєнних дій, забезпечення екологічної безпеки ядерних об'єктів в умовах воєнних дій, підстави та порядок відшкодування шкоди, заподіяної ядерним об'єктам у результаті військового вторгнення РФ); г) ухвалити закони України «Про відшкодування шкоди, заподіяної Україні агресією Російської Федерації» та «Про кримінальне покарання фізичних осіб за злочин агресії, злочини проти людяності та воєнні злочини, скоєні під час агресії РФ проти України» (цю ідею ще в 2014 р. висловив В.А. Василенко); г) внести зміни і доповнення до кримінального законодавства України щодо конкретизації змісту ст. 438 КК України та приведення її у

відповідність до сучасної практики формулювання складу воєнного злочину.

2. Профільним міністерствам та службам:

– розробити та затвердити методику документування і обрахування шкоди довкіллю, предметам матеріальної культури українців (культурним цінностям), спричиненої бойовими діями;

– запровадити сучасну централізовану мережу моніторингу стану довкілля з урахуванням особливостей доступу до об'єктів та подальшого використання отриманих даних на наступних типах об'єктів: а) на територіях, де ведуться/велися бойові дії; б) у зонах ураження від об'єктів підвищеної небезпеки та об'єктів, що є джерелами потенційних ризиків виникнення надзвичайного стану техногенного характеру; в) об'єктах критичної інфраструктури, зокрема об'єктах водопостачання, задля подальшого використання даних моніторингу як доказів спричинення шкоди довкіллю боку ЗС РФ;

– розробити комплексну програму належної консервації екологічно небезпечних об'єктів (у тому числі на тимчасово непідконтрольній території), відновлення стану елементів довкілля;

– за допомогою міжнародних організацій підготувати спеціальний персонал (військові та цивільні особи), який стежитиме за належним станом культурних цінностей.

3. Органам прокуратури та іншим правоохоронним органам: використовуючи масив наявних доказів та за наявності необхідних ознак запровадити практику належної кваліфікації воєнних злочинів проти довкілля та охорони культурної спадщини.

4. Командуванню Збройних Сил України: організувати відведення (в разі відсутності військової необхідності) військових позицій та бойових точок від об'єктів інфраструктури та промислових об'єктів, пошкодження яких може нести загрозу довкіллю.

5. Міжнародним міжурядовим організаціям: посилювати тиск на Російську Федерацію щодо забезпечення доступу на об'єкти потенційної екологічної небезпеки, які розташовані на тимчасово непідконтрольних Уряду України територіях, насамперед представників МАГАТЕ для проведення аудиту об'єктів з підвищеним рівнем радіоактивного ураження, зокрема, наголошуючи, що забруднення матиме транскордонний характер та загрожуватиме довкіллю самої РФ; розпочати активну діяльність щодо моніторингу стану культурних цінностей на територіях, анексованих та незаконно контрольованих РФ, розповсюджувати об'єктивну інформацію про їх стан.

6. Неурядовим організаціям: продовжувати активно стежити за ситуацією з довкіллям у зоні бойових дій, сприяти поширенню повної та достовірної інформації про її актуальний стан.

7. Міністерству закордонних справ України: використовувати дипломатичні зусилля (в рамках ГА ООН та її комітетів) у питанні зменшення вимог Проекту принципів з охорони довкілля у зв'язку зі збройним конфліктом, розробленого Комісією з міжнародного права ООН, у визначенні порогового рівня міжнародної відповідальності за шкоду навколишньому природному середовищу під час збройних конфліктів; заснувати в рамках ООН спеціальну комісію на зразок «Комісії ООН з компенсацій» як інструмент для стягнення з РФ компенсації за шкоду навколишньому природному середовищу та іншу шкоду, завдану внаслідок агресії РФ проти України; як альтернативний варіант – домогтися включення положення про заснування комісії з врегулювання претензій і виплати компенсацій до майбутнього договору з РФ та передбачити повноваження такої комісії у питанні розгляду справ, пов'язаних з екологічною шкодою;

– використовувати механізми, передбачені іншими міжнародними договорами екологічного профілю (Конвенція про транскордонне забруднення повітря (1979), Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій (1992), Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті (1991) та ін.);

– розробити доказову базу для обґрунтування претензій до РФ щодо спричинення нею екологічної шкоди на території України у рамках арбітражного провадження відповідно до Додатку VII Конвенції ООН з морського права;

– підготувати консолідовану претензію до РФ, де має бути передбачена вимога щодо відшкодування Україні екологічної шкоди, спричиненої агресією РФ; включити до цієї претензії положення про відшкодування витрат на розмінування та ліквідацію інших залишків війни;

– у разі неможливості притягнення до кримінальної відповідальності керівництва РФ чи командного складу ЗС РФ за окремий злочин, передбачений статтею 8.2.b.iv Римського статуту, Україні слід: 1) докласти зусиль для того, аби злочини проти довкілля було визнано як засіб або інструмент вчинення інших злочинів – воєнних та (або) злочинів проти людяності; 2) доводити, що знищення довкілля під час збройного конфлікту в Україні об'єктів природно-заповідного фонду та інших елементів довкілля становлять склад злочину

«Руйнування цивільних об'єктів», як він зазначений у Звіті Прокурора про дії щодо попереднього розслідування щодо ситуації в Україні.

8. Режими міжнародних санкцій проти РФ у зв'язку з агресією проти України (Н.В. Камінська, М.А. Пожидаєва)

З початком агресії РФ щодо Української держави, посягання на її територіальну цілісність і недоторканність державних кордонів, порушення прав і свобод людини і громадянина, захоплення державної власності України ще з березня 2014 р. у міжнародно-правовій практиці на універсальному, регіональному і локальному рівнях були запроваджені антиросійські санкції, відповідні санкційні режими, санкційні політики. На переконання багатьох міжнародних і вітчизняних експертів, вони залишаються єдиним засобом здійснення тиску на зовнішню політику Росії та одночасно обмеження її руйнівного для міжнародної безпеки потенціалу. Звісно, вони є гнучкими, динамічними і з широким діапазоном, водночас ключовий недолік при цьому – незначний вплив на процес прийняття рішень вищими посадовими особами та органами влади Росії. Восьмирічний досвід застосування санкцій проти РФ майже півсотні держав, низки міжнародних організацій, а також специфіка механізмів реалізації різних видів, типів і режимів міжнародно-правових санкцій підтверджують, що у сучасних умовах за санкціями закріпилася репутація комплексу заходів «between war and words» («між війною та словами»).

Очевидно, що зупинити російську агресію міг лише посилений скоординований тиск міжнародного співтовариства на РФ. Запроваджені з березня 2014 р. із боку США, ООН, ЄС, НАТО та інших суб'єктів політичні та фінансово-економічні санкції у відповідь на російську агресію проти України були необхідними і фактично єдиним шляхом в умовах блокування роботи Ради Безпеки ООН з боку РФ. Проте вони виявилися несуттєвими, мали вибірковий і фрагментарний характер, тимчасову дію та не виключали можливості їх ігнорування. Отже, санкції не настільки вплинули, щоб кардинально була змінена політика РФ, натомість остання продовжила свою агресію, спричинила початок фактично третьої світової війни, наслідки якої неминучі як для інших держав регіону, так і всього світу.

Усе це дає підстави для наступних висновків і рекомендацій.

1. Важливо, щоб санкції проти РФ були запроваджені від імені всього людства, світового співтовариства, мали комплексний, систем-

ний і тривалий характер, оскільки через терор, агресію, геноцид, масове знищення культурної спадщини загальносвітового значення заподіяно збитків катастрофічного характеру для Української держави, а також певних збитків і для третіх держав, які змушені розірвати політичну, фінансову, торгівельну, військову, науково-технічну та іншу співпрацю з РФ як державою-агресором.

2. Ефективним видається запровадження цілеспрямованих або «розумних» санкцій, всеосяжних чи недиференційованих, широких міжнародно-правових санкцій загального характеру проти РФ як винної держави в цілому, поряд із диференціацією адресатів цілеспрямованих санкцій за суб'єктним складом (адресних санкцій, що стосуються визначеного кола дієздатних суб'єктів з одночасним застосуванням як у зовнішніх, так і у внутрішніх справах) на основі принципів міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права, верховенства права, захисту прав людини, справедливості, невідворотності покарання, без можливості уникнення чи обходу всіх санкцій тощо.

3. Враховуючи порушення Статуту ООН, необхідне негайне скликання засідання Генеральної Асамблеї ООН щодо скасування членства РФ в ООН на підставі порушення процедури набуття членства в цій організації та зайняття місця постійного представника в Раді Безпеки ООН (ст. 4, 18 Статуту ООН).

4. Закономірними є санкційні режими, запроваджені Європейським Союзом та його окремими органами. Зокрема, шляхом схвалення Регламенту Ради ЄС 2022/394 санкції проти Російського морського реєстру судноплавства (RMPS) передбачають не лише відповідні обмеження російського комерційного судноплавства і суднобудування, а й позбавляють РФ щорічно щонайменше десятків мільйонів доларів доходу, це знищує мережу російських спецслужб, яка діяла під парасолькою «офісів» реєстру в багатьох країнах Європи.

5. Слід запровадити заборону будь-яких операцій з усіма підприємствами, установами, організаціями РФ різної форми власності; заборону інвестицій в різні сектори економіки РФ, заборону на постачання зброї та інших товарів військового призначення; заморожування державних і приватних активів; ембарго на російські товари; посилення санкційного тиску на усі без винятку сфери життєдіяльності держави-агресора, насамперед ІТ, фінансову, агропромислову, енергетичну, морську, повітряну та інші галузі.

6. Запроваджені відповідними оновленими Рішенням та Регламентом Ради ЄС від 01.03.2022 р. санкції лише проти семи російських банків («Банк Откритіє», «Новікомбанк», «Промсвязьбанк», «Росія Банк», «Совкомбанк», ВТБ, Внешкономбанк) щодо їх відключення від міжнародної міжбанківської системи SWIFT (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunications – Товариство міжнародних міжбанківських фінансових телекомунікацій) не є ефективними, позаяк це суттєво не вплине на експортний потенціал РФ. Адже будь-який російський суб'єкт господарювання може відкрити новий поточний (розрахунковий) рахунок в іншому банку, який не входить до даного «чорного» списку із семи банків, яким заборонено надання спеціалізованих сервісів фінансових повідомлень у SWIFT. Після відключення всієї банківської системи країни-агресора від SWIFT у РФ протягом 3-4 місяців може відбутися дефолт – держава не зможе оплачувати імпорт та отримувати платежі за експорт.

У сучасних умовах повноцінної альтернативи міжнародній міжбанківській платіжній системі SWIFT немає. Але з жовтня 2015 р. офіційно розпочала свою діяльність Китайська міжнародна міжбанківська платіжна система (CIPS – China International Payments System), яка надає кліринг та інші послуги з транскордонних платежів у юанях. CIPS активно розвивається щодо використання міжнародних стандартів. Тому між CIPS та SWIFT було підписано угоду, що дозволяє підключатись до CIPS глобальній спільноті користувачів SWIFT. Враховуючи це, важливо не допустити обхід санкцій через треті країни, зокрема Китай.

7. Такі міжнародні платіжні системи, як Visa, Mastercard, American Express, JCB та PayPal, уже висловили свою принципову позицію на підтримку Україні та публічно оголосили про припинення співпраці з банками в Росії. З огляду на це у РФ активізувався попит на поширену китайську міжнародну платіжну систему UnionPay, платіжні картки якої використовуються у 180 країнах світу та приймаються майже 22 млн онлайн-продавцями. Тому 17.03.2022 р. Національний Банк України офіційно звернувся до китайських платіжних систем China UnionPay та UnionPay International із закликом вийти з платіжного ринку Росії, а саме припинити обслуговування всіх операцій з платіжними картками China UnionPay та UnionPay International як на території РФ, так і випущених банками РФ за її межами.

8. Попри зупинення роботи у Росії міжнародних платіжних систем Visa і Mastercard громадяни РФ винаходять способи обходу санкцій ЄС та США та користування платіжними картками цих систем, перебуваючи в ЄС, а саме – відкриваючи рахунки в швейцарському інтернет-банку Dukascory Bank SA. Український адвокат Артем Афян подав скаргу до регулятора фінансового ринку Швейцарії (FINMA) про наявність підозри «щодо невиконання швейцарським банком Dukascory Bank SA законодавства Швейцарської Конфедерації щодо протидії відмиванню грошей та санкцій проти Російської Федерації». Під час розгляду скарги у Dukascory Bank повідомили, що припинили видачу карток Visa/Mastercard резидентам РФ. Водночас недосконалість таких санкцій полягає у тому, що за кордоном будь-який іноземний банк не може не приймати кошти, якщо вважає, що для нього нормально працювати з громадянами РФ. Адже транзакції (перекази коштів) відбуваються з поточного рахунку клієнта, який ним відкрито у банку в Росії, на поточний рахунок іноземного банку, який відкрито в зарубіжній країні. Отже, у цьому випадку платіжні системи не застосовуються, а залучається банківська система з банківськими операціями.

9. Санкції є інструментом довгострокової дії та можуть мати максимальний політичний, економічний та інший ефект через тривалий час після запровадження, до того ж можливі неоднозначні й негативні наслідки. Вкрай необхідна оцінка протиправних діянь РФ в усіх міжнародних організаціях, їх органах, спеціалізованих інституціях тощо, запровадження сучасної мережі моніторингу реалізації міжнародно-правових санкцій проти РФ у зв'язку з агресією проти України, їх відповідних наслідків.

10. Прогалини багатостороннього міжнародного санкційного режиму проти РФ та агресивна війна з боку РФ, вчинення нею терору і геноциду, інших міжнародних злочинів засвідчили потребу негайного завершення війни, якнайшвидшого притягнення РФ до відповідальності за злочин агресивної війни в Україні. Запровадження санкцій є однією з форм міжнародно-правової відповідальності. У цьому контексті новий етап на шляху застосування санкцій пов'язаний з рішенням Міжнародного Суду ООН (наказ МС ООН у спорі щодо тлумачення Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього) від 16.03.2022 р. Очевидно, це важлива правова підстава для подальших ефективних індивідуальних і колективних, численних інших примусових заходів з метою примусити РФ до

виконання рішення, а також, у подальшому, для відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини.

9. Заборона проросійських політичних партій, громадських об'єднань та ЗМІ, її законодавче забезпечення (І.О. Кресіна, С.М. Дерев'янка, М.Д. Ходаківський)

1. Пропозиції щодо заборони політичних партій в Україні

Розв'язана Російською Федерацією повномасштабна війна проти України актуалізувала потребу чіткої ідентифікації ставлення до неї українських політичних партій. Питання це принципове, оскільки саме політичні партії покликані сприяти формуванню і вираженню політичної волі громадян. За даними Мінюсту, в Україні 370 політичних партій.

Попри засудження російської агресії загалом (громадянами України, зарубіжними державами, численними міжнародними організаціями) значна частина партій, їх очільників не оприлюднили своєї позиції. Це є підтвердженням того, що переважна більшість політичних партій фактично не веде жодної публічної діяльності, а тому вже давно назріла проблема проведення їх перереєстрації. Однак визначені законодавством формальні підстави їх утворення та припинення діяльності, а також реальна відсутність контролю за їх дотриманням не сприяли цьому. Не вирішить їх і прийняття парламентом оновленого Закону України «Про політичні партії в Україні», проєкт якого пройшов експертне обговорення, і зокрема у Венеційській комісії.

Водночас діяльність окремих партій, радше очільників та членів їх керівних органів, має виразний антиукраїнський характер, в умовах воєнного стану – антидержавний характер, а тому повинна бути заборонена. Насамперед слід створити репрезентативну доказову базу протиправних дій. Аналіз програм політичних партій, оновлення багатьох з яких відбулось після Революції Гідності, дає підстави стверджувати, що тільки частина з них відображає однозначно їх ставлення до російсько-української війни. Натомість у більшості програм партій позиції щодо війни не висловлено.

До проросійських в Україні відносять насамперед парламентську партію «Опозиційна платформа – За життя», а також політичні партії «Наші», «Наш край», «Опозиційний блок», Партію Шарія та інші. Зокрема, «Опозиційна платформа – За життя» у своїй програмі у

сфері зовнішньої політики декларує гарантування «повернення до політики багатовекторності», а також «припинення політики обопільних санкцій та відновлення взаємовигідних торговельно-економічних зв'язків з Росією та країнами СНД». Відомо, що Партія Шарія має проросійську ідеологію, веде пропаганду проросійського й українофобського змісту. Процес щодо заборони цієї партії триває майже два роки, але остаточного рішення немає. Такий підхід простежується у передвиборних програмах представників політичних партій на останніх виборах Президента України (2019 р.), виборах народних депутатів України (2019 р.) та місцевих виборах (2020 р.). Ретельний аналіз цих документів міг би стати однією з підстав для виокремлення та означення окремих політичних партій в Україні як проросійських. Додаткову аргументацію для цього дає аналіз стенограм засідань Верховної Ради України, які містять, зокрема, аргументацію позиції політичних партій щодо визнання т.зв. «ЛНР» та «ДНР», а також т.зв. «спеціальної військової операції» РФ в Україні. Ще вагомим чинником ідентифікації проросійських партій є дії їх очільників та активістів впродовж останніх тижнів. Факт втечі з України майже десятка народних депутатів є красномовним підтвердженням. Все це може стати достатньою підставою для здійснення ідентифікації окремих політичних партій як проросійських та вимагатиме відповідної політико-правової кваліфікації.

Питання кримінальної відповідальності керівників та окремих членів цих політичних партій за їхні діяння не викликає сумніву і є законодавчо унормованим. Посиленню її сприятиме застосування Законів «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо забезпечення відповідальності осіб, які здійснювали колабораційну діяльність)» (реєстр. № 5143) та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)» (реєстр. № 5144). Закон України № 5143, зокрема, дозволяє заборонити політичні партії, уповноважені особи яких були засуджені за колабораціонізм.

Мінюст має негайно звернутися з адміністративним позовом про заборону вказаних політичних партій. Важливо показати, що партія ставить під загрозу основи вільного демократичного ладу або навіть існування Української держави.

Важливими в цьому контексті є рекомендації Венеціанської Комісії «Керівні принципи щодо заборони і розпуску політичних партій та подібних заходів», ухвалені на її 41 пленарній сесії (Венеція,

10–11 грудня 1999 р.). Венеціанська комісія рекомендує державам, які входять до Ради Європи, дотримуватися низки принципів. Зокрема, «5. З огляду на те, що заборона та примусовий розпуск політичних партій – це крайній захід, держави повинні застосовувати його з максимальною стриманістю. Потрібно тверезо зважити, чи відповідає така дія тому рівню небезпеки для демократичного ладу, яку створює політична партія своєю діяльністю». В умовах нинішньої війни спостерігаємо саме той рівень небезпеки, який зумовлює застосування такого крайнього заходу. Згідно з практикою ЄСПЛ заборони щодо партій мають бути передбачені відповідним законом, переслідувати законні цілі, перелічені у ст. 10 і 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, та бути необхідними у демократичному суспільстві, тобто реагувати на нагальну суспільну необхідність і бути пропорційними законним цілям, що переслідуються. Відповідно до Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо забезпечення відповідальності осіб, які здійснювали колабораційну діяльність) (реєстр. № 5143) партія може бути за адміністративним позовом центрального органу виконавчої влади заборонена в судовому порядку *в разі засудження її уповноважених осіб за вчинення кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України*, передбаченого ст. 111-1 КК України.

Тобто, крім кваліфікації діяльності партії як такої, чия діяльність створює небезпеки для демократичного ладу, державного суверенітету й територіальної цілісності України, додається засудження її уповноважених осіб за вчинення відповідних дій. З огляду на кримінальне провадження щодо В. Медведчука, очільника ОПЗЖ, справа може і повинна рухатися дуже швидко. Це стосується й інших проросійських партій, заборонити які треба вже зараз, не очікуючи завершення війни.

Рішення РНБО про призупинення діяльності 11 проросійських політичних партій має дістати продовження в рішенні суду саме про їх заборону.

Пропозиції щодо заборони та припинення діяльності Української Православної церкви (Московського патріархату) в Україні

Українська православна церква Московського патріархату є активним учасником російсько-української війни 2014–2022 рр. на боці держави-агресора. Перелік фактів її співробітництва з державою-

агресором величезний і постійно збільшується. Важливим є те, що ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» до основних реальних та потенційних загроз національній безпеці України, стабільності в суспільстві в інформаційній сфері відносить намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації.

Юридична оцінка діяльності УПЦ МП та накладення на неї відповідних санкцій ускладнюються непрозорою структурою цієї релігійної організації та застосуванням різноманітних юридичних маніпуляцій в нормативних документах, що регламентують її діяльність (починаючи з офіційного найменування церкви – Українська православна церква), а також великою кількістю місцевих релігійних організацій, що у своїй сукупності й складають УПЦ МП.

Основні внутрішні нормативні документи, що регламентують діяльність УПЦ МП (Статут про управління Української Православної Церкви та Статут Російської Православної Церкви) свідчать про її повну підпорядкованість РПЦ.

Питання заборони та припинення діяльності УПЦ МП може вирішуватися кількома шляхами. *По-перше*, це припинення релігійної організації шляхом застосування новоствореного механізму засудження її уповноважених осіб за вчинення кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України, передбаченого ст. 111-1 КК (колабораціонізм), що передбачено п. 5 ч. 4 ст. 16 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації».

По-друге, створення законодавчого механізму унормування діяльності деструктивних релігійних організацій («сект»), дія якого може бути розповсюджена на УПЦ (МП).

По-третє, здійснення постійного моніторингу (контролю) інститутами громадянського суспільства колабораційної діяльності релігійних організацій.

По-четверте. законодавство шляхом нескладного коригування дозволяє припинити діяльність УПЦ (МП) на підставі її зв'язку з державою-агресором. Це Закон України від 20.12.2018 р. «Про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України», що

зобов'язує змінити назву УПЦ (МП). Відповідно до результатів релігієзнавчої експертизи, затвердженої Наказом Міністерства культури № 37 від 25.01.2019 р. УПЦ МП має називатись УПЦ в єдності з РПЦ. Однак 22.04.2019 р. Окружний адміністративний суд Києва, в якості забезпечення позову, призупинив процес перейменування УПЦ (МП). Встановлення певних законодавчих заборон та обмежень через зв'язок із державою-агресором широко застосовується в українському законодавстві. Відповідно до ч. 3 ст. 8 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» держава визнає право релігійної громади на її підлеглість у канонічних та організаційних питаннях будь-яким діючим в Україні та за її межами релігійним центрам (управлінням) і вільну зміну цієї підлеглості шляхом внесення відповідних змін до статуту (положення) релігійної громади. Зрозуміло, що підлеглість релігійним центрам держави-агресора повинна бути заборонена.

По-н'яте. В якості прецеденту може бути використано прийняття Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», яким засуджено ці режими, визначено правові основи заборони пропаганди їх символіки та встановлено порядок ліквідації символів комуністичного тоталітарного режиму. Тоталітарний фашистський режим у РФ, що поставив за мету «остаточне вирішення українського питання», цілком заслуговує на політико-правову оцінку, аналогічну комуністичному режиму.

По-шосте. У контексті заборони та припинення діяльності УПЦ (МП) потребує нормативного врегулювання питання націоналізації майна, що перебуває у власності релігійних організацій УПЦ (МП).

10. Стан і перспективи міжнародної миротворчої діяльності в Україні (І.М. Проценко, К.О. Савчук)

Питання про розгортання міжнародної миротворчої операції на території України не є новим, оскільки почало обговорюватися ще наприкінці 2014 – на початку 2015 рр. У лютому-березні 2015 р. Президент України та Верховна Рада України звернулися до ООН з проханням розпочати відповідні процедури щодо розгортання на території України міжнародної операції ООН з підтримання миру і безпеки. Утім, незважаючи на те, що керівництво України неодноразово порушувало це питання у переговорах із західними лідерами

та Генеральним секретарем ООН, українські пропозиції не знайшли відображення в конкретному проекті резолюції РБ ООН. У другій половині 2017 р. питання про миротворців в Україні знову опинилося на порядку денному, оскільки 5 вересня 2017 р. Російська Федерація внесла свій проект резолюції про створення Місії ООН зі сприяння охороні Спеціальної моніторингової місії (СММ) ОБСЄ на Південному Сході України, який передбачав розміщення місії на фактично існуючій лінії зіткнення після повного розведення сил і засобів сторін на період 6 місяців, а її мандат мав бути обмежений лише сприянням охороні СММ ОБСЄ на Південному Сході України. Україна та її союзники тоді так і не внесли свій проект, хоча в експертному середовищі обговорювався підготовлений експертом ООН Р. Гоуеном під егідою фонду колишнього Генерального секретаря НАТО А. фог Рамуссена і презентований на Мюнхенській конференції з питань безпеки 17 лютого 2018 р. проект введення миротворчих сил ООН в Донбас, який передбачав розгортання миротворчої місії з 20 тисяч військового персоналу та 4 тисяч поліцейського, основу якої мали скласти миротворці з європейських країн, які не є членами НАТО, деяких пострадянських країн, країн Азії та Латинської Америки. Проте цей варіант також не був втілений у якійсь конкретний проект резолюції РБ ООН.

Перехід Російської Федерації до повномасштабної відкритої збройної агресії на всій території України примушує Україну звертатися до будь-яких можливих дипломатичних та міжнародно-правових заходів протидії російській агресії. Доцільно порушити питання про миротворчу операцію на 11-й спеціальній сесії ГА ООН по Україні. Як відомо, її робота була тимчасово призупинена, проте Резолюція ГА ООН «Агресія проти України» від 2 березня 2022 р. уповноважила Голову цього органу поновити засідання на вимогу держав-членів. Правовою підставою для порушення цього питання в рамках ГА ООН, а не РБ ООН, є Резолюція ГА ООН 377 (V) «Єдність заради миру» від 3 листопада 1950 р., яка передбачає, що в тому випадку, коли РБ ООН внаслідок розбіжності між своїми членами (а зараз саме такий випадок, оскільки РФ за допомогою застосування вето блокує прийняття рішення з українського питання, що яскраво виявилось під час голосування 25 лютого 2022 р. щодо проекту Резолюції РБ, ініційованого США та Албанією) виявляється нездатною виконати свій головний обов'язок щодо підтримання міжнародного миру та безпеки у всіх випадках, коли є підстави вбачати

загрозу миру, порушення миру чи акт агресії, Генеральна Асамблея невідкладно розглядає це питання з метою надати членам Організації необхідні рекомендації щодо колективних заходів, включаючи – у випадку порушення миру або акту агресії – застосування збройних сил для підтримання або відновлення міжнародного миру та безпеки. Формат миротворчої операції залежатиме від розвитку військово-політичної обстановки в Україні, яка постійно змінюється. Однак, враховуючи величезні втрати серед цивільних осіб, українській дипломатії нагально необхідно ставити питання про розгортання миротворців як мінімум для захисту гуманітарних коридорів, які мають бути надані для безпечного виходу цивільного населення із зони бойових дій. Також доцільно було б поставити питання про розгортання миротворчої операції під егідою ООН на переговорах із російською делегацією у випадку досягнення домовленості про припинення вогню. Це принаймні дасть змогу діяти на випередження, оскільки в російському та білоруському експертному середовищі з'являються «вкиди» інформації про можливість залучення Організації договору про колективну безпеку до миротворчої операції в Україні, що є категорично неприйнятним для української сторони. Звернення до ООН з ідеєю організації та проведення миротворчої операції в Україні обумовлено і прагматичними міркуваннями, оскільки ця організація має напрацьований механізм та багату практику миротворчості. Якщо для порівняння взяти ОБСЄ, то її документи також передбачають можливості проведення миротворчих операцій, однак Організація жодного разу не вдавалася до їх реалізації. ОБСЄ в сфері безпеки звертається переважно до здійснення заходів антикризового менеджменту шляхом проведення польових місій, в рамках яких діють цивільні особи, а не військові. СММ ОБСЄ, що діяла в Україні протягом 2014–2022 рр., впритул наблизилася до ознак миротворчої операції (її мандат включав моніторинг припинення вогню, в її складі були колишні військові, які носили бронежилети і пересувалися на броньованому транспорті, також Місія використовувала безпілотні літальні апарати для виконання своїх функцій), але так і не перетнула цю межу. ОБСЄ зможе підключитися для підтримки операції блакитних шоломів ООН, якщо така буде організована.

Також українська дипломатія має всіляко підтримати ініціативу, висловлену 16 березня 2022 р. урядом Польщі. Зрозуміло, що реалізація подібної ідеї є надскладним завданням, враховуючи обережну

позицію США та інших провідних держав-членів НАТО. Проте позитивним сигналом є те, що польська сторона, згідно із заявами офіційного речника уряду П. Мюллера від 17 березня 2022 р., готується представити ідею миротворчої місії в Україні на саміті НАТО та на зустрічі Європейської Ради. Причому, згідно з позицією польського уряду, має йтися не про місію, яка б вступала у безпосередній конфлікт із РФ, але яка б розміщувалася на територіях, які нині контролюються Урядом України, щоб надіслати чіткий сигнал, що ми не згодні з воєнними злочинами. Такий підхід дає певні шанси на реалізацію цієї ідеї за умови серйозного тиску громадської думки провідних держав-членів НАТО та ЄС на їхні уряди.

Варто додати, що документи НАТО знають три типи військових операцій, а саме: операції з колективної оборони на підставі ст. 5 Північноатлантичного договору; операції НАТО із стримування та оборони, організовані в зоні НАТО; операції поза зоною НАТО, так звані операції з антикризового менеджменту. Миротворчі операції (НАТО розрізняє кілька їх типів: від попередження збройного конфлікту до примушення до миру) включаються до складу третього типу. Однак після того, як Організацією були проведені операції на Балканах без відповідної Резолюції ООН, вона дотримується правила, що миротворчі операції мають проводитися або на підставі Резолюції ООН, або на підставі запрошення держави, або за наявності обох умов; тільки для проведення операції з примушення до миру запрошення держави не потрібне, однак така операція передбачає повноцінні воєнні дії. На це на даний момент складно розраховувати, беручи до уваги заяви вищих військово-політичних керівників держав-членів НАТО щодо неможливості втягнення НАТО у війну проти Росії.

11. Судовий фронт протистояння України та РФ і відповідальність останньої за здійснення агресивної війни та вчинення воєнних злочинів (І.М. Проценко, К.О. Савчук)

Від початку триваючої агресії з боку Російської Федерації, яка розпочалася у лютому 2014 р. окупацією та незаконною анексією території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, продовжилася збройним втручанням на території Донецької та Луганської областей, а 24 лютого 2022 р. перейшла у фазу повномасштабних воєнних дій практично на всій території України, Україна намагалася

здіяяти весь спектр судових засобів протидії. Так, Україною були застосовані такі міжнародно-правові механізми, як звернення до: Міжнародного суду ООН (у 2017 р. за звинуваченнями РФ у порушенні її міжнародно-правових зобов'язань за Міжнародною конвенцією про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 р. та Міжнародною конвенцією про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р., щодо якої Суд у 2019 р. визнав свою юрисдикцію й зараз триває розгляд справи), Європейського суду з прав людини (серія справ починаючи від «Україна проти Росії (щодо Криму)», в рамках якої розглядаються дві скарги № 20958/14 та 38334/18, щодо яких судом було винесено рішення щодо прийнятності, об'єднаної справи «Україна та Нідерланди проти Російської Федерації», яка об'єднує скарги № 8019/16, 43800/14 та 28525/20 тощо), Міжнародного трибуналу з морського права (у 2019 р. щодо незаконного затримання трьох українських військових кораблів у Керченській затоці, щодо якої Трибунал видав Наказ про запровадження тимчасових заходів 25 травня 2019 р.), Міжнародного кримінального суду тощо.

Після початку повномасштабного вторгнення 26 лютого 2022 р. Україна порушила в Міжнародному суді ООН нову справу проти РФ стосовно спору, що стосується тлумачення, застосування і виконання Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. У своїй заяві Україна зазначила: РФ неправдиво стверджувала, що в Донецькій та Луганській областях України мали місце випадки геноциду, і на цій підставі визнала т.зв. «ДНР» та «ЛНР», а згодом розпочала «спеціальну військову операцію» проти України. Україна категорично заперечує, що такий геноцид мав місце і вимагає винести рішення та оголосити, що РФ не може на законних підставах здійснювати будь-які дії згідно з Конвенцією про геноцид 1948 р. проти України, спрямовані на запобігання або покарання ймовірного геноциду на підставі неправдивих заяв про геноцид в Луганській та Донецькій областях. Україна звинувачує РФ у «плануванні актів геноциду в Україні» та стверджує, що РФ навмисно вбиває та заподіює тяжкі тілесні ушкодження представникам української національності, що є складом злочину за ст. 2 Конвенції про геноцид. З метою запобігання завданню непоправної шкоди правам України та її народу вона звернулася до Суду із запитом про призначення тимчасових заходів, серед яких найважливішим є вимога негайно зупинити воєнні дії на території України.

16 березня 2022 р. МС ООН прийняв Наказ про тимчасові забезпечувальні заходи у справі «Звинувачення в геноциді згідно Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Україна проти Російської Федерації)» (Наказ МС ООН), згідно з яким:

1) РФ негайно мала припинити воєнні дії (military operations), розпочаті на території України 24 лютого 2022 р. (прийнято 13 голосами проти 2);

2) РФ повинна забезпечити, щоб воїнські чи нерегулярні збройні формування, організації чи особи, що підпорядковані/ підконтрольні/підтримувані нею (йдеться про воєнну підтримку так званих «ДНР» та «ЛНР»), не робили жодних кроків для сприяння воєнним діям (прийнято 13 голосами проти 2);

3) Сторони мають утримуватися від будь-яких дій, які можуть погіршити чи подовжити тривалість розгляду спору в Суді, чи ускладнити його вирішення (прийнято одностайно).

Речник Президента РФ Д. Песков повідомив, що РФ не буде брати до уваги це рішення МС ООН, хоча в тексті Наказу зазначено, що на підставі ст. 41 Статуту МС ООН та Рішення МС ООН у справі Лаграндов (Німеччина проти США) 2001 р. він має обов'язкову силу і створює міжнародно-правові зобов'язання для обох сторін. Невиконання Наказу МС ООН Д. Песков пояснив туманною вказівкою на важливу для Суду згоду сторін, якої, за його словами, в даному питанні бути не може. Хоча МС ООН визнав свою юрисдикцію в даній справі й Україна та РФ є державами-учасницями Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. Отже, РФ знову продемонструвала свою зневагу до принципів і норм міжнародного права.

Виходячи з цілком прогнозованої відмови РФ виконати Наказ МС ООН українській стороні варто негайно ініціювати застосування п. 2 ст. 94 Статуту ООН, яке надає їй право у разі невиконання іншою стороною зобов'язання, покладеного на неї рішенням Суду, звернутися до Ради Безпеки ООН. П. 2 статті 94 дає Раді Безпеки ООН можливість прийняти рішення про вжиття заходів для приведення рішення у виконання.

У випадку знову ж таки прогнозованого вето РФ при будь-якій спробі Ради Безпеки ООН прийняти конструктивне рішення з цього питання варто застосовувати інструментарій, який дає Резолюція ГА ООН 377 (V) «Єдність заради миру» від 3 листопада 1950 р., і

доводити, що невиконання Російською Федерацією Наказу МС ООН становить загрозу міжнародному миру та безпеці, щоб 11-а спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН надала відповідні рекомендації щодо вжиття колективних заходів. Це цілком реально, враховуючи результати голосування за Резолюцію «Агресія проти України» від 2 березня 2022 р. У будь-якому разі невиконання Росією Наказу збільшує шанси України на виграш справи по суті, що стане важливим механізмом притягнення держави-агресора до міжнародно-правової відповідальності.

Механізми Європейського суду з прав людини також були використані Україною 28 лютого 2022 р., коли вона звернулася до Суду із запитом про визначення невідкладних тимчасових заходів у зв'язку з масовими порушеннями прав людини, вчиненими російськими військами в ході збройної агресії проти суверенної території України. 1 березня 2022 р. Європейський суд з прав людини наказав Уряду Росії утримуватися від військових нападів на цивільне населення та цивільні об'єкти, у тому числі житлові приміщення, транспортні засоби швидкої допомоги й інші цивільні об'єкти, що перебувають під спеціальною охороною, зокрема школи та лікарні, а також негайно забезпечити безпеку закладів медичної допомоги, їх особового складу й автомобілів швидкої допомоги на території, яка піддається нападу або облозі російських військ. Демонстративне нехтування наказом Суду може лише сприяти подальшій міжнародній ізоляції держави-агресора, а виключення Російської Федерації з Ради Європи не вплине на перебіг розгляду справ, вже порушених проти РФ в Європейському суді з прав людини.

Окремо слід наголосити на важливості задіяння інструментарію Міжнародного кримінального суду. Слід терміново ратифікувати Римський статут МКС. Зараз не час для теоретичних дискусій, тим більше, що ч. 6 ст.124 Конституції України закріплює положення про те, що Україна може визнати юрисдикцію МКС на умовах, визначених Римським статутом. Зволікання з ратифікацією Римського статуту позбавлене будь-якого сенсу, адже ще 17.04.2014 р. Уряд України подав заяву відповідно до ст. 12(3) Римського статуту про визнання юрисдикції МКС щодо ймовірних злочинів, скоєних на її території з 21.11.2013 р. по 22.02.2014 р., а 08.09.2015 р. – щодо ймовірних злочинів, скоєних на її території з 20.02.2014 р. без дати завершення. 2 березня 2022 р. Прокурор Міжнародного кримінального суду оголосив, що почав розслідування ймовірних воєнних злочинів та злочинів

проти людяності в Україні. Отже, на даний час МКС може здійснювати свою юрисдикцію щодо злочинів, передбачених у Римському статуті, скоєних на території України, але Україна не може користуватися організаційними та процесуальними правами, що надаються державам-учасникам Статуту. Ратифікувавши Римський статут, Україна стане повноправним членом Асамблеї держав-членів МКС і зможе мати повноправний голос в цьому органі, брати участь у виборах суддів та прокурора Суду. Необхідно також терміново забезпечити належну імплементацію положень Римського статуту в національне законодавство України. У зв'язку з цим необхідно вирішити питання з прийнятим ще 20.05. 2020 р. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права», який досі не підписаний Президентом України.

Проте слід враховувати, що Міжнародний кримінальний суд не може порушити переслідування щодо громадян РФ щодо злочину агресії, оскільки п. 5 ст. 15 біс Римського статуту прямо передбачає, що «щодо держави, яка не є учасницею Римського статуту, Суд не здійснюватиме свою юрисдикцію щодо злочину агресії, здійсненого громадянами цієї держави або на її території», а РФ, як відомо, не бере участі у Римському статуті. Виходом з цього становища може бути створення Спеціального трибуналу для покарання злочину агресії проти України, проект декларації щодо заснування якого був запропонований групою авторитетних юристів-міжнародників з різних країн, які працювали разом з українським МЗС та за підтримки колишнього прем'єр-міністра Великої Британії Гордона Брауна. Зрозуміло, що робота цього трибуналу жодним чином не може замінити розслідування воєнних злочинів та злочинів проти людяності, що здійснюються в рамках Міжнародного кримінального суду. Цьому не заважатиме також розгляд справи, порушеної Україною проти РФ у Міжнародному суді ООН, за якою Суд 16 березня 2022 р. видав наказ про запровадження тимчасових заходів.

12. Відповідальність за колабораціонізм на територіях, анексованих та незаконно контрольованих РФ (М.А. Рубашенко)

Встановлення окремої (незалежно від відповідальності за державну зраду) кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність пройшло в Україні тривалий шлях. Перші спроби крими-

налізації датуються ще 2014 р. Однак сподівання на еволюційний поступовий та мирний шлях повернення тимчасово окупованих територій України і робота над концепцією та іншими актами щодо державної політики перехідного періоду (transitional justice) сформували негласний обережний консенсус про недоречність (неслушність) розгляду питання про відповідальність за колабораціонізм.

Новий віроломний неспровокований виток агресії Російської Федерації проти України, що розпочався вранці 24 лютого 2022 р., змусив законодавця реагувати. Як наслідок, 3 березня 2022 р. Верховна Рада України прийняла пов'язані між собою закони «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» № 2108-IX та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення відповідальності осіб, які здійснювали колабораційну діяльність» № 2107-IX.

За своїм змістом прийняті закони передбачають змішані – кримінальні та некримінальні – негативні правові наслідки вчинення форм колабораційної діяльності, вказаних у ст. 111-1 КК. Суспільний запит на ці законодавчі новели є безсумнівним. Є сподівання, що в цей складний для України період встановлення самостійної кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність сприятиме більш ефективній протидії явищу колабораціонізму, матиме певний запобіжний потенціал.

Пропозиції та рекомендації:

1. Суб'єктам законодавчої ініціативи:

– з метою подолання внутрішньої термінологічної суперечності в межах розділу I Особливої частини КК слово «злочини» у назві розділу I замінити словами «кримінальні правопорушення». Серед іншого це унеможливить застосування строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності, передбаченої чч.1 і 2 ст.111-1 КК, а також зробить можливим застосування конфіскації майна як додаткового покарання, передбаченого ч.2 ст.111-1 КК;

– з метою охоплення ч.8 ст.111-1 КК ширшого кола тяжких наслідків пункт 4 примітки до ст.111-1 КК викласти в такій редакції: «Тяжкими наслідками у частині восьмій цієї статті, якщо вони полягають у матеріальній шкоді, вважається шкода, що в одну тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян»;

– відобразити колабораціонізм як загрозу національній безпеці України у відповідних положеннях Стратегії національної безпеки України, Закону України «Про національну безпеку України» та інших нормативно-правових актів;

– розглянути можливість ухвалення окремого закону про протидію колабораціонізму або ж імплементувати окремі засадничі положення щодо протидії колабораціонізму в рамках наявного закону (наприклад, «Про правовий режим воєнного стану», «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»).

2. Суб'єктам правозастосування:

– мати на увазі, що окремі діяння, вчинені громадянином України, можуть одночасно підпадати під ознаки державної зради та колабораційної діяльності, тобто може виникати конкуренція норм. З огляду на це при кваліфікації слід послуговуватися роз'ясненнями постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» від 04.06.2010 № 7;

– при конкуренції кримінальних правопорушень, передбачених статтями 111-1 і 436-2 КК, слід виходити з того, що суб'єктом правопорушення, передбаченого ст. 436-2 КК, є загальний суб'єкт (незалежно від громадянства), а суб'єктом публічного заперечення як акту колабораційної діяльності є громадянин України.

Наукове електронне видання

ДЕОКУПАЦІЯ. ЮРИДИЧНИЙ ФРОНТ

**МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОГО ЕКСПЕРТНОГО КРУГЛОГО СТОЛУ**

(Київ, 18 березня 2022 року)

Видавець і виготовлювач
Державний торговельно-економічний університет
вул. Кіото, 19, м. Київ-156, Україна, 02156
Електронна пошта knute@knute.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4620 від 03.10.2013 р.